

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİMDALI

ERKEN DÖNEM İSLAM DÜNYASINDA BERİD
TEŞKİLATI VE İSTİHBARAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Doç. Dr. Aydın ÇELİK	Mustafa DAĞ

ELAZIĞ – 2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİMDALI

ERKEN DÖNEM İSLAM DÜNYASINDA BERİD TEŞKİLATI VE
İSTİHBARAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Aydın ÇELİK

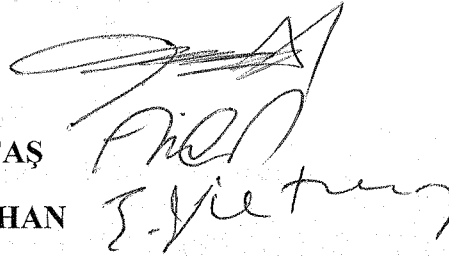
HAZIRLAYAN

Mustafa DAĞ

Jürimiz, 16.02.2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Yüksek Lisans tezini oy birliği ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Doç. Dr. Aydın ÇELİK
2. Doç. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
3. Yrd. Doç. Dr. Süleyman İLHAN

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİMDALİ

ERKEN DÖNEM İSLAM DÜNYASINDA BERİD TEŞKİLATI VE
İSTİHBARAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN

Mustafa DAĞ

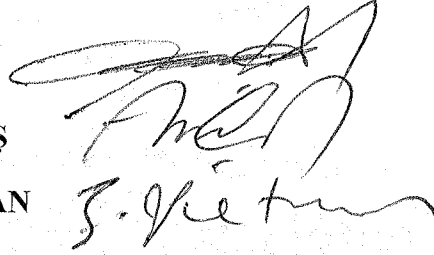
Jürimiz, 16.02.2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Yüksek Lisans tezini oy birliği ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Doç. Dr. Aydın ÇELİK

2. Doç. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

3. Yrd. Doç. Dr. Süleyman İLHAN

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****‘Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat’****Mustafa DAĞ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****ELAZIĞ – 2012, Sayfa: VII + 93**

İlk çağlardan itibaren insanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biri haberleşmedir. İnsanlar Bu ihtiyacın giderilmesi için çeşitli organizasyonlar oluşturmuşlardır. İslam tarihinde posta ve haberleşme sistemi olarak karşımıza Berid teşkilatı çıkmaktadır. Müslümanlar Hz. peygamber döneminden itibaren haberleşme faaliyetleri içinde bulunmuşlardır. Hz. Ömer zamanında devlet yönetimi alanında görülen kurumsallaşma faaliyetleri haberleşme faaliyetlerini de yakından etkilemiştir. Emeviler döneminde posta teşkilatı daha çok bir haber alma servisi şeklinde faaliyet göstermiştir. Abbasiler zamanında haberleşme faaliyetleri “Divanü'l-Berid” adı altında kurumsallaşmıştır.

Berid teşkilatı, yolları, tesisleri ve çalışanları olan büyük bir organizasyondur. Çok fonksiyonel bir yapıya sahip olan Berid teşkilatı aynı zamanda bir haber alma servisiydi. Teşkilatın bünyesinde çok sayıda casus çalıştırılmıştır. Berid teşkilatı adeta halifenin gören gözü işiten kulağıydı. Bu teşkilatta çalışanlar hiyerarşik bir düzen içinde sıralanmışlardı. Haberleşme araçları olarak binek hayvanları, yaya postacılar, posta güvercinleri, ateş kuleleri ve gemiler kullanılmıştır. Posta teşkilatının kullandığı belli başlı yollar ve rotalar vardı. Bu yollar üzerinde habercilerin dinlenebileceği ve yorulan atlarını değiştirebilecekleri posta istasyonları bulunmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Berid, İstihbarat, Hz. Peygamber, Hz. Ömer, Emeviler, Abbasiler,

ABSTRACT**‘Barid System and Intelligence in the Early Age Islamic World’****Mustafa DAĞ****The University Of Firat****The Institute Of Social Science****The Department Of History****ELAZIĞ – 2012, Page: VII + 93**

From the early ages one of the most important needs of human being is communication. People have formed different organisations to meet this need. We meet with "Barid" as a postal and communication system in the history of Islam. Muslims have come in communication activities from the period of Prophet Mohammad. The insitutionalization seen at the state government during the period of Caliph Omar closely affected the communication activities. The Postal System was used as a inteelligence service during the Umayyad Dynasty. The Communication activities insitutionalized as "Divanul Barid" during the Abbasid Dynasty.

'Barid', which had organisation, roads, facilities and workers, was a big organisation. Barid was both a multi functional organisation and a intelligence service. There were so many intelligence agents who were working for the Barid. 'Barid' was like ears and eyes of the Caliph because he could learn everything thanks to Barid. there was a hierarchical structure among the workers of the Barid. Mounts, infantry postmen, pigeons-couriers, fire towers and ships were used as communication appliances. There were roads and certain directions used by the Barid System. On these roads there were postal stations where postmen could have rest and change their tired horses.

Key Words: Barid,Intellegence,Prophet Mohammad,Caliph Omar,Umayyad,Abbasid

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. HABERLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TARİHSEL GELİŞİMİ.....	1
2. BERİD KELİMESİNİN KÖKENİ VE ANLAMI	16

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE HABERLEŞME.....	20
1.1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ HABERLEŞME FAALİYETLERİ	20
1.1.1. HZ. Peygamberin İslam'a Davet Mektupları	23
1.1.1.1. HZ. Peygamberin Doğu Roma İmparatoru Herakliyus'a Gönderdiği Mektup.....	23
1.1.1.2.HZ. Peygamberin İran Hükümdarı Perviz'e Gönderdiği Mektup	24
1.1.1.3.HZ. Peygamberin Habeş Hükümdarı Necaşi'ye Gönderdiği Mektup	24
1.1.1.4.HZ. Peygamberin Mısır Hükümdarı Mukavkıs'a Gönderdiği Mektup ...	25
1.1.1.5.HZ. Peygamberin Müseylimetü'l Kezzab'a Gönderdiği Mektup.....	26
1.1.1.6.HZ. Peygamberin Bahreyn Hükümdarına Gönderdiği Mektup.....	27
1.1.2. HZ. Peygamber Döneminde Gizli Haberleşme ve İstihbarat Faaliyetleri.	27
1.1.3. Casusluk ile ilgili Fıkhî Hükümler	34
1.1.4. Müslüman Casus İle İlgili Hükümler	35
1.1.5. Zimmî Casus ile İlgili Hükümler.....	35

1.1.6.	Yabancı Casusla İlgili Hükümler	36
1.1.7.	Müste'men Casusla İlgili Hükümler	36
1.2.	DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE HABERLEŞME FAALİYETLERİ	37

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVİLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME.....	45
--	-----------

2.1.	EMEVİLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME FAALİYETLERİ.....	45
2.2.	ABBASİLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME FAALİYETLERİ.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERİD TEŞKİLATININ YAPISI.....	61
---------------------------------------	-----------

3.1.	BERİD TEŞKİLATININ GÖREVLİLERİ	61
3.1.1.	Sahibü'l-Berid	61
3.1.2.	Âmilü'l-Berid	62
3.1.3.	Mürettipler.....	65
3.1.4.	Muvakkıl'er	66
3.1.5.	Fervânekiler (Fûrvanekiler).....	66
3.1.6.	Casuslar	66
3.2.	BERİD TEŞKİLATININ ÇALIŞMA ŞEKLİ VE KULLANDIĞI ARAÇLAR...	68
3.2.1.	Berid Teşkilatının İşleyişi.....	68
3.2.2.	Berid Teşkilatının Kullandığı Araçlar	69
3.2.2.1.	Berid Binekleri	69
3.2.2.2.	Yaya postacılar (Sâiler).....	70
3.2.2.3.	Posta Güvercinleri	71
3.2.2.4.	Deniz ve Nehir Postası	72
3.2.2.5.	Ateş Kuleleri	72
3.3.	BERİD DİVANININ GİDERLERİ	74
3.4.	BERİD YOLLARI	75

3.4.1. Bağdat –Kayrevân Güzergâhı	76
3.4.2. Bağdat – Şam Güzergâhı	76
3.4.3. Bağdat-Maşrık Güzergâhı	76
SONUÇ	77
KAYNAKÇA.....	80
EKLER	86
ÖZGEÇMİŞ	93

ÖNSÖZ

Haberleşme, en eski zamanlardan itibaren insanoğlu için önemli bir ihtiyaç olmuştur. İnsanlar bu ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemler tarihi süreç içerisinde insanoğlu tarafından geliştirilerek daha sistemli hale dönüştürülmüştür. Devletler, varlıklarını ve hükümranlıklarını sürdürebilmek için bu sistemli yapıları yani haberleşme ve posta teşkilatlarını etkin bir biçimde kullandılar.

Biz de bu çalışmamızda erken dönem İslam devletlerindeki haberleşme faaliyetlerinin nasıl olduğu ve bu faaliyetleri gerçekleştirmek için ne gibi organizasyonlar kullanıldığını ortaya koymaya çalıştık.

Tezimizin giriş bölümünde, haberleşme faaliyetlerinin ortaya çıkışı ve tarihsel süreçteki gelişimini anlattıktan sonra ilkçağ ve Erken Ortaçağ dönemindeki devletlerin haberleşme faaliyetleri hakkında bilgi verdik. Giriş bölümünün ikinci kısmında ise İslam devletlerindeki haberleşme teşkilatının adı olan "Berid" kelimesinin menşei ve anlamı hakkındaki görüşleri ifade ettik.

Tezimizin Birinci Bölümünde; Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemlerindeki haberleşme faaliyetlerinin ne şekilde gerçekleştirildiği hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Tezimizin İkinci Bölümü'nde; Emeviler ve Abbasiler dönemlerindeki Berid teşkilatının faaliyetleri hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Tezimizin Üçüncü Bölümü'nde ise Berid teşkilatının yapısı, işleyişi, çalışanları, mali yapısı, kullandığı yöntemler ve Berid yolları hakkında bilgi verdik.

Bu çalışmada benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç.Dr. Aydın ÇELİK'e teşekkür eder saygılarımı sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen eser
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
İİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
F. Ü.	: Fırat Üniversitesi
H.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
JAOS	: Journal Of The American Oriental Society
M.	: Miladi
MÜİF	: Marmara İlahiyat Fakültesi
M.Ö.	: Milâttan Önce
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume

GİRİŞ

1. HABERLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

İlk çağlardan itibaren insanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biri haberleşmedir. İlk zamanlar yalnızca konuşarak duygu ve düşüncelerini aktaran insanlar zaman içerisinde haberleşme ihtiyacını gidermek için yeni yollar aramışlardır. Bu çabalar ateş, duman, ışık, ayna, davul, boru, ısıklık çalma gibi ilk haberleşme yöntemlerini ortaya çıkarmıştır¹. Kuzey Amerika bozkırlarında yaşayan Kızılderililer dumanla haberleşmekteydiler. Haber verecek kişi ateşin başında elinde bir örtü sallayarak yükselen dumana şekil verir böylece uzakta haberi bekleyen kişi dumanın aldığı şekillere göre haberi yorumlardı. Afrika'da yaşayan zenciler ise davul çalarak haberleşirlerdi. Her davul vuruşunun ayrı anlamları vardı. İletilmek istenen haber birbirinden uzakta bulunan davulcular vasıtasıyla kısa süre içerisinde en uzak mesafelere ulaştırılırdı².

Bu ilk dönemde haberleşme sistemlerine baktığımızda göze çarpan en önemli eksikliklerden biri haberin kalıcılığının olmayışıdır. Çünkü haber işaret verildikten hemen sonra kayboluyor ya da tekrar edilmedikçe haberin bir daha alınma imkânı kalmıyordu³.

İnsanoğlu bu problemi M.Ö 3500-3000 yılları arasında yazıyı icat ederek çözüme kavuşturdu. Yazı ile birlikte söz, düşünce ve duygular belirli işaret ve şekiller kullanılarak ifade edilmeye başlandı. Kalıcılığın ve sonsuzluğun anahtarı olan yazılı kültürün gelişmesiyle beraber haberleşmede önemli gelişmeler meydana gelmiştir⁴. İnsanoğlu artık "mektuplaşma çağı" diyebileceğimiz yeni bir döneme adım atmış oluyordu. Bu yeni dönem beraberinde iletilerin, mesajların hızlı ve güvenilir bir biçimde

¹ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 5; İskender Yılmaz, "Haberleşmenin Tarihi Seyri ve I. Dönem TBMM'de Haberleşme ile İlgili Çalışmalar" **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 31, Ankara, 2003, s. 61; Tarık Şahim, "Posta ve Postacının Tarihi", **PTT Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı**, Ankara, 2003, s. 36

² PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 5

³ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 5

⁴ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, **Yazı Maddesi**, C. 22, İstanbul, 1990, s. 332-333; Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, 1982, s. 1044

muhabatına ulaştırma zorunluluğunu getiriyordu. İnsanlar bu ihtiyacı Posta sistemleri oluşturarak gidermeye çalıştılar⁵.

Yapılan araştırmalar bizlere ilk çağ uygarlıklarının neredeyse tamamında farklı adlar altında da olsa posta taşımacılığının varlığını ispatlamaktadır. İlk zamanlardan itibaren yöneticiler, merkezi idareyi güçlü tutabilmek, daha genel bir ifadeyle “hükmedebilmek” için haberleşmeye müthiş önem vermişlerdir. Bu dönem devlet idarecileri kurdukları posta sistemlerinin iyi işleyebilmesi için karayolu, denizyolu ulaşımlarına önem vermiş, habercilerin gideceği yollarda konaklama yerleri ve posta istasyonları meydana getirip posta hizmetleri için de devlet hazinesinden bütçe ayırmışlardır.

İlk dönem posta teşkilatlarında göze çarpan önemli bir özellik de posta hizmetlerinin yalnızca mektup, haber götürüp getirmekle sınırlı olmayışdır. Elçilerin taşınması, yolların güvenliği, ticari faaliyetler ve de en önemlisi istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesi işi bu yapıların görev alanı içersindeydi. Hatta kimi zaman posta teşkilatlarının bu yönü daha bir ön plana çıkmıştır⁶. “Devlet” olarak adlandırdığımız ilk siyasi teşkilatlar ortaya çıktıkları andan itibaren varlıklarını sürdürebilmek için yoğun bir biçimde istihbarat faaliyetlerine girişmişlerdir⁷. M.Ö 500’lü yıllarda yaşayan Çinli General Sun-Tzu, “Savaş Sanatı” adlı eserinde istihbaratın bir devlet için ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır. Sun-Tzu’ya göre; bilge hükümdarlarla, büyük komutanları sıradan olan diğerlerinden ayıran en önemli faktör, onların diğerlerinden daha iyi istihbarata sahip olmaları ve onu en etkili şekilde kullanmalarındır⁸.

Bu kadar çok yönlü ve tarihi derinliği olan bir yapıyı incelemek büyük bir çaba gerektirmektedir. Haberleşmenin önemini ve ortaya çıkışından bahsettikten sonra şimdi ilk çağda Ortadoğu ve komşu coğrafyalarda kurulan devletlerin posta sistemleri ve haberleşmeye yaptıkları katkıları ele alalım.

⁵ Mustafa Kaçar, “Telgrafın Doğuşu ve Haberleşmede Devrim”, **Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 86, Tarık Şahim, **Posta ve Postacının Tarihi**, s. 36

⁶ Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge University Press, 2007, s. 1; İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, Ankara, 1980, s. 62; Ahmet Güzel, **Hulefa-ı Raşidin Döneminde İdari Yapı**, İstanbul, 2011, s.134-135

⁷ Ümit Özdağ, **İstihbarat Teorisi**, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009, s. 40; Mahir Kaynak, **İstihbarat ve Terör Oyunları**, Selis Kitapları, İstanbul, 2006, s. 15

⁸ Sun-Tzu, **Savaş Sanatı**, (Çev. Adil Demir), Kastaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83

İlk bahsedeceğimiz devlet Mezopotamya'da kurulan Sümerlilerdir. Çünkü insanlık tarihi için bir dönüm noktası olan yazı Sümerliler tarafından icat edilmiştir. Sümerlerden günümüze kadar gelebilen belgelerde haberleşme ile ilgili ipuçları bulunmaktadır. İki Sümer şehir devletinin liderleri arasında geçen politik olayları ele alan "Enmerkar ve Aratta Beyi" adlı destanda Sümer haberleşmesiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. İki lider arasında haber getirip götürten habercilerden bahsedilmektedir. Sümercede bu habercilere "Dumu Kın" denmekteydi. Yine Sümerlilerden kalan belgelerde mektup kelimesinden sıkça bahsedilmektedir⁹.

Sümerlerde posta teşkilatında çalışan haberciler atlı ve yaya olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Atlı postacılar şehir beyleri, üst sınıf arasındaki haberleşmeyi sağlarken, yaya haberciler ise şehir içindeki haberleşmeyi sağlıyordu¹⁰.

Mezopotamya medeniyetini oluşturan güçlerden biride Babillilerdir. M.Ö 19. yy da kurulmuş olan Babil devleti en tanınmış kralları olan Hammurabi zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Bu devletin Hititler tarafından yıkılmasından sonra M.Ö 7. yy da ikinci Babil devleti kurulmuştur. Bu devlet ise M.Ö 539 da Persler tarafından yıkılıncaya kadar varlığını sürdürmüştür. Babillilerdeki haberleşme ile ilgili bilgilere o dönemden kalan mektuplardan ulaşabiliriz. Özellikle Hammurabi tarafından valilere gönderilen mektuplar ya da Hammurabi'nin Mari, Asur ve Larsa krallarıyla karşılıklı mektuplaşmaları bizlere bir posta teşkilatının mevcut olduğunu göstermektedir. Bu döneme ait mektuplar incelendiğinde bunların devlet mektupları ve özel mektuplar olmak üzere sınıflandırıldığını görmekteyiz. Özel mektuplar arasında aşk mektuplarına dahi rastlanılmıştır. Babillilerde posta işlerinde kil tablet kullanılmış fakat bu tabletlerin açık olarak yazılıp pişirilmesi gizliliğini engellediğinden bu defa da kilden zarflar hazırlanmış ve üzerlerine adresler yazıldıktan sonrada pişirilmeye tabi tutulmuştur¹¹.

Yine Hammurabi kanunlarının 112. Maddesinde: "Eğer bir adam, yolda (seyahatte) bulunuyorsa ve elindeki gümüş, altın, kıymetli taş veya malı bir başka adama verip, bu (eşyayı) başka bir yere nakil için yollarsa, o adam yollanacak ne varsa yollanan yere vermeyip (kendi üzerine) alırsa, nakledilecek malın sahibi, o adamın, vermediği ve nakliyesini yapmadığı ne varsa ispat edecek. Bu kimse kendisine verilenin

⁹ Belkis Dinçol ve Ali Dinçol, "Eski Anadolu'da Haberleşme", <http://www.genbilim.com/content/view/full/2406/85/> (Erişim Tarihi 15 Temmuz 2011)

¹⁰ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 7

¹¹ Tarık Şahim, *Posta ve Postacının Tarihi*, s. 37

beş katını nakledilecek malın sahibine verecektir”¹². Bu kanun bizlere kargo taşımacılığını kanunla güvence altına alındığını ve Babil Posta Teşkilatının ne kadar iyi işlediğini göstermektedir.

M.Ö 2100 – 625 yılları arasında etkin olan güçlerden biri de Asurlulardır. Asur tarihi genel olarak Eski Asur, Orta Asur, Yeni Asur olmak üzere üç bölümden incelenmektedir. Başkentleri Ninova olan Asurlular güçlü oldukları dönemde Suriye, Mısır ve Elam ülkesini ele geçirmişlerdir¹³.

Asurluların ayırt edici özelliklerinden biri ticarete önem vermeleridir. Başta Anadolu olmak üzere birçok yerde ticaret kolonileri oluşturmuşlardır¹⁴. Koloniler arası ticaretin canlı tutulması için de ulaşım ağlarına yani yollara özen göstermişlerdir. Anadolu da güçlü krallıkların olmadığı dönemde Küçük Şehir Krallıkları bulunurdu. Asurlu tüccarlar bunlarla anlaşarak serbest biçimde ticaret yaparlardı. Şehirlerin yanlarında kurdukları “Karum ve Wabartum” adı verilen konaklama yerlerinde kalır ve ilgili şehir devletine vergi verirlerdi¹⁵.

Asurluların Anadolu da kurmuş oldukları en önemli ticaret kolonisi Kayseri yakınlarındaki Kaniş (Kültepe)’dir¹⁶. Türk Tarih Kurumu’nun yapmış olduğu kazılarda yaklaşık 20.000 civarında kil tablet (mektup) ortaya çıkarılmıştır¹⁷. Ortaya çıkartılan bu mektuplar 3-5 cm eninde 5-10 cm boyunda küçük, bazıları ise daha büyük olan kilden yapılmış tabletlerdir. Tabletler çivi yazısı ile yazılmış olup Asurlu tüccarların birbirleriyle olan ticari ilişkilerini gösteren iş mektupları ve borç senetleridir¹⁸. Asurlulardan kalma mektuplar Anadolu da tarih devirlerinin başlamasına neden olan ilk yazılı belgelerdir (**Asurlularla ilgili tabletler için Bkz: Ek I**).

Bu kadar çok mektuplaşmanın görüldüğü Asurlular döneminde iyi işleyen posta teşkilatının varlığını bize ispatlamaktadır. Posta teşkilatının varlığına dair bir örnek

¹² PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 7

¹³ Recep Yıldırım, *Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi*, İzmir, 2000, s. 51-52; Niyazi Akşit, “Asurlular”, *Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*, C. 1, Yeni Şafak Yayınları, Ankara, 2004, s. 46-47

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Yüksel Arslantaş, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da İktisadi Hayat*, Elazığ, 2008

¹⁵ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 9

¹⁶ Yüksel Arslantaş, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da İktisadi Hayat*, s. 17

¹⁷ Yüksel Arslantaş, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da İktisadi Hayat*, s. 2; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 9

¹⁸ Yüksel Arslantaş, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da İktisadi Hayat*, s. 7; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 11

mektupta:”On gün içinde buraya dönecek ve altını satın alıp sana postacı ile göndereceğim.” denilmektedir¹⁹. Asurlularda haberci kelimesine karşılık olarak “Siprum” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade aynı zamanda elçiler için de kullanılmaktaydı²⁰.

Asurlularda posta hizmetleri yalnızca ticaret ve özel işlerde değil askeri alanda da kullanılmıştır. Asur kraliçesi Samramet’in yaşadığı M.Ö 200’lü yıllarda orduya postacılar alınmış ve bunlar önemli görevlere getirilmiştir.²¹

Asurlular posta hizmetlerinin yanında istihbarata da önem vermişler. İstihbarat işlerini için “ Rabi dayyali” denilen üst düzey bir sorumlu görevlendirilirdi.²²

Kadim cemiyetlerden biri olan Mısır tarihi M.Ö 3000’lerden başlamaktadır. Mısırlılarda posta teşkilatının var olduğu ilk dönemlerden itibaren bilinmektedir. Hatta posta teşkilatının var olduğunu ispatlayan görsel kalıntılar dahi bulunmaktadır. İlk firavunun başbakanı olan Numchore’nin piramidinde bulunan bir vazo üzerinde Errauund papirüsten yapılmış bir mektubu saygı ile sunan postacı görülür. Bazı araştırmacılara göre bu figür dünyada posta hizmetlerini anlatan ilk belgedir.²³

Mısır’ın siyasi ve diplomasi yeteneğiyle bilinen ünlü firavunlarından III. Amenofis döneminde Mısır sarayı diplomasinin merkezi olmuştur. Bu sarayda firavunlarla komşu ülke hükümdarları arasındaki ilişkileri gösteren çok sayıda mektup bulunmaktadır. 1888 de keşfedilen mektup arşivinde yaklaşık 1200 kadar mektup bulunmaktadır. Bu mektuplar tuğla levhalar şeklinde olup çivi yazısı ve Akad lisanı ile yazılmıştır. Bu bilgiler bize firavunların sarayda Akad dilini bilen katiplerin bulundurduğunu göstermektedir.²⁴

Firavun Menogtahs (M.Ö 1224-1204) döneminde posta hizmetlerinin daha iyi yapılması için yeni yollar yapılmıştır. Postacıların en önemli görevleri gece gündüz

¹⁹ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 13

²⁰ Tülay Şahin, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Ulaşım ve Haberleşme**, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 57

²¹ Tarık Şahin, **Posta ve Postacının Tarihi**, s. 36

²² Tülay Şahin, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Ulaşım ve Haberleşme**, s. 61

²³ Tarık Şahin, **Posta ve Postacının Tarihi**, s. 36

²⁴ Yusuf Ziya Özer, **Mısır Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, 203; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 16

koşarak haber taşımaktır. Mısır postasının en önemli görevlerinden biride Mısıra hayat veren Nil Nehrinin su seviyesinin sürekli firavuna iletilmesiydi.²⁵

Mısır firavunları fethettikleri bölgenin yerli halkından “Angariye” adlı bir vergi almışlardır. Bu vergiden elde edilen gelirlerin bir kısmı Mısır postasının ihtiyaçlarını karşılaması için ayrılmıştır.²⁶

Anadolu’da kurulan ilk devletlerden biri olan Hititler de çağdaşı devletler gibi güçlü bir posta teşkilatı kurmuşlardır. Hitit kralları mektuplarını özel habercilerle gönderirlerdi. Halka duyurulması gereken haberler içinde çığırtkanlar (münadiler) kullanılırdı.²⁷

Hitit posta teşkilatında atlı ve yaya ulaklar hizmet görürlerdi. Atlı ulaklara “Lüpehallu” yaya ulaklara ise “Lukas” denirdi.²⁸ Döneme ait mektuplar bizlere Hitit postasının işleyiş hakkında detaylı bilgiler vermektedir.²⁹ Hitit mektuplarında göze çarpan önemli bir hususta mektupların birçok farklı dilde yazılmasıdır. Mektuplarda Hitit dilinin yanında Hatti, Luwi, Hurri, Pala, Sümer ve dönemin diplomasi lisanı olan Akkadca kullanılmıştır.³⁰

Eski Yunanda Akalar döneminde şehir devletleri vardı. Bu şehir devletlerinin kralları kendi aralarındaki haberleşmeyi sağlamak için elçileri kullanırlardı. Halkın bilgilendirilmesi gereken durumlarda ise çığırtkanlar (münadiler) kullanılmaktaydı.³¹

Yunanlılar özellikle deniz ulaşımında kaydettikleri ilerleme sayesinde kendilerini çevreleyen komşu uygarlıklarla daha yoğun bir ilişki içerisine girmişlerdir. Özellikle MÖ 8. yy da Fenikelilerle sıkı ticari ilişkilerde bulunmuş ve bunun sonucunda Fenikelilerden yazıyı öğrenerek mektupla haberleşmeye başlamışlardır.³²

²⁵ Tarık Şahin, **Posta ve Postacının Tarihi**, s. 36

²⁶ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 16

²⁷ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 16

²⁸ Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol, **Eski Anadolu’da Haberleşme**

²⁹ Ekrem Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 265-296

³⁰ Ekrem Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, s. 41

³¹ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 21;

İskender Yılmaz, **Haberleşmenin Tarihi Seyri ve I. Dönem TBMM’de Haberleşme ile İlgili Çalışmalar**, s.

62

³² Mansel Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 127

Eski Yunan'da haberciler en güçlü ve hızlı olan koşucular arasından seçilirlerdi. Bu koşucular en uzak mesafeleri çetin koşullarda dahi çok kısa sürede kat edebilirlerdi. Bu koşucular “ Hemerodrome ” olarak isimlendirilmişlerdi.³³

Olimpiyat oyunlarında sonucu en çok merak edilen yarışmalardan olan Maraton koşusunun ortaya çıkışı Hemerodrome olarak adlandırılan Yunan habercilerden biri olan Pheidippides'in inanılmaz hikâyesine dayanmaktadır. Pheidippies Perslerle olan savaşta elde edilen zaferi bulundukları Marathon Kasabasından 42 km uzaklıktaki Atina'ya haber vermekle görevlendirilir. Bunun üzerine Pheidippies hiç durmadan 42 kilometrelik yolu koşar ve Atina'ya vardığında ağzından sadece “ Zafer bizim ” sözü çıkar ve orada ölür.³⁴

Eski Yunanlıların haberleşmede önem verdiği konuların başında gizlilik geliyordu. Haberin gizli tutulması, düşman eline geçmemesi geçse dahi içeriğinin düşman tarafından anlaşılmaması gerekiyordu. Bunu sağlamak için farklı yöntem ve teknikler kullanmışlardır.³⁵

Yunanlıların gizlilik için kullandığı yöntemlerden biri habercinin saçlarının traş edilip mesajın kafa derisine yazılmasıdır. Habercinin saçı uzadıkça mesaj okunmaz olurdu. Haberci mesajı ileteceği yere vardığında traş olup mesajı iletmış olurdu. Bu yöntem sayesinde haberci dahi taşıdığı mesajın içeriğinden haberdar olmazdı.³⁶

Haberleşmede kullanılan ilginç ve oldukça spesifik yöntemlerinden birini de Sparta ve İthaka şehir devletlerinde görmekteyiz. Bu devletler “skytale” adı verilen gizli bir haberleşme yöntemini kullanırlardı. Skytale iki adet dairesel kesitli çubuktan oluşurdu. Bu çubuklardan biri haberciye verilir diğeri ise arşivde saklanırdı. Haber sarmal şeklinde çubuğa sarılı bir deri şeridin üzerine yazılırdı; şerit açıldığında yöntemi bilmeyen biri için anlamsız bir yazı ortaya çıkardı. Bu yöntemle gelen mesajı okuyacak kişi; gelen deri şeridi kendi skytalesine sarar ve böylece mesaj okunur hale gelirdi.³⁷

³³ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 21

³⁴ Eyüboğlu Selim, “Haberleşme, Optimizm ve Distopya” , **Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 9; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 16

³⁵ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 23

³⁶ Herodotos, **Tarih**, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 396-397

³⁷ Atilla Bir, Mustafa Kaçar “Antik Haberleşme” , **Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20

Dünyada organize bir iletişim sistemine sahip olan ilk medeniyetlerden biri de Çin'dir. Çin'de ilk zamanlardan itibaren çok farklı haberleşme araç ve yöntemleri kullanılmıştır. Ateş kuleleri, düğüm mektuplar, davul ve fener ateşiyle yapılan akustik-optik iletişim bu farklı yöntemlerden bazılarıdır.

İlk Çin Postası'nın temeli Yin-Shang Hanedanlığı döneminde atılmıştır. Daha sonra ki Zhou Hanedanlığı döneminde ise posta hizmetleri daha ileri bir seviyeye ulaştırılmıştır. Çin tarihinde posta ile ilgili ilk kanunlar Jin döneminde yapılmıştır. Sui ve Tang dönemlerinde ise posta ile ilgili kanunlar daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Eski Çin'de kağıt icat edilmeden önce mektuplar bambu ve ahşap tahtalar üzerine yazılırdı. Kağıdın icadıyla beraber posta hizmetlerinde taşıma işi de kolaylaşmıştır. Posta taşımacılığı yaya, atlı, iki tekerlekli arabalar ve gemilerle yapılırdı. Tang döneminde (581-618) deniz ve karayoluyla posta iletişimi oldukça ilerlemişti. Başkentten diğer bölgelere 16 ana hat vardı. Bu ana hatlar ve diğer ara hatlar sayesinde tüm ülke birbirine bağlanıyordu.³⁸

Eski Çin Postası'nda haberciler daha çok askerlerden oluşmaktaydı. Song Hanedanlığına kadar sadece resmi evrakların postayla dağıtılması söz konusuydu. Hiç bir özel mektup postayla dağıtılmazdı. Daha sonra yapılan düzenlemelerle özel mektuplar da haberciler tarafından dağıtılmaya başlandı.³⁹

Köklü bir devlet geleneğine sahip olan Türkler tarih boyunca pekçok devlet kurmuşlardır. Türklerdeki bu teşkilatçı özellik haberleşme alanında da kendini göstermiştir. Tarihte kurulan ilk Türk devleti olan Hun İmparatorluğunda haberleşme işlerini atlı ulaklar ve elçiler yürütürlerdi. Bu haberci ve elçiler Kağan'a ait güvenilirlik nişanesi taşırlardı. Haberciler bu nişane sayesinde yollarının üzerindeki tüm kabilelerden ücretsiz koruma sağlayıp yiyecek temin ederlerdi. Diğer ülke elçileri, özellikle Çinliler ise belli bir ücret karşılığında bu hizmetlerden faydalanabiliyorlardı.⁴⁰

³⁸ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 25-27

³⁹ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 28

⁴⁰ , Nicola Di Cosmo, "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 1, Ankara, 2002, s. 716-717; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 39

Hun İmparatorluğu'nda haberleşmede bayrak, davul, boru ve ok gibi araçlarda kullanılmıştır. Özellikle savaş zamanlarında gündüz bayraklardan faydalanılırken gece ise davul ve borular kullanılırdı.⁴¹

Göktürk Devleti de Hunlarınkine benzer bir haberleşme teşkilatına sahipti. Göktürk Devletindeki haberleşme faaliyetlerinin ileri bir noktaya ulaştığını; Göktürk ülkesinden geçerek Hindistan'a giden ünlü Budist rahip Hsüan Tsang da kitabında anlatmıştır.⁴² Göktürklerde ülke içi haberleşmede çalışan habercilere "sabçı" denmekteydi. Diğer devletlerle olan haberleşme işlerini ise elçiler yürütürdü.⁴³

Savaşçı özellikleriyle bilinen Türkler askeri alanda da haberleşmeye önem vermişlerdir. Özellikle askeri casusluk konusunda çok titiz davranmışlardır. Düşmanın askeri faaliyetlerini önceden öğrenebilmek ve gerekli tedbirleri alabilmek için "Karguy" adı verilen ateş kuleleri yapmışlardır. Bu kulelerde görev alan kişilere "Küzetçi" denilmekteydi. Bu kulelerden yakılan işaret ateşini gören diğer kuleler ya da kaleler ardı ardına ateş yakarak çok hızlı bir biçimde imparatorluk merkezine düşmanın hareketleri hakkında bilgi verirdi. Yine savaş zamanlarında düşman ordusunun durumunu öğrenebilmek için "Yelme" adı verilen keşif birliklerinden faydalanılırdı. Hanın bulunduğu otağ ve çevresi de düşman casuslarının sızma girişimlerine karşı "Sakçı" adı verilen nöbetçiler tarafından sıkı bir biçimde korunurdu. Ordu içerisinde düşman sızmalarına karşı "İm" yani parola kullanılmaktaydı. Parolayı bilmeyenler derhal öldürülürdü.⁴⁴

MÖ 6. Yüzyılda Medlerin yıkılmasıyla kurulan Pers İmparatorluğu birçok araştırmacıya göre tarihte ilk posta teşkilatını oluşturan devlettir. Batı Anadolu'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyayı elinde tutan Persler merkezi bir idare kurabilmek için güçlü bir posta istihbarat teşkilatına ihtiyaç duymuşlardı.⁴⁵ Pers

⁴¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.6, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 83

⁴² Nesimi Yazıcı, "Türk Posta Tarihinden", *Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40-41

⁴³ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 40

⁴⁴ Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 332; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 41

⁴⁵ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Fuat Köprülü) Ankara, 2004, s. 274

imparatorluğundaki ilk posta düzenlemeleri Büyük Kyros (II. Kuros) zamanında yapılmıştı.⁴⁶

Büyük Kyros zamanında yaya postacılarının yetersiz kalması üzerine “Angareion” adı verilen atlı servisler oluşturuldu. Büyük Kyros, bir atın hiç beslenmeden bir gün boyunca ne kadar yol alacağını hesaplatmış ve bu mesafelere göre posta istasyonları oluşturmuştur. Bu istasyonlarda dinlenmiş at ve haberciler bulunduruldu.⁴⁷

Yunan tarihçisi Xenephone’a (Ksenefon) göre eski İran’da haberleşme işini Keyhüsrev sistemleştirmiştir. Keyhüsrev ülkesinde olan biten her şeyden haberdar olmak için “Sai” (haberci) görevlendirmiştir. Eski İran’da haber taşımacılığında deve, at ve beygir kullanılmadan önce kırlangıçlar kullanılmıştır. Kırlangıçlar yuvalarından alınıp uzak yerlere götürülür ve kanatlarına renkli boyalardan işaretler yapıldıktan sonra uçurulurdu. Bu hayvanlar alındıkları yerlerdeki yuvalarına döneceklerinden geldiklerinde kanatlarındaki renge ve işarete göre hangi amaçla gönderildikleri anlaşılmış olurdu.⁴⁸

Persler imparatorluğa ait tüm kentleri baştanbaca kat eden bir yol şebekesi ve bu yollar üzerinde düzenli bir posta teşkilatı meydana getirmişlerdi. Yolar boyunca kraliyet istasyonları (Stathmoi basileioi) ve tam anlamıyla mükemmel konaklama mekânları (Katalysies) bulunmaktaydı. Yollar bekçiler tarafından sürekli korunmaktaydı. Bu yollar arasında en çok bilineni, bünyesinde 111 posta istasyonu bulunduran “Kral Yolu” dur. Kral Yolu Batı Anadolu’daki Efes’den başlayarak İran’ daki Sus kentine kadar ulaşıyordu. Kervanlar bu yolu 111 günde aşarken, hızlı hareket eden postacılar (Çaparlar) ise 90 günde aşarlardı. Kral Yolundan sonraki ikinci büyük yol imparatorluk merkezi Sus’tan Mısır’a uzanan yoldu. Bu ana yollardan başka imparatorluğun diğer bölgelerini birbirine bağlayan ikinci dereceden yollarda mevcut idi.⁴⁹

⁴⁶ İbrahim Harekât, “Berid”, TDVİA, C. 5, İstanbul, 1992, s. 500

⁴⁷ İskender Yılmaz, *Haberleşmenin Tarihi Seyri ve I. Dönem TBMM’de Haberleşme ile İlgili Çalışmalar*, s. 62, PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 18

⁴⁸ İskender Yılmaz, *Haberleşmenin Tarihi Seyri ve I. Dönem TBMM’de Haberleşme ile İlgili Çalışmalar*, s. 62

⁴⁹ Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, (çev. Mehmet Ali İnci), Telos Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 121-126; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 18-19;

Herodotos, *Tarih*, s. 405

İran'da kurulan ve II. Pers İmparatorluğu olarak da anılan Sasani Devleti (226-651) posta teşkilatı Pers posta teşkilatıyla büyük benzerlik gösterir. Sasani haberleşme sisteminin temelinde merkezi idare ile eyaletler arasındaki bağlantıyı sağlama hedefi vardır. Sasani postası yaya ve atlı habercilerden oluşmaktaydı. Yaya haberciler daha çok posta istasyonlarının birbirine yakın olduğu İran'da kullanılıyordu. İmparatorluğa bağlı diğer coğrafyalarda ise daha çok atlı haberciler kullanılıyordu. Doğa koşullarını farklı olduğu Suriye gibi topraklarda at yerine daha çok posta develeri kullanılıyordu. Sasani postasında normal vatandaşlar sistemin olanaklarından pek faydalanamazdı. Sasaniler yollara büyük önem vermiş özellikle Çin ve Hindistan'la ticaretin yapıldığı tarihi İpek Yolu'nun kontrolünü sağlamak için Bizans ve Göktürk Devletleriyle sürekli rekabet halindeydi. Bu rekabet hali bir bakıma Sasani istihbaratının da sürekli uyanık olmasını sağlıyordu. Sasaniler posta teşkilatının giderlerini karşılamak için, aralarında imparatorluk merkezi Medain'in de bulunduğu Mezopotamya da oldukça geniş arazileri kamulaştırmışlardı.⁵⁰

Tarihte kurulan en büyük devletlerden biri olan Roma İmparatorluğu posta teşkilatını oluştururken Pers imparatorluğunu kendisine örnek almıştır. Romalılar kurmuş oldukları posta teşkilatına "Cursus Publucus" adını vermişlerdi. Roma Devlet postası büyük menzil teşkilatına, posta hayvanlarına ve yolcuların ihtiyacını karşılayacak vasıtalarla sahip idi. Bu teşkilattan yalnızca hükümdar ve devlet adamları ile devletten özel izin almış kişiler istifade edebiliyordu.⁵¹

Roma postasından faydalanmak isteyen kişiler "diplomata" adı verilen özel bir izin sayesinde bedava seyahat edip, istasyonlarda ücretsiz yer, içer ve kahlırlardı. Özellikle Roma ileri gelenlerinin rağbet ettiği bu sistemin tüm giderleri posta istasyonlarının çevresinde yaşayan halk tarafından karşılanırdı. Halkın giderek bu durumdan şikâyetçi olması üzerine imparator Nerva zamanında posta hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması kararlaştırıldı.⁵²

Roma İmparatorluğu'nda bütün kentler yollarla birbirine bağlanmıştı. Yollar askeri işaret taşlarıyla bölümlere ayrılmıştı. Yol yapımına müthiş önem verilmiş ve hiçbir masraftan kaçınılmamıştır. Bu yol ağı sayesinde Romalılar çok geniş sınırlara

⁵⁰ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 32-33

⁵¹ W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 274-275

⁵² PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 28

sahip imparatorluklarında olan biten her şeyden haberdar olabiliyor ve imparatorluk buyrukları kısa süre içersinde ülkenin dört bir yanına ulaşabiliyordu.

Roma İmparatorluğu'nda ordunun kullandığı askeri yollar üstünde posta istasyonları mevcut idi. Bu istasyonlar Civitates, Mutationes ve Mansiones olmak üzere üç guruba ayrılmışlardı. Civitates, habercilerin kalabildiği, hayvanların bakımlarının yapıldığı yerlerdi. Bu istasyonlarda 40 at bulundurulurdu. Mutationesler değişim merkezleri konumundaydı. Önemli haberleşme yolları üzerinde bulunurlardı ve 20 atın sürekli hazır bekletildiği konaklama imkânlarının pek bulunmadığı yerlerdi. Mansionesler ise habercilerin her türlü ihtiyacının karşılanabileceği oldukça büyük yapılarıydı. Bu yapılarda araba tamircileri, demirciler gibi yardımcı hizmet grupları da yer almaktaydı.⁵³

Roma imparatorluğundaki siyasi çekişmeler posta hizmetlerinin canlılığını korumasına yardımcı olmuştur. Merkezden uzak kalma durumu ortaya çıktığında merkezdeki tüm gelişmeleri anı anına takip etmek isteyen yöneticiler posta hizmetlerinden faydalanmışlardır.

Cursus Publucus' un daha iyi hizmet verebilmesi için çeşitli düzenlemeler yapan imparatorlardan biri de Augustus' dur. İmparator Augustus yaptığı düzenlemeyle posta teşkilatını Angarice ve Parangarice olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Angarice ile imparatorluğun haberleşme işleri gerçekleştirilmiştir. Parangarice ile sistemin her türlü altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi hedeflenmiştir.⁵⁴

Roma imparatorluğunda posta faaliyetlerinin yanında halkı bilgilendirmek amacıyla çeşitli iletişim araçları da kullanılmıştır. Bunlar çığırtkanlar, Acta publica ve Acta diurna adı verilen bugünkü resmi gazete benzeri haber materyalleriydi. Bu materyaller çeşitli duvarlara asılarak Roma vatandaşları bilgilendirilirdi.⁵⁵

Bizans İmparatorluğu'ndaki posta teşkilatı Roma'daki Cursus Publucusun devamı niteliğindedir. Devletin resmi yazışmaları, haberleri, kamu görevlileri, yerli ve

⁵³ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 30

⁵⁴ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 30

⁵⁵ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 30-31

yabancı elçiler bu sistemle taşınırdı. Posta hizmetleri devlet tekelindeydi. Sivil vatandaşların yararlanması ancak imparatorluk izniyle (Evecio) mümkündü.⁵⁶

Bizans postasının en iyi işlediği dönem 4. yüzyıldır. Bu dönemde posta hizmetlerinin sürdürülmesi için altyapı çalışmalarına önem verilmiştir. Yollar, konaklama yerleri, posta istasyonları, atlar bakımlıydılar. Bizans posta teşkilatının giderleri posta yollarının geçtiği bölgelerde yaşayan halkça karşılanırdı. Bizans postası imparator Justinien zamanında da önemini korumakla beraber bu dönemden sonra eski işlevselliğini yitirmeye başlamıştır. Bizans postası 6. yüzyıldan itibaren sadece İran sınırına uzanan yollarda etkinliğini korumuştur. Bu yollarda atlı haberciler kullanılırken Anadolu ve Suriye yollarında ise eşekler kullanılmaya başlanmıştır. Bu da bize posta hizmetlerinin etkinliğinin azaldığını göstermektedir. Bizans son dönemlerinde haberleşme işlerini özel ulaklar sayesinde gidermeye çalışmıştır. Posta teşkilatının bozulması özel postaların gelişmesine neden olmuştur. Zengin kişiler, büyük toprak sahipleri haberleri kendi özel habercileriyle iletmeye başlamışlardır.⁵⁷

Bizans imparatorluğu 7. yüzyıldan itibaren güneyden Müslümanların taarruzlarına hedef olunca⁵⁸ Bizanslılar Müslüman akınlarına karşı ateş kuleleri kullanmışlardır. Bu sistem sayesinde güney sınırlarına yapılan herhangi bir saldırı bir saat içinde İstanbul'a iletebiliyordu.

Son olarak İslamiyet öncesi Arap yarımadasındaki haberleşme faaliyetlerine baktığımızda göze çarpan en önemli özellik; yaşam tarzının ve ekonomik yapının haberleşme faaliyetlerini biçimlendirmiş olmasıdır. Araplar sosyal yapı genel olarak kabile, aşiret temelliydi. Kabileler arasında sonu gelmez bir rekabet vardı. Kabilelerin arasında savaş eksik olmazdı. Bu durumda kabileler ani baskınlara uğramamak için uyanık olmak durumundaydılar. Diğer kabileler hakkında bilgi sahibi olma zorunluluğu Araplarda ki haberleşme ve istihbarat faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştı.⁵⁹ Arap Yarımadası'nın güney-kuzey kara ve deniz ticaretinin kesiştiği bir coğrafyada olması

⁵⁶ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 31

⁵⁷ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 31

⁵⁸ Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğun Tarihi**, (çev. A. Gökçe Bozkurt), İlgili Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 54

⁵⁹ Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 42-43; Cengiz Kallek, "Casus", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 27, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s.163

Arapları eski çağlardan itibaren uluslar arası ticarete etkin bir konuma yükseltmiştir.⁶⁰ Araplar ticari hayatın getirdiği yoğun diplomatik görüşmelerin etkisiyle uluslar arası ilişkilerde belli bir tarihi birikime sahip oldular. Araplar ticaret sayesinde yabancı devlet ve kabilelere elçiler, haberciler göndermişler, ya da gelen elçileri, habercileri kabul etmişlerdir.⁶¹

Araplar istihbarat alanında önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. Özellikle iz sürme alanında çok ileri gitmişlerdir. Kıyâfe⁶² olarak adlandırılan bu bilim dalında Araplar çok maharetliydi. Erkek ve kadının ve yaşlı ile gencin izlerini birbirinden ayırt edebilecek kadar uzmanlaşmış iz sürücülerinin varlığından söz edilmektedir.⁶³

Araplar bir mektup ya da mesaj gönderecekleri zaman bunu en az iki haberci ile gönderirlerdi. Bunun nedeni Arap coğrafyasının zorlu hayat koşullarıdır. Bu zor şartlardan dolayı bir habercinin mesajı iletme görevini başarabileceğinden şüpheye düşülürdü. Haberin ya da mesajın ulaştığından emin olmak için bu yola başvurulardı.⁶⁴

Araplar şiirde maharetli bir millettir ve İslam öncesi Arap şiirlerinde "berid" kelimesine sıkça atıfta bulunulur ve bu durum o dönem Arapların Bizans ve Sasani etkisinde kaldıklarını göstermektedir.⁶⁵ Yine o dönem ilgili olarak şunu söyleyebiliriz; rekabet içinde olan Bizans ve Sasani devletleri kendi haberleşme ve istihbarat örgütlerinde Arapları kullanmışlardır.⁶⁶

Haberleşmenin tarihi hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli kaynaklardan biri de dini kaynaklardır. Kitab-ı Mukkades'te bir takım mektuplardan bahsedilmektedir. Bunların en eskileri Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın yazmış oldukları mektuplardır. Bu mektuplar Mescid-i Aksa ve Süleyman Mabedi'nin yapımıyla ilgilidir. Yeni Ahit'in bir

⁶⁰ İsrail Balcı, **H. Ömer Döneminde Diploması**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 46

⁶¹ İsrail Balcı, **H. Ömer Döneminde Diploması**, s. 51

⁶² Sözlüklerde; iz sürme, doğan çocuğun fizyonomisine bakarak nesebini tespit etme anlamlarına gelmektedir. Detaylı bilgi için; Mehmet Serhan Tayşi, "Kıyâfe", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.25, TDV Yayınları, Ankara, 2004,

⁶³ Mehmet Serhan Tayşi, "Kıyâfe", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.25, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s.508; Hüseyin Üstüner, Hz. Peygamber Devrinde İstihbarat, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001, s. 4; Kettâni, **Et-terâtibu'l – idariyye**, C. 2, s. 52

⁶⁴ Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 45

⁶⁵ Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 47

⁶⁶ Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 42-43

bölümü de Pavlus, Petrus ve Yuhanna'nın çeşitli milletlere gönderdikleri dine davet mektuplarından oluşmaktadır.⁶⁷

Eski Ahit'te Mısır'ı terk ettikten sonra Yahudilere yeni bir yurt bulmak için Hz. Musa 12 adamını Filistin'e gönderir ve onlara şöyle der: “Gidin görün ülkenin nasıl bir yer olduğunu, orada yaşayan insanların güçlü mü, çok mu olduklarını? Gidin görün yaşadıkları ülke zor mu kolay mı? Şehirlerin savunması zayıf mı yoksa iyi mi tahkim edilmiş? Toprak çorak mı verimli mi? Ağaç var mı yok mu?”⁶⁸ Bu anlatılan olayda Hz. Musa'nın istihbarata ne denli önem verdiğini görmekteyiz. İncil'de çok sayıda casusluk örneği vardır. Bunlardan biri Hz. Yusuf'un üst düzey yönetici olarak kendisini tanımayan kardeşlerini casuslukla suçlaması olayıdır.⁶⁹

Ester Kitabında⁷⁰ anlatılanlara göre; İran Kralı Ahaşveroş'dan bütün Yahudileri öldürme yetkisini alan Haman bu planı gerçekleştirmek için ülkedeki posta teşkilatını aktif bir biçimde kullanmış fakat hedefine ulaşamamıştır.⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de de haberleşme ile ilgili bilgiler mevcuttur. Kur'an da Hz. Süleyman'ın Sebe Melikesi Belkıs'a gönderdiği mektuptan bahsedilir.⁷² Bu mektup da Belkıs ve halkı Allah'a iman etmeye davet edilir. Hz. Süleyman ve Belkıs kıssasında dikkat çeken bir diğer özellik de söz konusu mektubun bir kuş tarafından götürülmüş olmasıdır.⁷³ Yine Tevrat'ta anlatılan Hz. Nuh'un tufandan sonra bir güvercini gönderip suların çekilip çekilmediğini öğrenmesi hikâyesi⁷⁴ bizlere en eski zamanlardan itibaren kuşların özellikle güvercinlerin haber taşıma işlerinde kullanıldıklarını göstermektedir.

⁶⁷ Nebi Bozkurt, "Mektup", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 29, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s.13

⁶⁸ Ümit Özdağ, **İstihbarat Teorisi**, s. 41

⁶⁹ Ümit Özdağ, **İstihbarat Teorisi**, s. 42

⁷⁰ Tevrat'ı oluşturan 39 kitaptan 17.sidir

⁷¹ Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 10

⁷² Neml Suresi, Ayet 28-31

⁷³ Nebi Bozkurt, **Mektup**, s. 13

⁷⁴ Ümit Özdağ, **İstihbarat Teorisi**, s. 41

2. BERİD KELİMESİNİN KÖKENİ VE ANLAMI

Erken dönem İslam devletlerinde haberleşme faaliyetlerini, posta işlerini yürüten teşkilata “Berid” denirdi.⁷⁵ Berid kelimesinin kökeni, anlamı ve İslam dünyasına nasıl geçtiği konusunda tarihçiler çok farklı iddialar ortaya atmışlardır. Kelimenin Latince, Yunanca, Farsça, Arapça, Asurca, Akkadca, Babilce eski Mısır dilinden, Almanca ve Fransızca’dan gelebileceği yönünde çok değişik görüşler vardır. Bunlar içerisinde kelimenin kökenin Latince veya Farsçadan geldiği yönündeki iki farklı görüş ağırlık kazanmaktadır.⁷⁶

Kelimenin Latince kökenli olduğunu savunanların başında Fuad Köprülü gelmektedir. Fuad Köprülüye göre “berid” kelimesi Latince posta hayvanı anlamına gelen “veredus” tan gelmektedir.⁷⁷ İlk İslam fetihleriyle Müslümanların eline geçen Suriye ve Mısır’daki Bizans posta teşkilatı Müslümanlarca alınıp taklit edilmiştir.⁷⁸ Bu konuyla alakalı çalışmaları olan Nesimi Yazıcı da Köprülü’yle aynı fikirdedir.⁷⁹

Diğer bir grup tarihçi ise “Berid” kelimesinin Pehlevice olduğu ve Sasaniler zamanında posta hayvanlarını diğer hayvanlardan ayırt edebilmek için kuyrukları kesilen posta hayvanı anlamına gelen “buride dum” (kesik kuyruklu) kelimesinden türediğini ifade etmektedirler.⁸⁰

⁷⁵ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.402; Fuad Köprülü, **Berid**, İA, C. 2, s. 541; İsmet Kayaoglu, **İslam Kurumları Tarihi**; Cahit Baltacı, **İslam Medeniyeti Tarihi**, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.319; İbrahim Harekât, “Berid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s. 498; Nesimi Yazıcı, “Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar”, **AÜİFD** c.29, Ankara, 1987, s. 378; S. D. Goitein, “The Commercial Mail Service In Medieval Islam”, **JAOS**, 84/2, New Haven, 1964, s. 118; Andrew S. Ehrenkreutz, **Postal And Intelligence Services, Islamic (Barid)**, **Dictionary Of The Middle Ages**, C. 10, New York, 1989, s. 60

⁷⁶ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 59; İsmet Kayaoglu, **İslam Kurumları Tarihi**, s.62-63; Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.402-403; M. Mahfuz Söylemez, “Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular”, **İslamiyat Dergisi**, c. 4, S. 2, Ankara, 2001, s. 141; Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 7; Hayati Ülkü, **Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi**, Çile Yayınları, İstanbul, 1979, s. 589

⁷⁷ Fuad Köprülü, **Berid**, C. 2, s. 541

⁷⁸ Fuad Köprülü, **Berid**, C. 2, s. 541; Nesimi Yazıcı, **Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar**, s. 378; ⁷⁸ W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 273; ; S. D. Goitein, **The Commercial Mail Service In Medieval Islam**, s. 118

⁷⁹ Nesimi Yazıcı, **Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar**, s. 378, Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul 2002, s. 164

⁸⁰ M. Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 141; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s.59; ⁸⁰ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**,

Berid kelimesinin kökeni hakkında daha değişik görüşler de vardır. Almanca ‘‘pferd’’ kelimesi ile alakasının bulunduğu, Fransa’da ki katır türlerinden birinin adı olan ‘‘bardot’’ kelimesiyle ilgisinin bulunduğu şeklinde görüşlerdir.⁸¹

Berid kelimesinin ifade ettiği anlamlarda oldukça fazladır. Bunlar; posta hayvanı, posta süvarisi, devlet postası, tatar, ulak, sâi, elçi, postaya verilen yazılar dosyalar, posta torbası, iki posta menzili arasındaki mesafe gibi anlamlardır⁸². Berid kelimesinin ifade ettiği bu anlamlar içinde yer alan iki posta menzili arasındaki mesafesi için hukukçular, coğrafyacılar ve lügatçiler arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Coğrafyacılar göre; bir süvari postacının bir günde alabileceği mesafeye berid denir ki bu dört fersah yani 12 mildir. Suriye ve Horasan için ise bunun yarısıdır. İslam hukukçuları ise çöl alanlarında bir süvari postacısının, namaz vakitleri hesaba katılmamak kaydıyla dört beridlik yani 48 mili gidebileceğini kabul ederler. 14. yy Mısır müellifleri posta menzilleri arasındaki mesafenin her zaman aynı olmadığını, çünkü özellikle çöl alanlarındaki su kaynaklarının dağılımına, yerleşim birimlerinin konumuna bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini söylerler.⁸³ Bir başka tarihçi beridi şöyle tanımlar; itina ile bakılmış kuru üzüm ile semizlenmiş akrep kuyruklu atların belli yerlerde ve güzergâhlarda hazırda beklettirmektir.⁸⁴

Yakın tarihte ‘‘Berid’’ kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine çalışan tarihçilerden biri olan M. Mahfuz Söylemez ‘‘ Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular⁸⁵ ‘‘ adlı makalesinde kelimenin kökeni ve Müslümanlara nasıl geçtiği konusunda şu görüşleri dile getirmektedir: ‘‘..... İslam kurumlarını ele alan klasik

s. 403; Kettâni, *Et-terâtibu’l – idariyye*, çev. Ahmet Özel, c. 1, İstanbul, 2003, s. 343; Kalkaşandi, *Subhu’l-A’şa fi şına’at’l- inşâ*, c.1, Beyrut, tarihsiz, s. 149; Subhi Salih, *İslam Kurumları*, (çev. İbrahim Sarmış), Ankara, 1999, s. 200; Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 8-9

⁸¹ ; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s.63

⁸² Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 541; İbrahim Harekât, *Berid*, s. 498; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.402; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 63; Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 378; Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.319; Kettâni, *Et-terâtibu’l – idâriyye*, s. 343; Hüseyin Ali Dakuki, ‘‘ Nizâmu’l-berid fi’l-hedâret’l- arabiye’’, *El-Mevrid Dergisi*, S. 18, Eğitim Fak. Bağdat Üniversitesi yayınları, 1989(ilk sayısı), s. 86

⁸³ Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 541; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s.63-64; Kettâni, *Et-terâtibu’l – idâriyye*, s. 343; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 402, Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 50; Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.319

⁸⁴ Ebu Zeyd Şelebi, ‘‘ Tarihü’l Hedâretü’l-islamiyye ve’l fikru’l- İslamî’’, *Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Medeniyeti Fak. Yayınları*, 1974, s. 148-149

⁸⁵ M. Mahfuz Söylemez, ‘‘ Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular’’, *İslamiyât Dergisi*, c. 4, S. 2, Ankara, 2001

kaynakların hemen hiçbirinde berid kavramının Latince kökenli olupuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Berid kavramının kökenini Arapça'ya dayandıran birkaç eseri istisna tutarsak, kaynaklarımızın tamamına yakını, berid'in Farsça menşeli olduğu ve "kesik kuyruklu posta hayvanı" demek olan "buride dum" kelimesinden türediği konusunda hemfikirdirler. Ancak, bizim kanaatimize göre, berid, buride dum kelimesinden türemeyip, büyük bir ihtimalle, Pehleviye başka bir kelime olan ve "getiren, götüren, kaldıran, binen, taşıyan, taşınan, anne, anne rahmi, hamile kadın" anlamlarına gelen ve mastarı burtan olan "burd" kelimesinden türetilmiş; tatar da bu kelimedenden türetilerek, 'götüren' anlamında berid denilmiştir. Üçüncü tekil şahıs için kullanılan bu kavram, daha sonra teşkilatın genel adı haline gelmiştir. Berid kavramının neden buride dum kelimesinden türediğinin iddia edildiğine gelince; Sasaniler döneminde posta hayvanlarına verilen 'kesik kuyruklu posta hayvanı' (buride dum) kelimesi ile arasındaki benzerliğin, Arap tarihçileri, berid'in buride dum kelimesinden türediği sonucuna götürmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten bu kurumun adının yukarıda zikredilen kavramdan türediğini iddia edenler de berid kelimesinin ne şekilde form değiştirip tatar içinde kullanıldığını izahta güçlük çekmektedirler. Öte yandan, beridle ilgili terimlerin tamamına yakınının Pehleviye veya Farsça olması da bu kurumun kaynağının Sasaniler olduğu tezini kuvvetlendirmektedir. Örneğin hâm(haritları taşıyan şahıs), ezkûdâr (gelen mesaj ve mektupların kayıtlarını tutulduğu defter), furvâneki(mesaj taşıyıcı), bervâne, peyk (postacı, mektup), çapâr (postacı), çapârâne (dârul-berid), şâkeri (menzilhanelerde çalışan kişi, hizmetli, hizmetçi), bârnâme(gönderilen mesajlar) terimleri Pehleviye'dir. Kanaatimize göre, eğer berid kelimesi Latince kökenli olmuş olsaydı, kurumda kullanılan diğer terimlerin de, en azından bir kısmının, bu dilden alınması gerekirdi. Oysa berid teşkilatında kullanılan kavramların hiçbirisi Latince değildir. Teşkilatın genel adının Latineden, diğer teknik ifadelerin ise Pehleviye ve Farsçadan alındığını iddia etmek ise, makul görünmemektedir".⁸⁶

"Berid" kelimesinin Sasaniler'den Hicaz Araplarına geçişi ise Benû Lahm kabilesine mensup Araplarca kurulan Hire Devleti vasıtasıyla olmuş olabilir. Çünkü "Berid" kelimesi Hireliler tarafından erken dönemlerden itibaren bilinmekte ve

⁸⁶ M. Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 142-143

kullanılmaktaydı. Muallakat-ı Seb'a şairlerinden olan Hireli İmri'ül-Kays'ın şiirlerinde "berid" kelimesini kullanması bu görüşü desteklemektedir".⁸⁷

Berid teşkilatının Hirelirce bilindiğinin bir başka kanıtı da berid arazileridir. Hz. Ömer zamanında Sasaniler'den ele geçirilen berid arazileri, savafi statüsüne alınmıştı. Ebu Yusuf, Hz. Ömer tarafından savafi haline getirilen arazileri sınıflandırırken şunları söylemektedir: " harpte öldürülenlerin arazisi, kaçan düşmanın arazisi, Kisraya ait olan araziler, Kisra'nın yakınlarına ait olan araziler, su çıkan yerlerin kenarında bulunan araziler, atların yayılması için ayrılan otlaklar (berid arazileri), dört sınıf daha vardı ki onları hatırlamıyorum."⁸⁸

⁸⁷ M. Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 143

⁸⁸ Ebû Yusuf , **Kitabu'l-Haraç**, (çev. Ali Özek), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 103; M. Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 144

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE HABERLEŞME

FAALİYETLERİ

1.1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ HABERLEŞME FAALİYETLERİ

İslam dünyasında haberleşme faaliyetleri Hz. Peygamber zamanında başlamıştır.⁸⁹ Zira peygamberin kendisi Allahın mesajını tüm insanlığa ileten, duyuran bir haberci, elçiydi. Hz. Peygamber hem Mekke hem Medine dönemlerinde insanları İslam'a davet faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu faaliyetler yerine ve zamanına göre çeşitlilik ve farklılıklar göstermiştir. Kimi zaman tebliğ ve irşad heyetlerini göndermiş kimi zamanda gazve ve seriyyelerinde davet faaliyetlerinde bulunmuştur⁹⁰.

Kısa bir süre içerisinde İslam'ın çok geniş bir coğrafyaya ve geniş halk kitlelerine ulaşmasında Hz. Peygamberin kullandığı yöntemler özellikle haberleşme hizmetlerinin her türlüşünü kullanmasının rolü büyüktür. Hz. Peygamber çevre ülkelerin hükümdarlarına, kabile başkanlarına, önemli şahıslara onları İslam'a davet eden mektuplar göndermiştir. Bunun gibi açık haberleşme faaliyetlerini sürdürdüğü gibi kimi zamanda gizli haberleşme faaliyetlerinde bulunmuş, geniş ve etkin bir istihbarat ağını kullanmıştır.

Hz peygamberin birçok hadisinde 'berid'' kelimesi geçmektedir; bu durum bize bu kavramın Hz. Peygamber döneminde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bu hadislerden haberleşmeye, elçilere önem verildiğini anlamaktayız. Bu hadislerden bazıları şunlardır; '' antlaşmayı bozmam ve elçileri (bürüd) hapsetmem.⁹¹'' , '' Bana berid (postacı, elçi) gönderdiğiniz zaman, güzel yüzlü ve güzel isimli olanını seçiniz⁹²'' , '' Dört beriden daha kısa mesafede namaz kısaltılmaz⁹³'' , '' Müslüman bir

⁸⁹ İbrahim Harekât, **Berid**, s. 499; Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s. 403

⁹⁰ İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 248

⁹¹ İbrahim Harekât, **Berid**, s. 499, M. Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 143; A. Serdar Özlü, **Dört Halife Döneminde İç Güvenlik**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 161

⁹² Kettâni, **Et-terâtibu'l – idâriyye**, s. 341; M. Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 143

⁹³ Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 143

kadın, beraberinde eşi ve mahremi olmaksızın bir beridlik mesafeyi yalnız başına alamaz⁹⁴’.

Hiz. Peygamber ümmi olduğundan, gelen Kur’an ayetlerini yazıya geçirmek ve özellikle Medine döneminde komşu ülke hükümdarlarına, kabile liderlerine mektup yazmak ve yapılan antlaşmaları kaleme almak için sahabeleri arasından yazı bilenleri kâtip olarak görevlendirirdi⁹⁵. Hiz. Peygamberin katiplerinin sayısı hakkında farklı görüşler vardır, birçok kaynakta bu sayı on dan kırk ikiye kadar çıkmaktadır. Bunlar içerisinde en meşhur olanları; Hiz. Osman, Hiz. Ali, Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer, Übey b. Ka’b, Zeyd b. Sabit, Halid b. Sabit’dır⁹⁶.

Hiz. Muhammed (SAV) herhangi bir yere elçi gönderdiğinde ya da mektup yazdığında bazı hususlara dikkat ederdi. Hiz. Peygamber elçileri gidecekleri ülkeleri ve oranın dilini bilen ya da daha önce orada bulunmuş kimselerden seçerdi. Örneğin Sasani ülkesine elçi olarak gönderilen Abdullah b. Huzâfe’nin daha önceleri çeşitli kereler İran’a gittiği ve Farsçayı bildiği görülmektedir. Ayrıca gönderilen elçilerin zeki, güzel ahlaklı, kendisini ifade edebilen ikna kabiliyeti yüksek kişiler olmasına dikkat edilirdi⁹⁷.

Hiz. Peygamberin mektupları incelendiğinde bunların kısa ve öz olduğunu gereksiz ifadelere başvurulmadığı görülür.⁹⁸ Hiz. Peygamber mektuplara besmele ile başlardı⁹⁹. Mektuplarında karşı tarafı tehdit eden, itibarını düşüren ifadelere kesinlikle yer verilmezdi. Hükümdarlara unvanlarıyla hitap edilir, içerik hükümdarların özellikleri dikkate alınarak belirlenip yazılırdı¹⁰⁰.

Hiz. Peygamber İran Kistrâsına, Rum Kayserine ve Habeş Necaşisine mektup yazdırmak istediğinde kendisine “ onlar bir mektubu mühürlü olmadıkça okumazlar ”

⁹⁴ İmam-ı Buhari, **Sahihi Buhari**, (Mütercimi Konyalı Mehmet Vehbi), Bab-ı Ali’de Sabah Neşriyatı, C. 3, İstanbul, 1966, s. 99-100 (hadis no: 971); Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 143

⁹⁵ İbrahim Sarıçam, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, s. 300; Taberi, **Tarih-i Taberi**, (çev. M. Faruk Gürtunca), C. 3, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 316; Ayrıca geniş bilgi için “ Kettâni,’in **Et-terâtibu’l – idariyye** adlı eserinin 1.Cildinin 3. Bölümüne (s.263-393) bakınız.

⁹⁶ İbrahim Sarıçam, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, s. 300

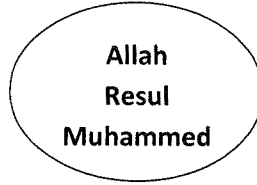
⁹⁷ Muhammed Hamidullah, **İslam peygamberi**, (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 852-853; İbrahim Sarıçam, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 300

⁹⁸ Nebi Bozkurt, **Mektup**, s. 14; İbrahim Sarıçam, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 252

⁹⁹ Kettâni, **Et-terâtibu’l – idâriyye**, s. 291; Nebi Bozkurt, **Mektup**, s. 14

¹⁰⁰ İbrahim Sarıçam, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 252; Âdem Apak, **İslam Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 381-385

denilmişti; Bunun üzerine Hz. Peygamber gümüşten yapılmış bir yüzük edindi. Yüzüğün üzerinde üç satır halinde “ Allah Muhammed Resul” yazmaktaydı¹⁰¹.

Hz. Peygamberin bu yüzüğü Amr b. Saîd'den aldığı rivayet edilmektedir.¹⁰² Bu yüzük Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebu Bekir'e ondan Hz. Ömer'e ondan da Hz. Osman'a geçti¹⁰³. Hz. Osman bu yüzüğü Eris kuyusuna düşürdü, kuyunun suyu çektilirip üç gün boyunca aranmasına rağmen yüzük bulunamadı.¹⁰⁴

Abdullah b. Abbas mühürsüz mektubu işareti olmayan yani işe yaramayan fal-kumar okuna benzetmiştir. Hz. Peygamberin bu uygulamasından sonra kişilerin birbirine yazdıkları mektuplara imza atmaları adet olmuştur.¹⁰⁵ İslam anlayışında kişilerin özel mektuplarının mahremiyeti vardır. Hz. Peygamber sahibinin izni olmadan birinin, din kardeşinin mektubunu okumasının günah olduğunu belirtir. Yalnız casusluk durumlarında bu mahremiyet ortadan kalkar.¹⁰⁶ Hz. Peygamber gizlilik gerektiren durumlarda mektuplarını sır kâtiplerine yazdırmıştır. Hz. Peygamberin sır kâtiplerinden biri Zeyd b. Sabit'tir. Hz. Peygamber Zeyd b. Sabit'e “ bana mektuplar geliyor, onları herkesin okumasını istemiyorum.” Diye buyurmuş ve kendisinden İbranice yazıyı öğrenmesini istemiş bunun üzerine Zeyd b. Sabit çok kısa bir süre içerisinde İbranice'yi öğrenmiştir¹⁰⁷.

¹⁰¹ Kettâni, **Et-terâtibu'l – idâriyye**, s. 327- 328; el-Belâzuri, **Fütuhu'l-Büldan**, (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 675; M. Asım Köksal, **İslam Tarihi**, C. 7 Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 6; Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Altı Orijinal Mektubu**, (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s.33; Nebi Bozkurt, **Mektup**, s. 13; İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 253

¹⁰² M. Asım Köksal, **İslam Tarihi**, s. 9

¹⁰³ el-Belâzuri, **Fütuhu'l-Büldan**, s. 676

¹⁰⁴ M. Asım Köksal, **İslam Tarihi**, s. 9; el-Belâzuri, **Fütuhu'l-Büldan**, s. 676; Ramazan Hırç, **İslam Tarihinde Dört Halife Dönemi**, Elazığ, 2003, s. 197

¹⁰⁵ Nebi Bozkurt, **Mektup**, s. 13; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 63

¹⁰⁶ Nebi Bozkurt, **Mektup**, s. 13

¹⁰⁷ el-Belâzuri, **Fütuhu'l-Büldan**, s. 695; Kettâni, **Et-terâtibu'l – idâriyye**, s. 270

1.1.1. Hz. Peygamberin İslam'a Davet Mektupları

Hz. Peygamberin ülke hükümdarlarını, kabile başkanlarını İslam'a davet etmek için mektuplar gönderdiğinden daha önce bahsetmiştik. Bu mektuplar Hz. Peygamberin üstün ahlakını, hoşgörüsünü, bağışlayıcılığını, üstün tebliğ gücünü bizlere gösteren önemli kanıtlardır. Bu mektuplar sayesinde birçok kişi hak din İslam'ı tanımış ve Müslüman olmuştur¹⁰⁸. Bu mektuplar bize Hz. Peygamberin haberleşme ve posta faaliyetlerini etkin bir şekilde kullandığını net bir biçimde göstermektedir.

Hz. Peygamber tarafından gönderilen bu mektuplardan bir kısmının orijinal metinleri günümüze kadar gelebilmiştir¹⁰⁹. Bu mektupların bir kısmı Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler bölümünde sergilenmektedir.¹¹⁰

Hz. Peygamber tarafından gönderilen bu mektuplardan bazıları şunlardır;

1.1.1.1. Hz. Peygamberin Doğu Roma İmparatoru Herakliyas'a Gönderdiği Mektup

Hz. Peygamber Hudeybiye Antlaşmasından (628) sonra Doğu Roma imparatoru Herakliyas'a onu İslam'a davet eden bir mektup yazdı. Mektubu götürecek elçi olarak Dihyetül Kelbi seçildi.¹¹¹ Mektubun tercümesi;

“Esirgeyen ve bağışlayan Allahın adıyla,

Allahın elçisi Muhammed'den Rum Büyüğü Herakliyas'a...

Doğru yola hidayet olana selam olsun. Seni İslam'a davet ediyorum. Müslüman ol, selameti bulursun. Sana Cenab-ı Hak iki kere sevap verir. Kabul etmediğin takdirde senin ve sana tabi olanların günahı senin üstünedir. Ey ehli kitap, gelin fikir birliği

¹⁰⁸ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 335

¹⁰⁹ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 403; Bu konuda geniş bilgi için bkz.

Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Altı Orijinal Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007

¹¹⁰ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 62

¹¹¹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, s. 228; Selami Münir Yurdatap, *Hz. Muhammed'in Mektupları*, Elips Kitap, Ankara, 2006, s. 15

edelim ve Allahtan gayrisine tapmayalım. Kabul ettiğiniz takdirde Müslüman olduğunuzu bildiriniz’’¹¹²

1.1.1.2. Hz. Peygamberin İran Hükümdarı Perviz’e Gönderdiği Mektup

Hz. Peygamber Sasani hükümdarı Perviz’e 628 yılında İslam’a davet mektubu göndermiştir. Mektubu götüren elçi, daha önceleri de İran’a defalarca gitmiş ve Farsçayı bilen Abdullah b. Huzafe es-Sahmi’dir.¹¹³ Mektubun tercümesi;

‘‘Esirgeyen ve bağışlayan Allahın adıyla,

Allah Resulü Muhammed’den İranlıların büyüğü Kisra’ya!

Selam, hakikat yolunu izleyip Allah’a ve Resulüne iman edenlerin ve Allahtan başka ilah olmadığına, O’nun bir ve ortaksız olduğuna ve Muhammed’in O’nun kulu ve Resulü olduğuna şahadet edenlerin üzerine olsun. Seni İslam’ı kabule çağırıyorum. Zira ben Allahın canlı olan herkesi uyarmak ve ilahi kelamın kâfirlere karşı hükmünü tamamlaması için tüm insanlara gönderdiği elçisiyim. İmdi İslam’a teslim ol ve kurtuluşa er. Ama eğer reddedersen, o zaman Mecusilerin günahları da senin üzerine olacaktır.¹¹⁴

1.1.1.3. Hz. Peygamberin Habeş Hükümdarı Necaşi’ye Gönderdiği Mektup

Hz. Peygamber, Necaşi’yi İslam dinine davet etmek ve daha önce Habeşistan’a gitmiş olan Müslümanların dönüşlerini sağlamak amacıyla Amr ibni Ümeyye Eldamari vasıtasıyla bir mektup göndermiştir.¹¹⁵

Mektubun tercümesi;

¹¹² Selami Münir Yurdatap, **Hz. Muhammed’in Mektupları**, s. 19; Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Altı Orijinal Mektubu**, s. 128-129; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 335; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 1, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 503-504; İbnü’l-Esir, **El Kamil Fi’t-Tarih**, (Çev. Abdülkerim ÖZAYDIN), C. 2, Bahar Yay, İstanbul, 1986, s. 195-201

¹¹³ Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Altı Orijinal Mektubu**, s. 154; Taberi, **Tarih-i Taberi**, s. 228

¹¹⁴ Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Altı Orijinal Mektubu**, s. 154-155; Salih Suruç, **Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı**, C. 2, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 370- 371; Selami Münir Yurdatap, **Hz. Muhammed’in Mektupları**, s.23; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 336; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 504-506; İbnü’l-Esir, **El Kamil Fi’t-Tarih**, c. 2, s. 195-201

¹¹⁵ Münir Yurdatap, **Hz. Muhammed’in Mektupları**, s. 25

“Esirgeyen ve bağışlayan Allahın adıyla,

Allah Resulü Muhammed’den Habeş hükümdarı Necaşi’ye!

Hidayete tabi olana selam olsun!

Ey hükümdar! Selamette olmanı diler, sana olan nimetlerinden dolayı, Allahu Teâlâ’ya hamd ederim. Ondan başka ilah yoktur. O Melik’tir; bütün kainatta tasarruf sahibi yalnız O’dur. Kuddüs’tür her tür ayıp ve kusurlardan beridir selamdır; kullarını bütün tehlikelerden selamette bulundurucudur. Mümindir; emniyet verendir. Müheymin’dır; her şeyi gözetip koruyandır.

Ben şahadet ederim ki, İsa (aleyhisselam), Allahü tealanın, çok temiz, iffet sahibi, her türlü dünya hayatından tamamıyla çekilmiş bulunan Meryem’e ilka ettiği, ruhu ve kelimesidir. Allahü Teala, Adem’i kudreti ile nasıl yarattı ise, İsa’yı da öyle yaratmıştır.

Ey hükümdar! Ben, seni, eşi ortağı olmayan Allahu tealaya imana, O’na ibadet etmeye ve bana tabi olmaya, Allahu tealanın bana gönderdiklerine inanmaya davet ediyorum. Çünkü ben Allahu tealanın bunları tebliğ etmeye memur resuluyüm.

Şimdi ben, sana lazım olan tebligatı yapmış, dünya ve ahret saadetini sağlayacak nasihati vermiş bulunuyorum. Nasihatimi kabul ediniz! Hidayete eren, doğru yola kavuşanlara selam olsun.”¹¹⁶

1.1.1.4. Hz. Peygamberin Mısır Hükümdarı Mukavkıs’a Gönderdiği Mektup

Mısır hükümdarı Mukavkıs Hristiyan bir Kıpti’ydi. Hz. Peygamber, ona Hatib ibn-i Belte’a vasıtasıyla İslam’a davet mektubu göndermiştir.¹¹⁷

Mektubun tercümesi;

“Esirgeyen ve bağışlayan Allahın adıyla,

¹¹⁶ Mehmet Oruç, *Kâinatın Efendisi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 329; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 337; Münir Yurdatap, *Hz. Muhammed’in Mektupları*, s.26-27

¹¹⁷ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 340; Münir Yurdatap, *Hz. Muhammed’in Mektupları*, s. 30; Taberi, *Tarih-i Taberi*, s. 228

Allahın kulu ve Resulü Muhammed'den Kıbıt reisi Mukavkıs'a!

Hidayete itba et. Selam. Ben seni İslam'a davet ederim. Müslüman ol selamet bulursun, Allah da sana iki kat ecrini verir. Eğer yüz çevirirsen Kıbıt'a fecaat verecek şeylerin vebali senindir. Ey ehli kitap sizlerle aramızda müşterek bir kelimeye geliniz ki o da Allah'tan başkasına ibadet etmemek, ona hiçbir ortak koşmamak, bir kısmınızın Allahtan başka bazı insanları rab ittihaz etmemeleridir. Eğer yüz çevirirlerse şahit olunuz biz Müslümanız deyiniz."¹¹⁸ (Mektubun orijinali için Bkz: Ek:II)

1.1.1.5. Hz. Peygamberin Müseylimetü'l Kezzab'a Gönderdiği Mektup

Hz. Peygamber, yalancı peygamberlerden biri olan Müseylimetü'l Kezzabın kendisine yazmış olduğu mektuba cevap olarak bir mektup yazmıştır.¹¹⁹

Mektubun tercümesi;

"Rahman ve rahim olan Allahın adıyla,

Allah'ın resulü Muhammed'den yalancı Müseylime'ye selam. Hidayete tabi olanların üzerine olsun. Bundan sonra bilesin ki yeryüzü Allah'ındır onu kullarından dilediğine ihsan eder. Hüsn-i akibet ise müttakîlerindir. Sen ve beraberindekiler eğer tövbe ederseniz Allah da seni ve seninle beraber tevbe edenleri affeder."¹²⁰ (Mektubun orijinali için Bkz: Ek: III)

¹¹⁸ Münir Yurdatap, **Hz. Muhammed'in Mektupları**, s. 31; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 340

¹¹⁹ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 339

¹²⁰ PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 339

1.1.1.6. Hz. Peygamberin Bahreyn Hükümdarına Gönderdiği Mektup

Hz. Muhammed (sav), Bahreyn hükümdarı Münzir b. Sâvi'ye İslam'a davet mektubu göndermiştir. Mektubu Alâul Hadrami ile göndermiştir. Bu mektubun etkisiyle Münzir Müslüman olmuş ve Hz. Peygamberden bundan sonra nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda kendisini bilgilendirmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine bir mektup daha göndermiştir. Hz. Peygamberin gönderdiği ilk mektup günümüze kadar gelememiş fakat ikincisinin sureti elimizdedir¹²¹. Bu mektubun tercümesi şöyledir;

Esirgeyen, bağışlayan ulu Allahın adıyla,

Allahın elçisi Muhammed'den Münzir İbni Savi'ye!

Selam. Ondan başka tanrı olmayan Allah'a hamd ederim. Allahın birliğine ve Muhammed'in onun elçisi olduğuna inanırım. Cenabı hakkı andıktan sonra derim ki: kim ki hidayet olduysa kendine iyilik etmiştir. Elçilerime itaat edip emirlerini yerine getirenler bana itaat etmiş gibidir. Sana gönderdiğim adamlar seni çok methettiler. Senin kavmine önder olmanı kabul ediyorum. Müslüman olanları kendi hallerine bırak. Onlardan günahkâr olanları affettim. Sende kusurlarına bakma. Doğru olduğun müddetçe seni görevinden azletmeyeceğim. Mecusi ve Yahudi kalmak isteyenler cizye verecektir.¹²²

1.1.2. Hz. Peygamber Döneminde Gizli Haberleşme ve İstihbarat Faaliyetleri

Hz. Peygamberin istihbarata ve gizliliğe nedenli önem verdiğini, Mekke döneminde, hicret esnasında ve Medine dönemlerindeki faaliyetlerinden anlamaktayız. Hz. Muhammed (sav) kendisine peygamberlik geldiği andan itibaren gizlilik içerisinde hareket etmiştir. Nübüvvetin ilk üç yılında insanları gizlice İslam'a davet etmiştir. İlk olarak yakın çevresini kendisine inanmaya davet eden Hz. Peygamber nübüvvetin

¹²¹ Münir Yurdatap, *Hz. Muhammed'in Mektupları*, s. 42

¹²² Münir Yurdatap, *Hz. Muhammed'in Mektupları*, s. 44; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s.341

dördüncü yılında ‘‘ Ey Peygamber! İnsanlara emrolunduğunu açıkça tebliğ et’’¹²³ ayeti üzerine insanları açıktan İslam dinine davet etmeye başlamıştır.¹²⁴

Peygamberliğinin on ikinci ve on üçüncü senesinde çok gizli bir biçimde yapılan Akabe Biatleri, İslam tarihinde çok önemli olaylardır çünkü bu biatlerle Medine’de İslam yayılmış ve Hz. Peygamberin direktifleriyle Mekkeli Müslümanlar buraya göç etmeye başlamışlardı.¹²⁵ Müslümanların Medine’ye hicret etmelerinden oldukça rahatsız olan Mekkeliler Hz. Peygamberin de hicret edip Medine’yi kendilerine karşı bir merkez olarak kullanmasından korkuyorlardı.¹²⁶ Mekkeli müşriklerin ileri gelenleri bu durumu görüşmek üzere Darünnedve’de toplandılar ve toplantının sonucunda Hz. Peygamberi öldürmeye karar verdiler. Müşrikler bu kararı aldıklarında Mekke’nin şartlarını göz önünde bulundurarak bir suikast planı hazırladılar. Bu plana göre suikasta her kabileden birini dâhil ettiler böylelikle Hz. Peygamberin intikamını almak isteyen ailesi bütün kabilelere gücü yetmeyeceğinden diyetini kabul etmekle yetineceklerdi.¹²⁷ Hz. Peygamber kendisine karşı düzenlenecek suikast planından haberdar oldu. Bazı kaynaklara göre suikast planı peygamberin halalarından olan Rukeyka bint Ebi Sayfi ibn Haşim tarafından Hz. Peygambere bildirilmiştir.¹²⁸ Hz. Peygamber bütün olan biteni Hz. Ebu Bekir’e anlattı ve Medine’ye hicret edeceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir uzun sürecek olan yolculukları için hazırlıklara başladı. Müşriklerin kendilerini takip edeceklerini bildiği için de tedbirli davranıyordu. Oğlu Abdullah’tan gündüz Mekkeliler arasında dolaşp kendileri hakkında söylenenlere kulak vermesini elde ettiği bilgileri geceleyin kendisine ulaştırmasını istiyordu. Kölesi Amir b. Fuhayra’ya gündüz koyunları güdüp geceleyin de Sevr Dağının yanına götürmesini emretti. Böylece koyunların sütünü sağıp içebileceklerdi. Kızı Esma’ya da

¹²³ Hicr Suresi, Ayet 94

¹²⁴ İmam Şibli Numani, **Peygamberimizin Hayatı**, (çev. Ahmet Karataş), Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 117-120; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s.204-207; Hüseyin Üstüner, **Hız. Peygamber Devrinde İstihbarat**, s. 6

¹²⁵ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 247-250

¹²⁶ İmam Şibli Numani, **Peygamberimizin Hayatı**, s. 173-174; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 251

¹²⁷ İmam Şibli Numani, **Peygamberimizin Hayatı**, s. 174; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 251-252; Muhammed Hamidullah, **Hız. Peygamberin Savaşları**, (çev. Nazire Erinc Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 140-141

¹²⁸ Muhammed Hamidullah, **Hız. Peygamberin Savaşları**, s. 142; Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146

her akşam kendilerine erzak getirmesini söyledi.¹²⁹ Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir gizlice yola koyuldular. Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir Sevr mağarasına vardıklarında müşrikler de yanıltıldıklarını anladılar ve hemen arama faaliyetlerine başladılar. Mekkeli müşriklerin ileri gelenleri Hz. Peygamberin yakalanması için yüz develik bir ödül ortaya koydular. Mekke'nin en iyi iz sürücüleri arama faaliyetlerine katıldılar bütün çabalarına rağmen, Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'i yakalayamadılar. Müşriklerin başarısız olmasında şüphesiz Hz. Peygamberin takip aldığı tedbirlerin rolü büyüktür. Hz. Peygamber müşriklerin kendisini aramak için Yesrib yolunu tutacaklarını biliyordu. Bu yüzden daha çok kullanılan kuzey yolunu takip etmek yerine güney yolunu tercih etmişti, kendisini arayanların yorulup ümitlerini kesmeleri için doğrudan Yesrib'e gitmemiş birkaç gece mağarada kalmıştır.¹³⁰ Hicret İslam tarihinde bir dönüm noktasıdır; artık Hz. Muhammed (sav) Müslümanların hem peygamberi hem de devlet başkanı idi.

Hz. Peygamberin Medine dönemi istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Çünkü Müslümanların da artık bir devleti vardı ve bu devlet düşmanlarına karşı varlığını sürdürmek, düşmanlarını etkisiz hale getirmek onların her türlü olumsuz propagandasını boşa çıkarmak için istihbarat faaliyetlerine önem vermek zorundaydı. Bu dönemde meydana gelen savaşlarda özellikle askeri istihbaratın yoğun bir biçimde kullanıldığını görmekteyiz.

Hz. Muhammed (SAV) zamanında Müslümanlar birçok defa savaşmış ve genelde savaşıkları ordular kendilerinden kalabalık ordulardır, buna karşın büyük çoğunlukla başarılı olunmuş ve özellikle fetihler sırasında çok az kan dökülmüştür. Bunda şüphesiz başvuru istihbarat faaliyetlerinin rolü büyüktür.¹³¹

Hz. Peygamber, düşmanlarıyla yapmış olduğu savaşlarda düşmanın durumundan haberdar olmak için casus kıtaları oluşturur ve gönderirdi. Bunlar, istihbarat faaliyetleri sayesinde düşmanın kuvvetini geçeceği yolları merkeze bildirir ve böylelikle savaş

¹²⁹ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 252-253

¹³⁰ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 251-258

¹³¹ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 139

stratejisinin belirlenmesine katkıda bulunurlardı.¹³² Hz. Peygamber psikolojik harbin önemini çok iyi biliyordu. Hatta bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “ Harp hiledir”.¹³³

Hz. Peygamber dönemindeki istihbarat faaliyetlerinin neler olduğunu daha iyi anlayabilmek için, O’nun bu konudaki uygulamalarına bakmak lazım;

Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında yapılan ilk savaş olan Bedir Savaşında (M. 624) Hz. Peygamberin istihbarat faaliyetlerini etkin bir biçimde yönlendirdiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber Medine’ye hicret edip İslam devletini kurduktan sonra Mekke’den gelebilecek tehlikelere karşı hazırlıklıydı. Mekke’de bulunan Hz. Peygamberin amcası Abbas, Hz. Peygambere sürekli Mekke ile ilgili raporlar göndermekteydi. Bu raporların bir tanesinde kalabalık bir Kureyş ticaret kervanının Suriye’ye doğru yola çıktığı yazmaktaydı. Bunun üzerine Hz. Peygamber hem Mekkeli müşrikleri ekonomi olarak zayıflatmak hem de Müslümanların Mekke’de kalan mallarına karşılık bu kervana saldırı planı hazırladı. Kervanın Suriye’den dönüş zamanını öğrenmek için Talha ibn Ubeydullah ve Said ibn Zeyd’i casus olarak görevlendirdi. Hz. Peygamber kervanın geldiği kuzeye, Suriye’ye istikameti yerine kervanın gideceği Mekke yönündeki Bedir’e doğru harekete geçti. Hz. Peygamber Bedir’e doğru hareket etmeden önce kervanın nerede olduğunu öğrenmek için iki casus daha gönderdi. Tabi bu arada Mekke istihbaratı da boş durmuyor, karşı casusluk faaliyeti yürütüyorlardı. Suriye’de iken kervanın saldırıya uğrayacağı haberini alan Ebu Süfyan hemen Mekke’ye askeri müdahale acil yardım için bir haberci gönderdi. Ebu Süfyan Bedir’den geçen rotadan vazgeçip sahilten yoluna devam etti böylece Müslümanların baskınından kurtulmuş oldu. Hz. Peygamber Mekke’den müşrik ordusunun geldiği haberini aldı ve bu esnada Müslüman askerler Mekke ordusunda sucu olan iki kişiyi yakalamıştı. Hz. Peygamber müşrik ordusunun sayısını öğrenmek için onlara şu soruyu sordu: “ günde kaç deve kesiyorlar? Mekkeli askerler şu cevabı verdi: bazı günler dokuz bazı günlerde on tane deve kesiyorlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber

¹³² Ahmet Yaman, **İslam Devletler Hukukunda Savaş**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 129; Cengiz Kallek, “Casus”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 7, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s. 163

¹³³ Ahmet Yaman, **İslam Devletler Hukukunda Savaş**, s. 125; Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s. 458; Kettâni, **Et-terâtibu’l – idâriyye**, s. 544

şöyle buyurdu: o halde sayıları 900 ile 1000 arasındadır''. Gerçekte de Mekke müşrik ordusu 950 kişiydi¹³⁴.

Müslümanların Bedir savaşındaki zaferi Medine'deki Yahudileri rahatsız etmişti. Özellikle Yahudi şairler Müslümanları hedef alan, onları küçük düşürücü hakaret içeren şiirler yazıyorlardı. Arapların şiire nedenli önem verdiğini şiirin Araplar üzerindeki etkisinden daha önce bahsetmiştik. O dönem şairleri adeta birer propaganda makinesiydiler, günümüzdeki basın-yayın kuruluşları gibi etkindiler. Müslümanların aleyhine yürütülen propaganda savaşı başta Hz. Peygamberi ve diğer Müslümanları üzüyordu. Bundan dolayı Allah Resulü bunlara karşı bir dizi önlemler aldı.¹³⁵

Müslümanların aleyhine faaliyet gösteren Yahudi ileri gelenlerinden biri de Beni Nadir Yahudilerinin lideri Ka'b ibnü'l Eşref'di. Ka'b ibnü'l Eşref aynı zamanda bir şairdi. Özellikle Hz. Peygamberi ve hanımlarını hicveden, Müslümanlara hakaret içeren şiirler yazardı. Bedir Savaşında Müslümanların elde ettiği zafer kendisini adeta çileden çıkarmıştı. Ka'b ibnü'l Eşref Bedir sonrası Mekke'ye gitmiş ve Mekkeli müşrikleri Müslümanların aleyhine kışkırtıyordu. Onlara intikam almaları gerektiğini söylüyor ve kendisinin de tam destek sağlayacağı vaadinde bulunuyordu. Onun bu faaliyetlerini haber alan Hz. Peygamber, Ka'b ibnü'l Eşref'i öldürmesi için Muhammed b. Mesleme'yi görevlendirdi. O da bu görevi başarıyla yerine getirdi.¹³⁶

Bedir'in intikamını almak isteyen müşrikler büyük bir ordu hazırlamak için faaliyete geçmişlerdi. Mekkeliler, Bedir savaşı sırasında Müslümanların gücünü gördüklerinden dolayı bu sefer daha ihtiyatlı davranıyor ve daha güçlü bir ordu hazırlamak istiyorlardı. Bunun için ellerindeki bütün propaganda araçlarını kullanıyorlardı. Kureys'in iki meşhur şairi Amr Cumahi ile Müsâfi çeşitli kabilelere gönderildiler. Bunlar herkesi tahrik ederek Müslümanlara karşı kabileleri harekete geçirmeye çalışıyorlardı.¹³⁷ Mekkelilerin bu faaliyetini, Hz. Peygamberin amcası Abbas, Hz. Peygambere haber verdi. Abbas adeta Hz. Peygamberin Mekke'deki gören

¹³⁴ Muhammed Hamidullah, **H. Peygamberin Savaşları**, s. 142-145; İhsan Süreyya Sırma, **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 62-65

¹³⁵ İhsan Süreyya Sırma, **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, s. 72-74; İhsan Süreyya Sırma, **İşte Önderimiz Hz. Muhammed**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011

¹³⁶ İhsan Süreyya Sırma, **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, s. 80-82; Muhammed Hamidullah, **H. Peygamberin Savaşları**, s. 146

¹³⁷ İmam Şibli Numani, **Peygamberimizin Hayatı**, s.264

gözü işiten kulağı olmuştu.¹³⁸ Hz. Peygamber bu bilgileri aldıktan sonra, düşman ordusu hakkında bilgi edinmek için Enes ve Munis adında iki casusu görevlendirdi. Bu casusların verdikleri bilgiye göre düşman Medine'ye yaklaşmıştı. Bunun üzerine düşman ordusunun tam sayısını öğrenmek için Hubab b. Münzir'i göndermiştir. Medine'nin ani bir baskına uğramaması için önemli noktalara nöbetçiler dikmişti.¹³⁹

Hendek savaşı sırasında yaşanan bir olay Müslümanların casusluk alanında ne kadar ileri bir noktaya ulaştıklarını göstermektedir. Söz konusu olay şöyle gerçekleşmiştir; Mekkeli müşrikler Medine kuşatmasının uzun sürmesi ve istedikleri sonucu elde edemeyince Medine içindeki Yahudileri isyana ve içerden Müslümanlara saldırı için harekete geçtiler. Bunlardan haberdar olan Müslüman casuslar durumu Hz. Peygambere bildirdiler. Hz. Peygamber Müşrikler ile Yahudiler arasındaki ittifakı bozmak için harekete geçti. Bu zorlu görevi yeni Müslüman olmuş Nuaym b. Mesut'a verdi. Nuaym önce Medine'deki Benu Kureyza Yahudilerine gitti ve onlara " Mekkelilerin başarılı olacakları kesin değildir eğer onlar geri çekilirlerse Müslümanlarla baş başa kalırsınız ve kendinizi onlara karşı koruyamazsınız..Bu yüzden Müslümanların yok edileceğinden ve Mekkelilerin niyetlerinden emin olmadıkça taraf olmayın. Bence Müslümanlara savaş açmadan önce Mekkelilerden rehin istemeniz akıllıca olur" dedi. Nuaym daha sonra Mekkelilerin karargâhına gitti ve onlara elindeki bilgilere göre Yahudilerin Hz. Peygamber'le gizli bir antlaşma yaptıklarını ve Mekkelilerin önde gelen liderlerinden bazılarını ele geçirip bir dostluk nişanesi olarak Hz. Peygambere teslim edeceklerini ileri sürdü. "Bu nedenle dikkatli olun, ben olsam Yahudilerden cumartesi günü isyan etmelerini isterdim. Çünkü Müslümanlar o gün, Yahudiler tarafından habersiz yakalanırlar" dedikten sonra gizlice Müslümanların kampına çekildi ve ittifakı bozacak başka haberler yaydı. Daha sonra birkaç Yahudi müşriklerin kampına gitti ve kendilerini terk etmeyeceklerine dair bir kefalet olarak rehine talep ettiler. Müşrikler bu isteği kabul etmediler ve Yahudiler' den kutsal kabul ettikleri

¹³⁸ İmam Şibli Numani, **Peygamberimizin Hayatı**, s. 265; Hamidullah, **Hz. Peygamberin Savaşları**, s. 146; İhsan Süreyya Sırma, **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, s. 90

¹³⁹ İmam Şibli Numani, **Peygamberimizin Hayatı**, s. 265; Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Savaşları**, s. 146-147

cumartesi günü savaşa katılmalarını istediler. Propaganda etkili olmuş müşriklerle Yahudilerin arasındaki ittifak bozulmuştu.¹⁴⁰

Hz. Peygamberin kurmuş olduğu istihbarat örgütünün Mekke'nin fethi sırasında da etkin bir şekilde çalıştığını görmekteyiz. Hz. Peygamber Mekke'yi fethetmek için on bin kişilik bir ordu hazırlamıştı fakat hazırlık safhasında kimseye hedefin neresi olduğunu söylememişti. Hatta en yakınındaki Hz. Ebu Bekir dahi hedefin neresi olduğunu bilmiyordu. Bu hareketliliği gören bir Hatib ibn Ebi Balta'a adlı bir Müslüman Mekke'ye gizli bir haber gönderdi; Bu harbi götüren kişi yakalandı. Üzerinden çıkan mektup da şunlar yazılıydı: "burada büyük hazırlıklar yapılıyor, herhalde Mekke'ye niyetliler." Mektup alınıp mektubu götüren köle kadın serbest bırakıldı, Hatib ibn Ebi Balta'a da Bedir savaşına katıldığı ve kötü bir niyetinin olmaması sebebiyle Hz. Peygamber tarafından affedildi. Hz. Peygamber büyük bir sefere çıkmayı düşündüğünde, yalnız gideceği yeri değil, aynı zamanda ordusunun gerçek gücünü de gizlemeyi isterdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber orduya katılmayı isteyen çok sayıda gönüllünün Medine'de toplanmalarını, Mekke'ye doğru hareketinde yol boyunca, kabilelerin bulunduğu yerlerden geçtikçe, orduya katılmalarını emretti. Bu strateji başarıya ulaşmış, Mekkeliler, İslam ordusu Mekke yakınlarındaki dağların arkasına ordugâhını kuruncaya kadar, Müslümanların harekete geçtiklerine dair bir haber alamadılar. Hz. Peygamber, her Müslüman askerin ayrı ayrı ateş yakmasını istedi böylece Mekkeliler, Müslümanların sayısını olduğundan daha çok sanacak ve moralleri bozulup tüm karşı koyma isteklerini kaybedeceklerdi. Ve sonuçta her şey Hz. Peygamberin istediği gibi oldu.¹⁴¹

Müslümanların kurduğu istihbarat örgütünün çok iyi işlediğini gösteren bir başka örnekte Mekke'de aileleri tarafından zulmedilen ve zorla ev hapsinde tutulan Ayyaş b. Ebu Rebia ve Seleme b. Hişam adlı iki Müslüman genci, Mekke'de bulunan ve Müslüman olduğunu gizleyen bir demirci ile irtibata geçerek kurtarma

¹⁴⁰ Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Savaşları**, s. 149-150; Hüseyin Üstüner, **Hz. Peygamber Devrinde İstihbarat**, s. 55-56

¹⁴¹ Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Savaşları**, s. 99-100 ve 153; Muhammed Hamidullah, **İslam'da Devlet İdâresi**, (çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 293

operasyonudur.¹⁴² Bu verilen örnekler dışında Hz. Peygamber dönemindeki istihbarat faaliyetleri ile ilgili örnekleri çoğaltabiliriz¹⁴³

1.1.3. Casusluk ile ilgili Fıkḥ Hükümler

İslam hukukuna göre İslam devleti lehine casusluk yapmak caizdir. Allah Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli ayetlerde Müslümanları uyarmaktadır: “ Ey iman edenler, hazırlığınızı yapın da müfrezeler halinde harekete geçin yahut toplu olarak seferber olun!”¹⁴⁴ Ve “ Sizlerde onlara karşı gücünüzün yettiği her çeşit kuvvetten savaş için beslenen atlardan hazırlayın; onunla hem Allahın düşmanını hem sizin düşmanınızı, hem de sizin bilmediğiniz fakat Allahın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız mükâfâtı size tamamen ödenir ve hiç zarara uğramazsınız.”¹⁴⁵ Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere savaşta galip gelebilmek için tedbir almak gerekmektedir. Bu ise düşmanın siyasi, iktisadi ve askeri durumunu bilmek ve gerekli tedbirleri almakla mümkündür.¹⁴⁶

Bir Müslüman'ın düşman lehine casusluk yapması haramdır. Bu durum Kur'ân-ı Kerimdeki çeşitli ayetler ve Hz. Peygamberin hadisleriyle sabittir. Düşman hesabına çalışan casuslara, bunlara yardım ve yataklık edenlere verilecek cezalar konusunda değişik görüşler mevcut olup, konu ile ilgili hükümler suçlunun Müslüman, zimmî, harbî ve müste'men oluşuna göre farklılık arz etmektedir.¹⁴⁷

¹⁴² Cengiz Kallek, *Casus*, s. 163; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 154

¹⁴³ Geniş Bilgi için bkz. Hüseyin Üstüner, Hz. Peygamber Devrinde İstihbarat, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001,

¹⁴⁴ Nisa Suresi, Ayet 71

¹⁴⁵ Enfâl Suresi, Ayet 60

¹⁴⁶ Cengiz Kallek, *Casus*, s. 164

¹⁴⁷ Cengiz Kallek, *Casus*, s. 165; Abdülhalik Bakır, “Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat”, *Fırat Üniv. Orta- Doğu Araştırmaları Dergisi* C. 1, S. 2, (Temmuz 2003), Elazığ, 2003, s. 19

1.1.4. Müslüman Casus İle İlgili Hükümler

Düşman adına casusluk faaliyeti içinde bulunan şahıs Müslüman ise, Ebu Hanife, İmam Şafii ve bazı Malikilere göre öldürülmez; samimi bir biçimde pişman oluncaya kadar ağır bir cezaya çarptırılır. Malikilerin büyük bir kısmı ise, casusluk yapan birinin tövbesinin kabul edilmeyeceği, zındık sayılacağı ve dolayısıyla öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Abdulmelik b. El-Mâceşûn gibi bazı alimler de, kişinin aynı suçu işlediği takdirde öldürüleceği hükmünü benimsemişlerdir. Bu konuda bütün görüşlerin delil olarak gösterdiği olay Mekke'nin fethi kısmında anlattığımız Hâtub b. Ebi Belta'a olayıdır.¹⁴⁸

Bazı Malikilerle, Hanefiler, Şafilere, Zeydiler'e, Evzaî ve İbn Kayyim el-Cezvî'ye göre bir Müslüman kâfirler adına casusluk yaparsa öldürülmez. Ancak devlet başkanı isterse ona had cezası uygular, isterse de hapse¹⁴⁹ mahkûm eder.

1.1.5. Zimmî Casus ile İlgili Hükümler

İslam ülkesinde yaşayan bir gayrimüslimin, düşman adına casusluk yapması durumunda cezasının ne olacağı tartışılmış ve ortaya üç görüş çıkmıştır.

İlk görüşe göre; İmam Malik, Evzaî ve Zeydîlere göre zimmet antlaşması kendiliğinden bozulmuş olur. Devlet yetkilileri öldürmek ve köleleştirmek cezalarından birini tercih ederler. Ebu Yusuf ise öldürülmesi gerektiği düşüncesindedir. İmam Şafii ise, öldürülmeyeceği fakat ağır bir cezaya çarptırılacağını söyler.

İkinci görüşe göre; Şafilere göre zimmet antlaşması yapılırken, böyle bir suçun antlaşmayı bozacağı hükmü koşulmuşsa antlaşmaları bozulur ve öldürülmeleri mubah hale gelir.

Üçüncü görüşe göre; Ebu Yusuf dışında diğer Hanefiler ise, böyle bir şart koşulsun ya da koşulmasın antlaşmaları bozulmaz ve dolayısıyla öldürülmezler fakat cezalandırılmaları gerekir, görüşünü benimsemişlerdir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, s. 132; Cengiz Kallek, *Casus*, s. 165

¹⁴⁹ Abdülhalik Bakır, *Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 19

1.1.6. Yabancı Casusla İlgili Hükümler

Yabancı bir casusun öldürülebileceği, İslam hukukçuları tarafından ittifakla kabul edilmiş bir hükümdür. Çünkü Hz. Peygamber böyle casusları takip ettirmiş ve yakalatıp öldürtmüştür. Şeybânî'ye göre buluşa ermemiş casuslar öldürülmeyip fey¹⁵¹ hükmü uygulanır.¹⁵²

1.1.7. Müste'men Casusla İlgili Hükümler

Ebu Yusuf, el-Evzâî, Hanbelîler ve Malikilere göre, birisi İslam ülkesine belli bir müddet için girer de sonradan casus olduğu anlaşılırsa öldürülür. Fakat yine devlet başkanı isterse, ona, köle statüsü çerçevesinde muamelede bulunabilir.

Hanefîler ve Şafiîlerin görüşüne göre, Müste'men bir kimse düşmanlarla yazışır veya şahsen giderek düşmana, Müslümanlar hakkında bilgi verirse, bu casus ağır bir cezayla cezalandırılır ve hapsedilir. Fakat o, kesinlikle bu suçundan dolayı öldürülmez, hatta antlaşması dahi iptal edilmez.¹⁵³

¹⁵⁰ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, s.134; Abdülhalik Bakır, *Emevîler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 20; Cengiz Kallek, "*Casus*", s. 165

¹⁵¹ Fey: Savaşsız kâfirlerin mallarının Müslümanlara geçmesidir. Bu Müslümanların kâfirleri kuşatması veya onlar hücum ettikten sonra, savaş olmadan elde edilen bir nevi ganimettir.

¹⁵² Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, s.135; Cengiz Kallek, *Casus*, s. 165; Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslar arası İlişiler*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 215; Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdâresi*, s. 293

¹⁵³ Abdülhalik Bakır, *Emevîler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 20

1.2. DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE HABERLEŞME FAALİYETLERİ

Hız. Ebu Bekir halife olur olmaz önemli sorunlarla karşılaştı. Bu sorunlarla etkin mücadele edebilmek için ordunun düzenlenmesine önem verdi. Hız. Ebu Bekir iyi işleyen haberleşme teşkilatı sayesinde ordu kumandanlarıyla olan irtibatını hiç koparmamış, kumandanlarının bütün hal ve hareketlerini yakından bilirdi. Onlara yazdığı mektuplarla, hangi yolları takip edeceklerini ve nasıl davranmaları gerektiğini söylerdi.¹⁵⁴

Hız. Ebu Bekir Şam ve Filistin ordularının komutanları Yezid b. Ebu Süfyan ve Amr b. As'a, diğer cephelelerdeki İslam ordularının durumunu rapor edecek ve düşman hakkında bilgi toplayacak casuslar görevlendirmelerini ve kendileriyle ilgili sırları gizlemelerini emretmiştir. Ecnadeyn Savaşı esnasında kimliğini gizleyerek elçi sıfatıyla girdiği düşman karargâhında incelemelerde bulunan kumandan Amr b. As'ın, Filistin bölgesindeki Kaysâriye'nin muhasarası esnasında yakalanan düşman casuslarını elde ederek kendi hesabına çalıştırdığı rivayet edilmektedir. Yine Hız. Ebu Bekir döneminde Şam fatihi Ebu Ubeyde b. Cerrâh bölgesinde tutunabilmek için gayrimüslim Nabatiler'den casus olarak faydalanmıştır. Sevâd orduları kumandanı Hâlid b. Velid de Âlis ve Hire halkı ile, İranlılara karşı casusluk yapmaları şartıyla antlaşma yapmıştır.¹⁵⁵

Hız. Ebu Bekir isyan eden kabileler üzerine sefere çıkmadan önce bu kabilelere birer mektup yazıp göndermiştir. Hız. Ebu Bekir mektuplarda besmele ve Hız. Peygamberin vefatını hatırlattıktan sonra; bu isyan eden kabilelerin yaptıkları davranışın yanlış olduğunu, yanlışlıklarından döndükleri takdirde, affedileceklerini, isyanlarını sürdürdükleri takdirde ise kendileriyle savaşılabacağını ifade etmiştir.¹⁵⁶

Müslüman ordusu Yermük'te savaşırken Hız. Ebu Bekir vefat etti. Hız. Ebu Bekir'in vefat haberi ve halifelige Hız. Ömer'in getirildiğini, Hâlid b. Velid'in ordu komutanlığından azledilerek yerine Ebu Ubeyde b. Cerrâh'ın getirildiğini berid vasıtasıyla öğrenmişti İslam ordusu.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Seyyid Süleyman Nedvî, **Hız. Ebu Bekir**, (çev. Beyhan Demirci), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 210

¹⁵⁵ Cengiz Kallek, **Casus**, s. 164

¹⁵⁶ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 2, s. 36

¹⁵⁷ İbrahim Harekât, **Berid**, s. 499

Hız. Ebu Bekir döneminde yaşanan bu gelişmeler çok iyi çalışan bir haberleşme teşkilatının varlığını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Hız. Ömer İslam tarihinin en önemli simalarından biridir. Yaklaşık on yıl süren halifeliği sırasında dünya tahinin en büyük fetih hareketlerinden birini gerçekleştirmiştir. Sasani gibi köklü bir imparatorluğu tarih sahnesinden silmiş, Bizans imparatorluğunu önce Suriye topraklarından ardından da Mısır'dan uzaklaştırarak bu toprakların Müslümanların eline geçmesini sağlamıştır.¹⁵⁸

Sınırları bu kadar genişleyen İslam devletini idare etmek için Hız. Ömer haberleşme faaliyetlerine müthiş önem vermiş ve bu faaliyetlerin sağlıklı yürütülebilmesi için gerekli tüm tedbirleri almıştır.

Hız. Ömer Medine'de olmasına karşın çok geniş ve farklı coğrafyalara dağılan ordusunu sanki her birliğin başında kendisi varmış gibi idare etmeyi büyük bir ustalıklı başarmıştır. Şüphesiz bunda kurduğu haberleşme teşkilatının payı büyüktür. Hız. Ömer her orduya kendi emrinde olan özel memurlar gönderiyor ve onlar aracılığıyla en küçük ayrıntıdan bile haberdar oluyordu¹⁵⁹.

Ordu içerisine yerleştirilmiş zabıt memurları, ordu içerisinde suç işleyen kim varsa derhal Hız. Ömer'e bildiriliyor ve suç işleyenler hemen cezalandırılıyordu. Bu durum diğer askerler için bir uyarı oluyordu. İran harbinde Amr Ma'di Karab bir keresinde komutanına karşı gelmiş ve hakaret etmişti. Olaydan hemen haberdar olan Hız. Ömer, Ma'di Karab'a mektup yazarak onu suçunu bir daha tekrarlamamaya yönelik sert bir biçimde uyardı.¹⁶⁰ Numan b. Adî, Meysan'da bölge hâkimiydi. Lüks hayat başını döndürmüş ve karısına yazdığı bir mektupta: " saraylarda yaşayıp alemler yaptığımızı duyarsa emir-ül-müminin hoşuna gitmez." Bundan hemen haberdar olan Hız. Ömer onun hareketlerinden hoşlanmadığını söyleyerek işine son verdi¹⁶¹.

Hız. Ömer döneminde casusluk ve istihbarat faaliyetleri çok iyi organize edilmişti. Örneğin Suriye ve Irak'ta yaşayan bazı Arap kabileleri, Bizans ve Sasani

¹⁵⁸ İsrail Balci, **Hız. Ömer Döneminde Diplomasi**, s. 72

¹⁵⁹ Şibli Numani, **Hız. Ömer**, (çev. Fatih Güngör), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 316-317; Adil Akkoyunlu, **Hız. Ömer**, Çıra yayınları, İstanbul, 2007, s.60

¹⁶⁰ Şibli Numani, **Hız. Ömer ve Devlet İdaresi**, (çev. Talip Yaşar Alp), Hikmet Yayınları, c. 2, İstanbul, 1986, s. 165-166

¹⁶¹ Şibli Numani, **Hız. Ömer ve Devlet İdaresi**, c. 2, s. 264-265; A. Serdar Özlü, **Dört Halife Döneminde İç Güvenlik**, s.164

egemenliği altında idiler. Bu kabileler daha sonra Müslüman olmuş fakat Müslüman olduklarını gizlemiş ve Bizans ve Sasani aleyhine Müslümanlar adına casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle Bizans ve Sasani orduları hakkında verdikleri bilgiler Müslümanların çok işine yaramıştır. Yermuk, Kadisiye ve Tikrit savaşlarında elde edilen başarılarda bu bilgilerin önemi büyüktür¹⁶².

Suriye’de her şehrin yerel liderleri, düşman ordusu hakkında bilgi elde edip Müslümanlara vermek için gönüllü çalışırlardı. Ürdün ve Filistin’de yerleşmiş bir Yahudi kabile olan Samire, Müslümanlara bu istihbarat işinde çok hizmet etmişti. Onun için bu Yahudilerin yerleştikleri arazi, her türlü sorumluluk ve vergiden muaf tutularak verilmişti. Ceraceme kabilesi de aynı şekilde hizmet ettiklerinden dolayı vergiden muaf tutulmuşlardır¹⁶³.

Hiz. Ömer gayrimüslimlerin Medine’ye girişini kontrol altına almak ve giyim kuşamlarında Müslümanlara benzemelerini yasaklamakla da düşman casuslarının hilafet merkezine sızmalarını engellemeye çalışmıştır¹⁶⁴.

Hiz. Ömer, valilerin, vergi memurlarının ve diğer devlet memurlarının görevlerini doğru ve dürüst bir biçimde yapıp yapmadıklarını denetlemek için vilayetlere müfettişler gönderirdi. Başkanlığını Muhammed b. Meslemenin olduğu bu müfettişler halkın şikâyetlerini dinler, olumsuz bir durum olduğu tespit edilirse Hiz. Ömer’e haber verilirdi. Hiz. Ömer hac mevsiminde Mekke’ye gelen Müslümanlarla görüşür, geldikleri bölgelerdeki idareciler hakkında kendilerinden bilgi alırdı¹⁶⁵.

Hiz. Ömer bir görevliyi bir yere göndermeden önce bir münadi aracılığıyla halkı durumdan haberdar eder ve ihtiyacı bulunanların bu görevli aracılığıyla ihtiyaçlarını giderebileceklerini ilan ederdi. Bu durum bize onun döneminde bulunan berid teşkilatının yalnızca askeri haberleri getirip götürmekle görevli olmadığını, aynı zamanda normal vatandaşların da ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığını göstermektedir¹⁶⁶.

¹⁶² Şibli Numani, *Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 164; Şibli Numani, *Hiz. Ömer*, s. 315-316; A. Serdar Özlü, *Dört Halife Döneminde İç Güvenlik*, s.163

¹⁶³ Şibli Numani, *Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 164-165

¹⁶⁴ Cengiz Kallek, *Casus*, s. 164

¹⁶⁵ A. Serdar Özlü, *Dört Halife Döneminde İç Güvenlik*, s.165; Adil Akkoyunlu, *Hiz. Ömer*, s. 84

¹⁶⁶ M. Mahfuz Söylemez, *Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 146; Kettâni, *Et-terâtibü’l – idâriyye*, C. 1, s. 344

Hız. Ömer döneminde herhangi bir yere bir mektup göndermek gerektiğinde bir görevli seçilirdi, kendisine Beytü'l-Mal'den binmesi için bir deve tahsis edilirdi. Ayrıca varış yerindeki vali ya da komutanına da habercinin geri dönmesi gerekiyorsa yeni bir deveye bindirilmesi, orada kalacaksa elindeki devenin alınmasını bildiren yazılar yazılırdı¹⁶⁷.

Hız. Ömer döneminde berid el-‘âmm denilen ve Müslüman askerlerle ilgili haberleri eşlerine ulaştıran ve eşleri ile ilgili haberleri de Müslüman askerlere ulaştıran bir görevli bulunmaktaydı. Hız. Ömer zaman zaman bizzat kendisi okuma yazma bilmeyen kişilerin kâtipliğini yapar, onların cephede bulunan yakınlarına mektuplar yazardı. Medine'ye gelen mektupları kimi zaman bizzat kendisi dağıtır ve okuma yazma bilmeyenlere mektuplarını da kendisi okurdu¹⁶⁸.

Hız. Ömer'in haberleşme faaliyetlerinde üzerinde durduğu ve önem verdiği konulardan biri mektupların imlâ kurallarına uygun yazılmasıdır. Evrak ya da mektuplar üzerinde yapılacak imla hataları yanlış anlaşılmalara yol açabilirdi. Nitekim Hız. Ömer, Ebû Musa el-Eş'arî'den aldığı bir mektupta " min Ebî Musa yerine "min Ebu Musa" yazıldığını görünce ona kâtibini cezalandırmasını söylemişti¹⁶⁹.

Hız. Ömer döneminde yaşanan bir olay bu dönemdeki postanın ne kadar hızlı olduğu hakkında bilgi verebilir. Bir gün Hız. Ömer Kâbe mescidinde Cuma hutbesini okurken, yanına bir Hristiyan gelip, Müslüman gümrükçülerin kendisinden hem gelirken hem de giderken aynı maldan iki defa vergi aldığını söyleyip şikâyetçi olur. Hız. Ömer, onların buna hakkı yoktur deyip hutbesine devam eder. Birkaç gün sonra bu Hristiyan tacir, olayı hatırlatmak üzere geldiğinde; Hız. Ömer sadece "yeter" dedi. İyice ümitsizliğe düşen Hristiyan tüccar, vergileri ödemek ve kıymetli mallarını geri almak üzere sınırdaki gümrük dairesine gitti. Fakat oraya vardığında, Halifenin gümrükçülere, bir tek sefer gümrük almalarını emreden mektubu çoktan gümrük memurlarına ulaşmıştı¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 378; A. Serdar Özlü, *Dört Halife Döneminde İç Güvenlik*, s. 166-167

¹⁶⁸ M. Mahfuz Söylemez, *Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 146

¹⁶⁹ Nebi Bozkurt, *Mektup*, s. 14

¹⁷⁰ Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 85

Hız. Ömer zamanında berid teşkilatının işleyişini ortaya koyan bir başka gelişme de; Mekke ve Medine arasında kurulan konaklardır. Bu konaklarda, yolcuların ihtiyaç duyabileceği yiyecek, içecek ve diğer malzemeler bulundurulurdu. Hız. Ömer tarafından kurulan bu konak yerlerinin bir görevli olmadan işletilemeyeceği gerçeği göz önüne alındığında, Hız. Ömer döneminde, bu konak yerlerinde görev yapanlardan oluşan bir berid teşkilatının varlığı ortaya çıkmaktadır. Hız. Ömer döneminde fethedilen yerler ile Medine arasında habercilerin sürekli gidip gelmeleri, Medine ile bu bölgeler arasında menzilhanelerin kurulmuş olabileceğini göstermektedir. Hız. Ömer dönemindeki fethedilen yerlerle Medine arasındaki haber akışının düzenli ve hızlı olması bu görüşü desteklemektedir¹⁷¹.

Hız. Ömer döneminde Müslüman postasının uluslar arası haberleşme ağını kullandığını gösteren bir olay da; Bizans hükümdarının eşinin Müslüman bir postacı vasıtasıyla hediye olarak bir gerdanlık göndermesi olayıdır¹⁷².

Bu halife döneminde gerçek habercilerin diğerlerinden ayırt edilebilmeleri için postacılara bazı işaretler kullandırılmıştır: “ bir gün halife Ömer bir haberci gönderirken yanında Hüzmüzan vardı. Hız. Ömer’e dedi ki:” sen bu habercinin eline mallar verdin, içlerinden biri çıkar da muhalefet ederse elçinin gittiği yerde (habercinin) yerine bir başkası geçip haberci olduğunu iddia ederse, bunun gerçek haberci olup olmadığını nerden bilecekler? Sen ona kayıtları da içine alan bir defter ve eline bir divan ver. Divanda verdiğin malların kayıtları bulunsun. Haberciden vardığı zaman divan isterler ki; bununla kendilerine gelen habercinin senin habercin olduğunu anlarlar.”¹⁷³

Aynı dönemde berid teşkilatında kullanılan bir başka yöntemde ateş kuleleridir. Hız. Ömer Bizans’ın Suriye’ye saldırabileceğinden korktuğu için, Suriye valisi Muaviye

¹⁷¹ M. Mahfuz Söylemez, **Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular**, s. 146; Enver er-Rifâî, **el-İslam fi hadâratihive nüzumih**, Dimaşk, 1987, s. 142

¹⁷² Kettâni, **Et-terâtibu’l – idâriyye**, c. 1, s.344; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. 2, s. 184-185; Ahmet Güzel, **Hulefâ’-i Raşidin Döneminde İdari Yapı**, NKM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 136

¹⁷³ El-Mâverdi, **El-Ahkâmü’s-Sultâniyye**, (çev. Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 226; A. Serdar Özlü, **Dört Halife Döneminde İç Güvenlik**, s.166

b. Ebu Sufyan'a yazdığı bir mektupta, bu ateş kulelerinde, kuleyi kontrol edecek ve gerektiğinde ateş yakacak görevlinin bulundurulmasını emretmiştir¹⁷⁴.

Müslümanlar Irak'ı fethettiği zaman buralarda Daru'l-beridlerin olduğu bilinmektedir. Örneğin İbni Ebi Şeybe, Hz. Ömer döneminde Aynu't-temr'de bir Daru'l-berid olduğunu bildirirken, Buhari de aynı dönemde Küfe'de böyle bir kurumun olduğunu söylemektedir. Hz. Ömer'in emriyle kurulan Küfe şehrinin en büyük caddesinin adı Berid idi¹⁷⁵.

Hiz. Ömer döneminde üzerinde durulan konulardan biri de ulaşım yollarıdır. Bu dönemde eski yollar tamir edilmiş, yeni yollar yapılmış, nehirlerin üzerine köprüler inşa edilmiştir. Fethedilen ülkelerde bu yol yapım işlerinde yerel halktan faydalanılmıştır¹⁷⁶.

Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemlerinde de haberleşme faaliyetleri devam etmekle beraber bu dönemlerde yaşanan iç karışıklıklar bu faaliyetlerin sekteye uğramasına neden olmuştur.

Hiz. Ömer'in devlet yönetimindeki taviz vermez tutumuna karşılık Hiz. Osman'ın yumuşak kişiliği, devlet yönetimine de yansımıştı. Bu durum ileride birçok karışıklığın çıkmasına neden olacaktı.

Bütün olumsuzluklara rağmen bu dönemde haberleşme ve istihbarat faaliyetlerini gösteren örnekler vardır. Bunlardan biri Kıbrıs fatihi Muaviye b. Ebu Sufya'nın ada halkıyla yaptığı zimmet antlaşmasıdır. Bu antlaşmaya göre gerektiğinde ada halkı düşmanın durumunu rapor edecekti¹⁷⁷.

Hiz. Osman ilk halife olduğunda haraç görevlilerine, nasıl davranacaklarına dair çeşitli mektuplar göndermiştir¹⁷⁸.

Hiz. Osman'ın yönetiminden memnun olmayan çok sayıda muhalif kişiler vardı. Bu muhalifler Hiz. Osman aleyhine yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdi.

¹⁷⁴ M. Mahfuz Söylemez, *Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 147; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 65

¹⁷⁵ M. Mahfuz Söylemez, *Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 147; ; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 65-66; Kettâni, *Et-terâtibu'l – idâriyye*, c. 1, s.344

¹⁷⁶ Şibli Numani, *Hiz. Ömer*, s. 315

¹⁷⁷ Cengiz Kallek, *Casus*, s. 164

¹⁷⁸ Murat Sarıçık, *Dört Halife Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010, s. 302-303

Hiz. Osman'a karşı muhalefette bir isim ön plana çıkmaktadır. Bu kişi İbn Sebe adında bir Yahudi dönmesiydi. İbn Sebe Hiz. Osman yönetimine karşı gizli bir savaş yürütüyordu ve bu savaşta kara propagandanın bütün unsurlarını kullanıyordu. İbn Sebe'nin özellikle mektuplu propagandası çok etkili olmuştu. İbn Sebe her tarafa ajanlarını göndermişti. Bu ajanlar gizlice çalışıyor ve propagandalarını yapıyorlardı. Bunlar mektup gönderecekleri zaman mektuplarını ajanlarının heybelerine gizliyorlardı. İbn Sebe'de onlara aynı şekilde gizlice haber gönderiyordu. Çeşitli merkezlerde bulunan propagandacılar, diğerk merkezlerde bulunanlara mektup yollayarak yaptıklarını onlara bildirmekte, bunlar da aldıkları mektupları yoldaşlarına okumaktaydılar¹⁷⁹.

İbn Sebe'nin Hiz. Osman aleyhine yürüttüğü bu kara propaganda kısmen başarıya ulaşmış ve bunun sonucunda kimi Müslümanlar yönetime karşı hoşnutsuzluklarını dile getirmeye başlamışlardı. Kara propagandanın etkisi başkent Medine'de de hissedilince Hiz. Osman duruma el koymuş, valileri merkeze çağırıp onlardan bilgi almıştır. Bunun yanında olayların çıkış noktasını ve sorumlularını bulabilmek için, bütün vilayetlere müfettişler göndermiştir. Bu adımların atılması, İbn Sebe ve arkadaşlarını geçici olarak faaliyetlerini yavaşlatmalarına neden olmuş fakat onları tam olarak durdurmamıştı. Ve en sonunda amaçlarına ulaşıp Hiz. Osman'ı şehit etmiřlerdi¹⁸⁰. Bütün bu yaşananlar devlet kurumları arasındaki haberleşme dışında, muhalif olan grupların da kendi aralarında özel bir haberleşme sistemi oluşturduklarını göstermektedir.

Hiz. Ali dönemi berid teşkilatı ile ilgili bazı nakillere yer verildiğik görülmektedir. Nitekim Hiz. Ali, grevlendirdiğik bir valiyi görev yerine göndermeden önce ona nasihat edip tavsiyelerde bulunurdu. Ayrıca Hiz. Ali gerek gördüğü zamanlarda, valilerine yazılı olarak da nasihatte bulunurdu¹⁸¹. Ebu Yusuf, Kitabı'l-Haraç' da bununla ilgili olarak ř olayı nakleder:

¹⁷⁹ Seyyid Süleyman Nedvî, **Hiz Osman**, (ev. Emine Yarımbaş-M. Sait Konar), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 79-80; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğştan Günümüze Büyük İşlam Tarihi**, c. 2, s. 200-216; Muhammed Hamidullah, **İşlam Müesseselerine Giriş**, (ev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 128-130

¹⁸⁰ ; Muhammed Hamidullah, **İşlam Müesseselerine Giriş**, s. 132-133; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğştan Günümüze Büyük İşlam Tarihi**, c. 2, s. 210-216

¹⁸¹ Seyyid Süleyman Nedvî, **Hazreti Ali**, (ev. Sait Konar-Hilal Ferşatoğlu), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 139-14

“ Hz. Ali âmili bulunan Kab b. Malik’e şöyle yazdı: “ Âmili bulunduğun memleket halkının işlerine güvendiğin kimseleri tayin et, arkadaşlarından bir grup ile çık, Sevad ülkesini köy köy, kasaba kasaba dolaş, memurların hakkında soruşturma yap. Hareket ve davranışlarını kontrol et. Dicle ve Fırat arasında kalan mıntıkada vazife görenlere de uğra. Sonra Bihkubâzâta dön. Orada ki vergi işleriyle bizzat meşgul ol ve memurların bozduklarını düzelt. Allahın sana yüklediği vazifelerde Allaha itaat ile iş gör. Şunu iyi bil ki, muhakkak dünya fanidir ve şüphesiz ahret gelmektedir. Âdemoğlunun dünyadaki amelleri, kendisine iade edilmek üzere hıfz olunmaktadır. Sen mutlaka geçmiş amellerinden hesap vereceksin. İyi veya kötü yaptığın işleri bulacaksın hâyır yap ki hâyır bulasın.”¹⁸²

Hız. Ali istihbarat faaliyetlerine de önem vermiş, örneğın Mısır valiliğine tayin ettiğı Eşter’e her tarafa güvenilir casuslar göndermesini emretmiştir. Hız. Ali kendi memurlarını da denetler onların işlerinde doğru olmalarını isterdi¹⁸³.

Hız. Osman dönemindeki karışıklıklar Hız. Ali döneminde de devam etmiştir. Özellikle Muaviye b. Ebu Sufyan ile giriştiğı halifelik mücadelesi haberleşme faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Gerek Hız. Osman gerekse Hız. Ali dönemlerindeki bütün bu gelişmeler bizlere istihbarat örgütünün bir devlet için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

¹⁸² Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Haraç*, s. 195

¹⁸³ Cengiz Kallek, “Casus”, s. 164

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME

FAALİYETLERİ

2.1. EMEVLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME FAALİYETLERİ

Birçok tarihçi Müslüman devletlerdeki düzenli ve sistemli posta teşkilatının ilk defa Emevilerde ortaya çıktığını ve ilk posta teşkilatının da Muaviye tarafından kurulduğunu söylerler.¹⁸⁴ Muaviye Suriye'nin fethinden beri orada valilik yapmaktaydı, Bizans'dan kalan idare mekanizmasından etkilenmiş, ondaki eksiklik ve kötülükleri gidermiştir. Bu arada ilk İslam fatihlerinin burada karşılaştıkları, Bizans haberleşme teşkilatını da berid adı altında yeni bir kurum halinde düzenlemiştir. Bu sırada haberleşme işlerini Divanü'l-Hatem yürütmekte idi.¹⁸⁵ Muaviye bu teşkilat için değişik menzillerde besili atların yetiştirilmesini emretmiştir. Hızla giden atlı, bu yerlerden birine vardığı ve atı yorulduğu zaman onu orada bırakır, menzilde hazır bekleyen atı alarak yoluna devam ederdi. Bu şekilde at değiştirme imkânı olmadığı zamanlarda "suhre" (başkasının hayvanını angarya ve zorla çalıştırmak) için aldıkları da olurdu¹⁸⁶.

Emeviler her ne kadar berid teşkilatını oluştururken Bizans'tan etkilenmişlerse de, eski Arap geleneklerini de devam ettirmişlerdir. Örneğin, bir mektup gönderecekleri zaman yine en az iki haberci birden görevlendirirlerdi. Yine eski bir Arap âdeti olarak, haberci güzel bir mesaj ya da olumlu bir haber getiriyorsa bunun işareti olarak zil çalarak gelirdi¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Fuad Köprülü, *Berid*, İ.A.C. 2, s. 541; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 64; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 404; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), c. 1, İstanbul, 1989, s. 309; Abdülhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*, c. 1, Ankara, 2008, s. 407; Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (çev. Nejdî Gök), c.1, İstanbul, 2004, s. 299; Subhi Salih, *İslam Kurumları*, s. 201; Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 319; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 51; İbrahim Harekât, *Berid*, s. 499; Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 379; W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 274; Ali Muhammed Sallâbî, *Emeviler Dönemi*, (çev. Harun Ünal), c. 1, Ravza Yayınları, İstanbul, 2010, s. 671

¹⁸⁵ Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 379; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s.64-65; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 404

¹⁸⁶ Subhi Salih, *İslam Kurumları*, s. 201; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 404

¹⁸⁷ Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 55

Emevi postasının kuruluşunun ilk zamanlarında, henüz sistem tam anlamıyla oluşmadığı dönemlerde, tıpkı Hz. Ömer döneminde olduğu gibi, halife (Muaviye) Medine'deki âmiline mektup yazdığında ya da bunun tam tersi âmil, halifeye bir mektup gönderdiğinde, o tarafa gidecek başka bir mektup var ise onunla beraber gönderirdi. Bu bir şekilde Medine ile başkent arasında bir bağ kurmaktı. Bu uygulama ile resmi olmayan basit mektuplar dahi Şam'a ulaşabilmekteydi¹⁸⁸.

Berid teşkilatı Muaviye tarafından ilk kurulduğu zaman amaç, Şam'da bulunan halifeyle Mısır, Irak ve İran'daki valileri arasında yapılan haberleşmenin süratli bir şekilde yapılmasından ibaretti. Daha sonra bu dairenin görev alanı genişleyerek, valiler, saray adamları ve diğer hükümet memurları hakkında tahkikat ve ihbarlarda bulunmak görevleri de eklendi. Zaten kurulan bu teşkilat günümüz posta teşkilatından ziyade bir istihbarat örgütü gibi çalışmaktaydı¹⁸⁹.

Muaviye halife olabilmek için Hz. Ali ile yoğun bir mücadeleye girişmişti. Hem bu mücadelenin etkisi hem de Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerindeki iç karışıklıkların devlete ne denli zarar verebileceğini gördüğünden istihbarat çalışmalarına çok önem vermiştir. Muaviye, muhaliflerine karşı hilafetini korumak ve devamını sağlayabilmek için çok iyi çalışan bir haber alma ve posta teşkilatına ihtiyacı olduğunu biliyordu.

Muaviye her alanda çok iyi işleyen bir haber alma servisi kurmuştu. Kendisi bizzat bu servisin başında dururdu. Muaviye o kadar etkin bir haberleşme ağı kurmuştu ki, kimsenin bilmediği tanımadığı, hatta hakkında öyle bir hizmet içerisinde görev yapacağını bile akla ve hayale getirmedeği kimseleri haberleşmede kullanırdı¹⁹⁰.

Ülke içerisinde olsun, dış ilişkilerde olsun hizmetinde çalıştırdığı hafiyeler, casuslar bir ağ şeklinde bütün ülkeye dağılmışlardı. Ülke içinde ve dışında her türlü bilgileri, oyunları ve tuzakları, gizliden gizliye ülkede karışıklıklar çıkartmaya çalışanları, kurmuş olduğu casusluk ağı sayesinde öğrenir ve bunlara karşı gerekli tedbirleri alırdı. Ordu komutanları, valiler ve diğer kamu görevlilerinin görevlerini yapıp yapmadıkları hakkında, onların bilgilerini, haberlerini verecek her olumsuz davranışlarını deşifre edecek ajanlar bulundururdu. Bu nedenle her kim olursa olsun herhangi bir şeye kolay kolay girişemezdi. Haberleşme teşkilatı o kadar gelişmişti ki

¹⁸⁸ Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 55-56

¹⁸⁹ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, c.1, s. 299-300; Cengiz Kallek, *Casus*, s. 164

¹⁹⁰ Ali Muhammed Sallâbî, *Emeviler Dönemi*, c. 1, s. 377

üyeleri yurtdışında da faaliyet gösteriyordu. Emevi casusları, Bizans devletinin içine sızmış ve oradan gerekli bilgileri alarak Emevi merkezine aktarmışlardır¹⁹¹.

Muaviye, istihbarat görevini üstlenen fertlerin ve bunların ailelerinin en iyi şekilde korunmalarına büyük önem vermiştir. Bu amaçla casusluk görevini yürüten kişiler, içte olsun dışta olsun, düşman casuslarının içlerine sızması için her türlü tedbiri alırlardı. Çift taraflı çalıştığı tespit edilen casuslar anında öldürülürdü. Casuslar, düşman güçlerini, düşmanın zayıf noktalarını, askeri noktalardaki eksikliklerini tespit eder etmez bunu hemen üstlerine rapor ederlerdi¹⁹².

Emeviler döneminde yollar boyunca düzenli konaklama yerleri yapılmıştı. İran'da her on kilometrede, Suriye ve Mısır'da her yirmi kilometrede bulunan bu yerlere "ribat, sikkeh"¹⁹³, ya da "merkezü'l-berid deniyordu. Bu yapılar habercilerin ve atların ihtiyaçlarını giderecek şekilde örgütlenmişlerdi. Sistem habercilerden vezire kadar giden bürokratik bir yapıya sahipti¹⁹⁴.

Posta idaresinde çalışan kişiler, askeri idarenin ve halifenin adeta gören gözü, duyan kulağı konumundaydılar. Böylece valilerin, komutanların ve diğer devlet görevlileri ile ilgili durumların haber akışını sağlamak mümkün oluyordu. Aralarında bir irtibatsızlık olması istenmiyordu¹⁹⁵.

Posta idaresinde çalışan casusların büyük çoğunluğu karşılaştıkları her yeni olayda nasıl davranmaları gerektiğini bilen ve anında müdahale etme yeteneğine sahip kişilerdi. Posta idaresinde görevli olan memurlar; vali, halife ve askeri erkân arasındaki haberleşmeyi, koordinasyonu sağladıkları gibi aynı zamanda devlet tarafından görevlendirilen birer denetmen ve müfettiş idiler. Bu özelliklerinden dolayı savaşların her merhalesiyle ilgili durumları da rapor ederlerdi. Mali konuları inceler, neler alıp verdiklerini öğrenip, gerekenlerin yapılması için ilgili makamları uyarırlardı. Dolayısıyla harcamaların ve gelirlerin nasıl yapıldığını ve yapılması gerektiğini

¹⁹¹ Ali Muhammed Sallâbî, *Emeviler Dönemi*, c. 1, s. 377

¹⁹² Ali Muhammed Sallâbî, *Emeviler Dönemi*, c. 1, s. 671; Abdülhalik Bakır, *Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 10

¹⁹³ "Sikkeh" ya da "sikke": şehirlerarası yollar üzerinde inşa edilmiş olan, ribat, kubbe, beyt gibi isimlerle anılan menzilhanelere denir. İki menzilhane arasındaki mesafeye de berid denilmektedir. Bu mesafe 2 veya 4 fersah (12-24 km) arasında değişmektedir. Bkz. Kettâni, *Et-terâtibu'l - idâriyye*, s. 343-344; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Divânlar*, s. 57, dipnot no:493

¹⁹⁴ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 66-67

¹⁹⁵ Ali Muhammed Sallâbî, *Emeviler Dönemi*, c. 1, s. 671

ilgililere bildirirlerdi. Gerekirse konularla alakalı toplantı düzenler ve çeşitli kararlar alırlardı¹⁹⁶.

Posta idaresi, askeri idareyi takviye etmede, yardımların ulaştırılmasında büyük görevler üstlendiği gibi yolların güvenliğinin sağlanması, yolcuların her türlü saldırıdan korunması, kara ve deniz yoluyla casus sızmasının önlenmesi gibi görevleri de üstlenmişlerdi. Sınırlarda bulunan idarecilerin ve askerlerinin haberleşmelerinden, aynı zamanda irili ufaklı yerleşim bölgelerindeki haberleşme ve ulaşım hizmetlerinin sağlanmasından da posta idaresi sorumluydu. Hangi yolların güvenli olduğu, hangi yollardan hangi araçlarla gidilmesi gerektiğini de yine bu posta teşkilatı belirlerdi. Halife herhangi bir ihtiyaç durumunda bir orduyu harekete geçirmek istediğinde veya benzeri durumlarda bir hizmet verme gereğini duyunca hemen bu kurum devreye sokulurdu¹⁹⁷.

Emeviler dönemindeki haberleşme ve istihbarat faaliyetlerinin ne kadar ileri bir noktaya ulaştığını tam olarak anlayabilmemiz için bu dönemde yaşanan bazı gelişmelerden bahsetmek gerekir.

Muaviye zamanında Konstantiniye’ de Bizanslar tarafından bir Müslüman esir alınır. Kendisi Bizanslar tarafından aşağılanır eza ve cefa görür. Bunun üzerine adam, “ Neredesin ey Muaviye! Sen bizleri umursamaz oldun ve bizi sattın ” diye seslenir. Bu haber, Muaviye’nin Bizans’ta faaliyet yürüten casusları yoluyla Muaviye’ye bildirilir. Bunun üzerine Muaviye, onu kurtarmak için bir fedaisini ve fidyesini gönderir, bu arada onu kurtarmanın yanında, birde onu aşağılayanlardan birinin esir alınmasını ister. Aynı zamanda esir alınan müslümandan, kendisini aşağılayan ve kendisine eza ve cefada bulunan kişiden kısas yoluyla öcünü almasını fakat kendisine yapılanlardan fazla bir işkenceye başvurmamasını da ister¹⁹⁸.

Emeviler doksan seneye yakın süren iktidarlari boyunca kendilerine muhalif gruplarla mücadele ettiler. Bu gruplar içerisinde ön plana çıkan iki grup vardı. Bunlar Hz. Ali taraftarları ve haricilerdi¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Ali Muhammed Sallâbî, **Emeviler Dönemi**, c. 1, s. 672

¹⁹⁷ Ali Muhammed Sallâbî, **Emeviler Dönemi**, c. 1, s. 672

¹⁹⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **Emeviler Dönemi**, c. 1, s. 671

¹⁹⁹ Abdülhalik Bakır, **Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat**, s. 6-7

Emeviler, Kûfe ve Basra gibi sosyal ve etnik yapısı karışık olan şehirlerde Haricilerle uzun süren bir mücadeleye girişmişlerdir. Harici grupları liderlerini sürekli gözetim altında tutmuş, her türlü faaliyetlerini yakından takip etmişlerdir. Haricilere karşı olan mücadelede özellikle Kûfe valisi Muğire b. Şu'be oluşturduğu casusluk ağıyla Haricilere karşı önemli başarılar elde etmiştir²⁰⁰.

Emeviler muhaliflerini ortaya çıkarmak ve onları etkisiz hale getirmek için önemli miktarlarda paralar harcamaktan kaçınmamışlardır. Örneğin, Hz. Hüseyin tarafından Kûfe'ye gönderilen Müslim b. Akîl hakkında istihbarat toplamak ve amacını öğrenmek için Makil adında bir casus, Kufe valisi Ubeydullah b. Ziyad tarafından görevlendirilir. Bu iş için kendisine 30,000 dirhem verilir. Makil bu parayla muhaliflerin ileri gelenlerinden Müslim b. Avsece adında birinin yanına gider; ben bu parayı Ehl-i Beyt ve onların mücadelesini sürdürenlere, düşmanlarına karşı olan savaşlarında destek olmak amacıyla vermek istiyorum der. Makil'in bu hareketi istenilen sonucu verir. Makil, Müslim b. Akîl ile görüşür ve onların içine dâhil olur, böylece onlar hakkında çok önemli bilgiler elde eder ve bunları vali Ubeydullah'a bildirir²⁰¹.

Yine Emevi yöneticilerinden olan Haccac b. Yusuf es-Sakafi de, Emevi iktidarına karşı ayaklananları etkisiz hale getirmek için muhbir ve klavuzlara büyük paralar harcamıştır. H. 83/ M. 702 senesinde İbnu'l-Eş'as liderliğinde Emevilere karşı ayaklananların yerini göstermesi için Zevrak adındaki bir muhbire o dönem için oldukça yüksek bir meblağ olan 4000 dirhem vermiştir²⁰².

Hz. Hasan'ın ölümünden sonra Şiiler, Süleyman b. Sard'ın evinde toplanıp bir araya gelirler. Burada Hz. Hüseyin'e abisi Hz. Hasan'ın vefatı sebebiyle bir taziye mektubunu kaleme alır gönderirler. Mektupta şunlar yazılıdır:

“Şüphesiz geçmiş olaylardan da anlaşılacağı gibi Allah sende en büyük ahlakı var etmiştir. Biz senin taraftarlarınız ve senin başına gelen musibeti, bizim başımıza gelen kendi musibetimiz olarak kabul ediyoruz. Bu nedenle senin üzüntünü aynen senin

²⁰⁰ Abdülhalik Bakır, **Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat**, s. 7

²⁰¹ Abdülhalik Bakır, **Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat**, s. 8

²⁰² Abdülhalik Bakır, **Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat**, s. 9

gibi paylaşıyoruz. Senin sevincinde bizim sevincimizdir. Biz senin hizmetindeyiz, emrini bekliyoruz.²⁰³”

Bu mektuba karşılık Hz. Hüseyin şu cevabı yazar: “Sizin de kardeşim Hasan’ın antlaşma yapması konusundaki görüşünü ve onun yumuşak huylu oluşunu bildiğinizi umarım. Zalimlere karşı tavır almak, onlarla cihat etmek benim en doğru ve en uygun olan görüşümü de bildiğinizi ümit ediyorum. Bu nedenle orada birliğinizi sağlamlaştırmın, şahsı gizli tutun içinizdekini saklayın, kendinizi deşifre etmeyin. Hindi’n oğlu Muaviye hayatta olduğu sürece hep bekleyin, zayıf anı ortaya çıkıncaya dek bir şeye kalkışmayın. Eğer ona bir şey olursa ve bende hayatta isem, bu durumda, Allah’ın izniyle durum hakkındaki görüş ve kanaatim size bildirilecektir.²⁰⁴”

Kufe halkı ile Hz. Hüseyin arasında gerçekleşen bu mektuplaşma olayı Emeviler’in Medine’deki casusları tarafından öğrenilir ve durum bir yazı ile Muaviye’ye iletilir. Hz. Hüseyin hakkında nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda kendisine danışılır. Muaviye’de hiçbir şekilde kendisine dokunulmaması konusunda bir mektup gönderir²⁰⁵.

Emevi postası Abdülmelik b. Mervan zamanında bazı iyileştirmelerle daha iyi işleyen bir kurum haline gelir. Abdülmelik b. Mervan’ın haberleşme alanında yaptığı hizmetlerden dolayı kendisi Müslümanlar arasında “ Müslümanların kanadı” adıyla anılmaya başlar²⁰⁶.

Abdülmelik b. Mervan, zamanında berid teşkilatında yapılan bir yenilik de, yollara mesafe taşlarının dikilmesidir. Bu mesafe taşları sayesinde haberciler, hem gidilecek yönü hem de kalan mesafeyi öğrenmiş oluyorlardı²⁰⁷.

Abdülmelik b. Mervan’ın haberleşmeye ne kadar çok önem verdiğini, haciblerinden birine verdiği şu talimattan anlıyoruz²⁰⁸: “seni şu dört şeyden azlettim, namaza çağıran müezzın, gece ansızın gelen kimse, hazır olduğunda kapıma getirilen

²⁰³ Ali Muhammed Sallâbî, **Emeviler Dönemi**; c.1, s. 377-378

²⁰⁴ Ali Muhammed Sallâbî, **Emeviler Dönemi**; c.1, s. 378

²⁰⁵ Ali Muhammed Sallâbî, **Emeviler Dönemi**; c.1, s. 378

²⁰⁶ Subhi Salih, **İslam Kurumları**, s. 201; Enver er-Rifâî, **el-İslam fi hadâratihive nüzumih**, s. 142

²⁰⁷ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s. 404; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten**

Günümüze Posta, s. 67; Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, c.1, s. 309

²⁰⁸ Bazı kaynaklarda bu emrin benzerini ünlü Emevi valisi Ziyad b. Ebîhi’nin de verdiğini söylerler.

yemek ve gece gelen postacı. Gece gelen postacının sözlerini bir saat geciktirmen, bazen toplumda bir yıl sürececek fesada neden olabilir.”²⁰⁹

Abdûlmelik b. Mervan’dan sonra gelen halifeler de berid teşkilatının gelişmesi için önemli katkılarda bulundular. Emevi halifelerinden I. Velid (M. 705-715) yaptırdığı binaları, sarayları süslemek için, mozaikleri Bizans’tan berid teşkilatı vasıtasıyla getiriyordu²¹⁰.

Berid teşkilatına önem veren halifelerden biri de Ömer b. Abdülaziz’dir (M. 717-720) . Halife posta hizmetlerini yaygınlaştırmış ve halkın istifadesine sunmuştur. Ayrıca ana yollar üzerinde posta evleri inşa ettirmiş ve bu iş için 4.000.000 dirhem gibi büyük miktarda paralar harcamıştır²¹¹.

Berid teşkilatına ait en eski belge, 1933 yılında Semerkant yakınlarında Muğkale harabesinde yapılan kazılarda ortaya çıkan Soğd meliki Divastic’in Emevi valisi Cerrah b. Abdullah’a yazmış olduğu mektuptur²¹². Hicri 99-100 yılları arasında yazılmış olan bu mektup berid teşkilatının yalnızca Horasan’da değil Maverâünnehir’de Soğd havalisinde yani Semerkant civarında da mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu paleografik belge Ömer b. Abdülaziz’in berid teşkilatına ne denli önem verdiğini göstermektedir²¹³.

Emevi dönemi istihbarat faaliyetleri, bazen hanedan içerisindeki çekişmelerde de kendisini göstermiştir. Özellikle devletin son dönemlerine doğru halifeler, kendileri için tehdit olarak gördükleri aile üyelerini istihbarat örgütüne takip ettirmişlerdir. Diğer aile fertlerinin gizli yönlerini öğrenmek ve haklarında bilgi elde etmek için muhbirler görevlendirilmiştir. Bu iş için genelde, aynı evde çalışan köleler veya aynı bölgede çalışan memurlar görevlendirilmişlerdir. Bu tür olaylar sıkça yaşanmıştır. Bunlardan biri, Emevi halifesi Hişam b. Abdûlmelik ile kardeşi Velid b. Abdûlmelik arasında yaşananlardır. Anlatılanlara göre, Halife Hişam kardeşi Velid’i gıyabında sürekli tenkit eder, arkadaş çevresine sürekli hakaretlerde bulunurdu. Bunu öğrenen Velid adamları ve

²⁰⁹ Kalkaşandi, *Subhu’l-A’sa fi şına’ati’l- inşâ*, c.1, s. 148-149

²¹⁰ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 275; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 67

²¹¹ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 51; W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 275-276

²¹² Bkz. Abdulkadir İnan, *Belleten*, c. VII, S. 27, TTK, Ankara, 1943, s. 615-619

²¹³ Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 542; İbrahim Harekât, *Berid*, C. 5, s. 499; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 405; Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 44

azaldı kölelerini alarak Hişam'ın yanından ayrıldı. El-Ağdef denilen bir yere yerleşti. Ayrıca özel kâtibi İyâz b. Müslim 'i yerinde bırakıp, Hişam hakkındaki bütün gelişmeleri kendisine yazmasını istedi. Velid, Hişam'ın yanından ayrılırken Abdussamed adlı nedimini de beraberinde götürdü. Bir gün Velid ile Abdussamed beraber şarap içerlerken, Velid, Abdussamed'den şiir okumasını istedi. Bunun üzerine Abdussamed, Hişam'ı kötüleyen bir şiir okudu. Onun okuduğu bu şiir, orada bulunan Hişam'ın gizli casusları tarafından derhal Hişam'a ulaştırıldı. Hişam bu duruma çok sinirlenerek, Velid'e tahsis edilen maaşı kesti. Ayrıca ona bir mektup yazarak kendine arkadaş edindiği Abdussamed'i derhal yanından kovmasını emretti. Velid de bu emri yerine getirerek onu yanından uzaklaştırdı²¹⁴.

Son Emevi halifesi II. Mervan (744-750) döneminde ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle posta ve haberleşme faaliyetleri kesintiye uğramıştır²¹⁵.

²¹⁴ Abdülhalik Bakır, *Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 12

²¹⁵ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 52

2.2. ABBASİLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME FAALİYETLERİ

Emevi hanedanının son bulmasıyla H. 132/ M. 750 tarihinde Abbasi Devleti kuruldu. Kendilerine Bağdat'ı merkez olarak seçen Abbasiler çok geniş topraklarda hüküm sürmüşlerdi. Bu kadar geniş bir ülkeyi idare eden Abbasiler, Merkezde bulunan halifenin emirlerinin, vilayetlerde bulunan valilere iletilmesi, yine bu valilerin kendi görev alanlarında meydana gelen gelişmeleri merkeze bildirmeleri için iyi işleyen bir haberleşme teşkilatına ihtiyaçları vardı²¹⁶.

Abbasilerde posta ve haberleşme teşkilatına “ Dîvânü'l-Berid” denirdi. Bu divan Abbasilerde çok büyük önem taşırdı. Berid Divanı Bağdat'ta büyük divanlar arasında bulunmaktaydı. Berid Divanının görev alanı oldukça geniş idi. Divanın görevleri şu şekildeydi; Bağdat'ta merkezi idareyi teşkil eden divanlar arasında ve merkezin vilayetlerle haberleşmesini düzenleyip sağlamak, memurların ülke içerisinde seyahatlerini sağlamak, postacılıkla ilgili diğer görevleri yerine getirmek, istihbarat ve gizli haberleşmeyi yürütmek gibi çok geniş bir görev alanı var idi²¹⁷.

Hâlid Casim Beridin görevlerini şu şekilde sıralamaktadır: “ Beridin temel görevleri;

1- Tam bir bilgiyle yollar ve geçişler hakkında bilgi sahibi olunacak. Ve buraların güvenlikleri sağlanacak.

2- Düşmanın takip edebileceği yollar belirlenecek ve giriş çıkışlar kontrol edilecek.

3- Hafiyeler giriş ve çıkışta, düşman casusların giriş ve çıkışlarındaki hile ve taktikler bilinecek.

4- Cepheden ve vilayetlerden gelen berid haberleri Sahibü'l-Beride okunacak ve halifeye arz edilecek.

5- Berid istasyonlarında görevli bulundurulacak, berid görevlilerinin yemek işleri ve barınma hizmetleri karşılanacak, berid hayvanlarının bakımı yapılacaktır.

²¹⁶ İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 65-66

²¹⁷ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 276-277; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 66; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 499; Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 543;

6- Taşrada ki hizmetler için, Sahibü'l-Harâiti ve görevliler tayin edilecek.”²¹⁸

Emeviler döneminde Berid teşkilatı üzerindeki Bizans etkisi, Abbasiler döneminde yerini İran Sasani etkisine bırakmıştır²¹⁹.

Abbasi halifelerinin berid teşkilatına verdikleri önemi halife Ebu Cafer el-Mansur'un berid ile ilgili söylediği sözlerden anlayabiliriz: “ Devletimin muntazam idaresi için dört becerikli ve temiz idareciye ihtiyacım vardır. Birincisi, her türlü şüpheden uzak, doğruluktan ayrılmayan kadı; ikincisi, zayıfın hakkını kuvvetliden alabilme gücüne sahip emniyet amiri; üçüncüsü, maliye işlerini düzenli bir şekilde yürüten harâc reisi dedikten sonra susar ve parmağını ağzına götürür ve ah çeker. Bunu üç defa tekrarladıktan sonra yanındakiler, “ Ey Emirü'l-Mü'minin ya dördüncüsü?” diye sorduklarında Mansur “ bu üç memurun durumu doğru olarak bana haber verebilecek bir berid nazırı” diye cevap verir²²⁰.

Ebu Yusuf'un Harun Reşid'e yazdığı Kitabu'l-Haraç'ta da benzer bilgiler vardır. Ebu Yusuf, Kitabu'l-Haraç'ta bu konuda şunları söylemiştir:

“ Ey müminlerin emiri! Biraz önce bahsi gecen meselelerden herhangi biri ortaya çıkarsa tarafınıza yazıp göndermeleri için, taşrada bulunan posta memurlarına gerekli emirlerini ve tavsiyelerini ilet. Hadisatı tam olarak bildirmediikleri takdirde cezalandırılacaklarını bildir. Çünkü bize gelen malumata göre; her çeşit haberleri tarafınıza ulaştırmakla görevlendirdiğiniz posta memurları, valilerin ve he memlekette bulunan ordu kumandanlarının uygunsuz hallerini, kötü davranışlarını, halktan bir kısmını diğerlerine tercih ettiklerini size bildirmediikleri gibi, bazen de âmiller ile işbirliği yaparak halka zulüm ve haksızlık ettiklerini, bilinmesi sizce elzem olan halk meselelerini sizden gizlediklerini, halka kötü muamele yaptıklarını, kendileri halk tarafından tasvip edilmedikleri halde size hilâfı hakikat malumat verildiklerini

²¹⁸ Halid Câsim, “ el-Beridü'l-'askerî fi'l-'asrî'l-'Abbasi”, **Mü'errihu'l-'Arabî**, S. 35, Bağdat, 1998, s. 153

²¹⁹ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 117; Nesimi Yazıcı, **Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar**, s. 380

²²⁰ Enver er-Rifâî, **el-İslam fi hadâratihive nüzumih**, s. 143; Corcî Zeydân, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, C. 1, s. 301; Nesimi Yazıcı, **Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar**, s. 381; Mehmet Aykaç, **Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar**, s. 52; Ebu Zeyd Şelebi, “ **Tarihü'l Hedâretü'l-İslamiyye ve'l fikru'l- İslami**”, s. 141; Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s. 406; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, s. 68-69; İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, s. 67; Abdülhalik Bakır, **Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat**, s. 13

duyuyoruz. Bu hususları araştırmanız, her memlekette namuslu ve güvenilir kimseleri seçip bu vazifelere getirmeniz, askeri işleri ve posta işlerini güvenilir kimselere havale etmeniz lazımdır. Bu kimselere tembihatta bulunarak, şehadete ehil olmayanların şehadetlerini kabul etmemelerini, maaşlarının Beytülmal'den verilmesini, halka ait işlerden hiçbir şey gizli tutmalarını, hadisatı olduğu gibi tahrip etmeden, ilave ve noksan yapmadan valilerinize ve size bildirmelerini tavsiye et ve emirlerine muhalefet edenleri başkalarına ibret olacak şekilde cezalandır. Posta memurları ile kumandanların ehli namus ve güvenilir kimseler olmalarına dikkat et. Çünkü posta memurları; valiler, kadılar, amirler ve diğer memurlar aleyhinde müfettiş demek olduklarından adil kimseler olmadıkları takdirde, verecekleri haberleri doğru kabul etmenin ve mucibince amel etmenin caiz olamayacağı aşikârdır. Yine posta memurlarına emir buyurunuz ki posta işlerinde kullanılan hayvanlara, posta işleri ile ilgisi olmayan kimseleri bindirmesinler. Ubeydullah b. Ömer yoluyla bize gelen bir rivayete göre Ömer b. Abdulaziz, posta işlerine tahsis edilen hayvanların sevkinde kullanılan değneğin ucuna mıdıl dedikleri demiri koymamalarını, ağır gemler vurmamalarını emretmiştir. Bir başka rivayette ise birisini bindirip getirdiğini görünce, binen için bir ücret takdir ettirmiş ve “ Bu ücreti ödeyinceye kadar buradan ayrılamazsın” demiş, alınan ücreti Beytülmal'e tevdi etmiştir.”²²¹

Halife Mansur, taşrada görev yapan bütün berid görevlilerinden, günde iki defa rapor göndermelerini istemiştir. Gönderilen bu raporlarda; buğday, arpa gibi hububat ürünleriyle, yiyecek maddelerinin fiyatları, kadıların hükme bağladığı her türlü konular, valilerin icraatları, vilayet Beytülmaline giren ve çıkan her şey ve kayda değer her çeşit olaydan bahsedilmektedir.²²²

Taşrada çalışan berid görevlilerinin göndermiş oldukları bu raporlar, sabah ve akşam namazlarından sonra halifeye sunulurdu²²³.

Halife berid çalışanlarının kendisine getirmiş oldukları raporları zaman kaybetmeden incelerdi. Malların fiyatlarında bir artış varsa bunun sebebini vali ve harac

²²¹ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, s. 285

²²² Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 52

²²³ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 52; Ebu Zeyd Şelebi, *Tarihü'l Hedâretü'l-İslamiyye ve'l fikru'l- İslami'*, s. 141

amilinden sorardı. Halife onlardan gelen habere göre fiyatları ya değiştirir ya da aynı bırakırdı²²⁴.

Hailfe Mansur, istihbarat konusunda da çok deneyimli bir devlet adamıydı. Düşman casuslarına bilgi sızdırmamak için her türlü tedbiri alırdı. Örneğin, Bağdat'ta ticaretle uğraşan bir tüccar grubunu, şehrin merkezinden alarak şehrin dışındaki el-Kerh semtine taşımasına gerekçe olarak, yabancıların orada yatıp kalktıklarını ve aralarında casusların bulunabileceği ihtimalidir²²⁵.

Abbasilerde, halife ile valilerin arasındaki yazışmaları yürüten sır kâtipleri bulunmaktaydı. Bu kâtipler görevleri nedeniyle halifenin birçok özel meselelerine ve devletin gizli tutulması gereken önemli bilgilerine vakıf olmaktaydılar. Bu kâtipler bazen çok büyük zararlara yol açabiliyorlardı. Nitekim halife Mansur tarafından önemli bir iş için görevlendirilen bir casusun planını, yine onun sır kâtiplerinden biri tarafından bozulmuştu. Çünkü bu sır kâtibi aynı zamanda karşı taraf için çalışan bir casus idi²²⁶. Bu konuyu yansıtan bir haberde şöyle denmektedir:

“ Ebu Cafer el-Mansur, kendi zamanındaki Şiilerin başı olarak bilinen Muhammed b. Abdullah ve İbrahim b. Abdullah'ı ortaya çıkarıp yakalamak için, bir casusuna, adı geçen kişilerin yandaşları tarafından yazılmış, gibi gösterilen sahte bir mektupla bazı aynî yardım malzemeleri verdi. Bu casus Medine'ye vardıktan sonra, Abdullah b. Hasan'la görüştü ve ona, oğlu Muhammed'in nerede olduğunu sordu. O da, oğlunun Cuheyne Dağında bulunduğunu söyledi ve bu casusa, kardeşi Ali b. Hasan'la görüşerek onun rehberliğinde oraya gitmesini tavsiye etti. O da bu tavsiye üzerine, Ali b. Hasan'la görüştü ve kendisini Muhammed'e götürmesi konusunda ondan söz aldı. Tam bu sırada Ebu Cafer'in, Şiiler'le gizli işbirliği içinde olan bir sır kâtibi vardı. Bu kâtip, hemen Abdullah b. Hasan'a bir mektup yazarak Ebu Cafer tarafından gönderilen casusun durumunu anlattı. Mektup, Abdullah b. Hasan'ın eline geçer geçmez derhal bu olayı bildirmesi için, Ebu Hubbar adında bir şahsı, Ali b. Hasan ile birlikte Muhammed'e gönderdi. Ebu Hubbar, yolda Ali b. Hasan ile karşılaştı ve yeni durumu ona nakletti. Arkasındanda süratle yoluna devam ederek Abdullah b. Amir el-Eslemi, Şuca adında bir şahsın iki oğlu ve bazı kimselerle bir mağarada saklanan Muhammed'le

²²⁴ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 52

²²⁵ Abdülhalik Bakır, *Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 15

²²⁶ Abdülhalik Bakır, *Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 15

görüştü ve durumu ona da anlattı. Muhammed bu haberi duyduktan sonra Ebu Hubbar'a bu konudaki görüşünü sordu. O da kendisine şu üçünden birini seçmen lazım diyerek şu tavsiyede bulundu. "Ya bırak bu casusu yakalayıp öldürelim veya onu zincire vuralım, böylece nereye gidersen onu da yanında götürürsün veyahut da bu adamı yakalayıp zincire vurursun sonra Cüheyne'deki güvendiğin akrabalarına teslim edersin, onların yanında kalır." Fakat Muhammed bu tekliflerden üçüncüsünü tercih etti ve Ebu Hubbar'a bu yönde emir verdi. Muhammed ve adamları arasında bu olay ele alınırken, Ebu Cafer tarafından gönderilen casus, işin farkına vardı, böylece bulunduğu yerden ana yola çıkarak Medine'ye yük taşıyan bazı bedevilere rastladı ve onlara büyük miktarda para teklif ederek kendisini gittikleri yere kadar götürmelerini istedi. Onlarda bu cazip teklifi kabul ederek onu boş bir çuvalın içine yerleştirdiler ve Medine'ye kadar götürdüler. Bu casus buradan da Irak'a giderek başından geçen bütün olayları halifeye anlattı."²²⁷

Halifeler ve valiler güvenlik açısından berid görevlileri ile kendileri aralarında bir takım özel işaret veya parolalar belirlerlerdi. Halife ya da vali berid görevlisinden aldıkları mektuplarda bu işaret bulunmazsa, mektubun üzerinde resmi mühür olsa dahi, o mektuplara güvenmezlerdi. Çünkü mektupların baskı altında, zorla yazdırılmış olma ihtimali vardı. Bunun en güzel örneği; Abbasi devletinin kurulmasında son derece etkili olan Ebu Müslim Horasani Abbasi halifesi Mansur tarafından Horasan'dan Bağdat'a çağrıldığında hayatından endişe ettiği zaman bu yola başvurmuştur. Ebu Müslim, halifenin davetini kabul etmiş fakat yola çıkmadan önce emrindeki askerlerin komutanlığına vekâleten Ebu Nasır Malik b. Heysem'i getirmişti. Ebu Müslim, Heysem'e " sana mektubum gelinceye kadar burada bekle, eğer mektubum sana yarım mühürle gelirse o mektubu benim yazdığımı anlarsın, yok eğer mektup tam mühürlü ise bil ki onu ben yazmamışım demektir. Ebu Müslim Medain şehrine varınca orada öldürüldü. Halife Mansur onun ağzından bir mektup yazarak Ebu Nasır Malik b. Heysem'e gönderdi. Mektup da kendisine ait olan mal ve servetini getirmesini istemişti. Ebu Nasır Malik b. Heysem mektubu tam mühürle mühürlendiğini görünce mektubun Ebu Müslim tarafından yazılmadığını anladı"²²⁸.

²²⁷ Abdülhalik Bakır, *Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s. 16

²²⁸ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, c.1, s. 301-302; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 407-408

Abbasi halifeleri valilerini de sürekli gözlem altında tutarlardı. Bunun nedeni valilerin bağımsızlık sevdasına düşüp ayaklanmalarını erken haber alıp ona göre tedbir almayı düşünmelerindendir. Örneğin, Horasan valisi Tahir b. Hüseyin, Abbasi halifesi Me'mun adına hutbe okutmayı kesince berid memuru tarafından sorgulanır, Tahir bunun unutkanlıkla yaptığını söyleyince bu durumu merkeze iletmez fakat bu durum birkaç defa daha tekrarlanınca mecburen berid amiri durumu merkeze rapor eder²²⁹.

Abbasi halifeleri berid teşkilatı aracılığıyla kendi akrabalarının faaliyetlerini de yakından takip ederlerdi. Halife Mansur, veliahdı olan oğlu Mehdi Rey'de iken kendisini öven bir şaire 20,000 Dirhem gibi büyük miktarda bir bahşış vermişti. Bu durum berid görevlileri tarafından derhal halife Mansur'a iletilti. Bunun üzerine Mansur şairi çağırıp, şiiri kendisine de okumasını istedi. Şairi dinleyen Mansur; bu şiir 4,000 Dirhemden fazla etmez deyip, 16,000 dirhemi geri almıştır²³⁰.

Halife Mehdi posta teşkilatına önem veren biriydi, vermiş olduğu emirlerin hızlı bir şekilde taşradaki valilerine ulaşması için posta teşkilatında bazı düzenlemeler yapmıştı. Halife Mehdi veziri Yakub b. Davud'dan, bütün vilayetlere güvendiği kimselerden birini göndererek haberleşme ağını kurmasını emretmiştir. İlk defa bu dönemde bu hizmetlerde deve ve katır kullanılmıştır. Mekke, Medine ve Yemen 'i birbirine bağlayan yollar üzerinde posta istasyonları kurdurmuş, Bağdat ile Bizans'a bağlı liman kentleri arasındaki bağlantıyı yeniden sağlamıştır²³¹.

Halife Mehdi kendisinin haberleşme faaliyetlerine verdiği önemi oğlu Hârûnu'r-Reşid'in de vermesini istiyordu. Halife Mehdi oğlu Hârûnu'r-Reşid'i Bizans ile yapılan savaşlarda ordunun başına getirmiş, ondan düşmanı yakından takip etmesini istemiş ve Bağdat ile ordunun karargâhı arasında posta menzilleri kurdurmuştur. Bu sayede merkez ile ordu karargâhı arasında düzenli bilgi akışı sağlanmıştı.²³²

Abbasi posta teşkilatında ve ondan önceki Emeviler'de de ortak görülen çarpıklıklardan birisi şudur; o an iktidarda olan halifenin tutumunun, haberleşme faaliyetlerini sağlayan posta teşkilatının yapısını ve düzenli çalışmasını olumlu ya da

²²⁹ Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 544; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 68; W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 278

²³⁰ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 52-53

²³¹ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 53

²³² Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 53; W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 276

olumsuz yönde etkilemesidir. Bu teşkilatların etkinliği ve verimliliği şahıslara bağlı olarak değişiyordu. Kimi halifeler gereken önemi verirken kimi halifeler ise gereken ilgiyi göstermeyip posta işlerinin sekteye uğramasına neden oluyordu.

Halife Mehdi'nin ölümünden sonra devletin başına geçen büyük oğlu Hâdî, Mehdi'nin kurmuş olduğu posta teşkilatını lağvetti. Fakat Hâdî'den sonra halife olan Hârûnu'r-Reşid (M. 786-809) berid teşkilatını yeniden düzenleyip etkin hale getirdi. Hârûnu'r-Reşid berid teşkilatını düzenlemesi için veziri Yahya Bermeki'yi görevlendirmişti. O da teşkilatı yeni bir anlayış üzerine inşa etmişti.²³³

Hârûnu'r-Reşid, döneminde posta istasyonları yaygınlaştırıldı. Bu istasyonlarda her an göreve hazır posta hayvanları bulunduruldu. Oluşturulan teşkilat ancak halifenin ya da Sahibu'l-Berid'in emriyle hareket ederdi.²³⁴

Abbasi postası Halife Me'mûn (813-833) zamanında mükemmel hale gelmişti. Halife Me'mûn ordusuyla bir yaz günü Huzistan yakınlarında Birzevn nehrinin kenarında konaklamıştı. Nehirden su içen halife yanındakilere dönerek: "şimdi bana bu sudan daha hoş gelecek bir şey var mıdır? Diye sordu. Oradakiler çeşitli tahminlerde bulunduktan sonra halife Me'mun; "şu anda taze Horasan meyvesinden yemek isterdim" dedi. Halifenin bunu söylemesiyle, berid görevlisinin katır üzerinde o arzu edilen meyveyi getirdiği görülünce etrafındakiler hayrete düşmüşlerdi.²³⁵ Ayrıca Kâbil'den taze baharat ve uzun süre taşımaya dayanıklı olmayan hediyeler de berid teşkilatı tarafından çok hızlı bir şekilde halifeye getirilirdi.²³⁶

Kimi zaman Abbasi halifeleri arasında taht kavgaları yaşanmıştır. Rakipler birbirlerine karşı üstünlük sağlayabilmek için berid teşkilatını kullanmışlardır. Bu duruma örnek olabilecek bir mücadele Emin ve Me'mun arasında yaklaşık altı yıl süren taht kavgasıdır. Her iki taraf da berid teşkilatını kendi lehlerine kullanmışlardır.²³⁷ İki kardeş arasındaki bu mücadeleyi berid teşkilatını daha etkin kullanan Me'mun kazanmıştır. Me'mun'a yakın olan el-Fadl b. Sehl Bağdat'ta bulunan bazı asker ve sivil

²³³ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 496; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 53; Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 541

²³⁴ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 53

²³⁵ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 53-54

²³⁶ Adam Mez, *Onuncu yüzyılda İslam Medeniyeti*, (çev. Salih Şaban,) İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 563

²³⁷ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 54

casuslarına, şehirde meydana gelen askeri ve sivil gelişmeleri anlık rapor etmelerini emretmişti. Ayrıca casusların faaliyetleri sayesinde Horasan halkı Emin'e karşı Me'mun'u desteklemiş ve bu destek sayesinde Me'mun kardeşine üstünlük sağlamıştı.²³⁸

Abbasi berid teşkilatı merkez ile valiler arasındaki haberleşmeyi sağlamasının yanında, hükümete ve saraya ait eşyaların nakli, başka bir yerde görevlendirilen memurların görev yerine götürülmesi, toplanan vergilerin hazineye ulaştırılması gibi görevleri de üstlenmişti. Askeri birliklerin yükleriyle beraber sevk edilmesi işlerinde de berid teşkilatı kullanılıyordu. Fas'ın fethedilip İslam ordularının atlas okyanusuna ulaşmasının bir nişanesi olarak kavanoz içerisine konmuş bir balık, Batı Afrika kıyılarından başkente berid teşkilatı vasıtasıyla getirilmişti.²³⁹

Abbasi postası devlet haberleşmesini sağlayan bir kurumdur. Yalnızca hükümet ve çok önemli kişilerin hizmetini görürdü. Sivil halk çok zaruret arz eden bir durum yok ise bu teşkilattan faydalanamazdı. Faydalanmak isteyenlerde çok büyük meblağlar ödemek zorundaydı²⁴⁰.

²³⁸ Abdülhalik Bakır, *Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat*, s.18-19

²³⁹ Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 543; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, c.1, s. 497; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 407

²⁴⁰ Will Durant, *İslam Medeniyeti*, (çev. Orhan Bahaeddin), Ankara, 2004, s. 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERİD TEŞKİLATININ YAPISI

3.1. BERİD TEŞKİLATININ GÖREVLİLERİ

Haberleşme teşkilatları görevlerini yerine getirebilmek için merkezde ve ülke içerisinde belli bir düzenli yapıya, işleri yürütecek çalışanlara ve tesislere ihtiyaç duyarlar. Abbasi devletinde haberleşme işlerini ve haber alma faaliyetlerini yürüten en üst divana “Divânü’l-Berid” denirdi. “Divânü’l-Berid” kendisinden beklenen hizmetleri sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için bünyesinde çok sayıda ve farklı görevlerde personel bulundururdu. Bu çalışanlar belli bir hiyerarşik düzen içerisinde sıralanmışlardı²⁴¹.

Abbasi postasında çalışan görevliler şunlardı²⁴²:

3.1.1. Sahibü’l-Berid

Abbasi posta teşkilatının tepe noktası yani Divânü’l-Berid’in başındaki kişiye Sahibü’l-Berid denirdi. Bu isim, görevinin İstihbaratla olan yakın ilişkisi sebebiyle “Sahibü’l-Berid ve’l-Ahbâr” şeklini de alabilmekteydi.²⁴³

Halife ile doğrudan görüşme yetkisine sahip olan Sahibü’l-Berid, çok geniş bir görev alanına sahipti. Merkezdeki memurları atama, teşkilatın tüm ülkede düzenli işlemlerini sağlama, vilayetlerdeki berid görevlileri olan fûrvanekileri tayin, halifenin yazışmalarını gerçekleştirme, kendisinden haber alma ile ilgili istenen raporları hazırlama, halifenin emirlerini taşradaki idarecilere ve oradaki haberleri merkeze ulaştırma gibi görevler hep Sahibü’l-Berid’in görevleri arasındaydı²⁴⁴.

²⁴¹ Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 381-382; Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 302; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 408; Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 543; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 67

²⁴² Bkz. Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 55-58

²⁴³ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 499; Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 382; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 55; Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 543; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 408

²⁴⁴ Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 102; Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 382; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 55;

Sahibü'l-Berid'in atanması bizzat halife tarafından yapılırdı. Bu makam herkesin kolayca elde edebileceği bir makam değildi. Bu göreve gelebilmek için; bilgi ve becerinin yanında güvenilir olmak, aynı zamanda çok iyi bir yönetici olmak gerekiyordu. Abbasi halifesi Mansur bu özelliklerin yanında, bu göreve getirilecek kişinin dindar olmasına da önem vermiştir. Bu makam vezirlik makamıyla eşdeğerdi.²⁴⁵

Sahibü'l-Berid her konuyu ayrı başlıklar altında dosyalardı. Yollar ve menzilhaneler ile ilgili konulara da kendisi bakar bu kurumların işleyişini takip ederdi. Yollar ve menzilhanelerle ilgili tutulan defterlerde, menzilhane çevresinde suyun bulunup bulunmadığı, iklimi, yolların mil ve fersah olarak uzunlukları ilgili bilgiler eksiksiz olarak yazılırdı²⁴⁶.

3.1.2. Âmilü'l-Berid

Berid Âmili, berid teşkilatının büyük vilayetlerde ki en büyük temsilcisiydi. Büyük vilayetlerde halife adına, tüm devlet işlerini izlemek, valinin icraatlarını denetlemek gibi görevleri vardı. Bir bakıma halifenin vilayetlerdeki en çok güvendiği kişi konumundaydı. Bu teşkilata akıllı, dirayetli kişiler seçilirdi. Bunların atamasını bizzat halife yapardı²⁴⁷.

Berid Âmilinin görev alanı çok geniş ve önemliydi. Ahlaksız ve vicdansız memurları, illerdeki ayaklanmaları, önemli kişilerin ölümlerini, bir şehre gelen asileri, asi liderlerinin aktivitelerini, alışılmamış bölgesel hava olaylarını merkeze rapor etmek şeklinde sıralayabiliriz. Ayrıca onları siyasi olarak hassas olan konularda resmi tanıklar olarak da görmekteyiz. El-Mütevekkil'in, ağır hava şartlarının Mekke'de oluşturduğu hasarları gidermesi için gönderdiği ustaya Kâbe'nin içinde berid âmili eşlik etmiştir. Bölgesel bazı antlaşmazlıklarda berid âmilinin "hakem" olarak görev yaptığı da olurdu²⁴⁸.

²⁴⁵ ; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 55; Hüseyin Ali Dakuki, *Nizâmu'ı-berid fi'l-hedâreti'l-arabiye*, s. 88; Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 382

²⁴⁶ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 55

²⁴⁷ Hüseyin Ali Dakuki, *Nizâmu'ı-berid fi'l-hedâreti'l-arabiye*, s. 89; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 55

²⁴⁸ Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 105

Kudame b. Cafer'in kaydettiği bir berid âmiline ait tayin kararnamesi, hem berid teşkilatının işleyişi hem de berid âmilinin görevlerini açıklaması açısından son derece önemlidir²⁴⁹.

Söz konusu kararnamenin tercümesi şöyledir:

“Berid görevinin verilmesi.”

Bunlar Abdullah'ın uyması gereken esaslardır. Emiru'l-Müminîn falan oğlu falanı berid işi ile bir yerde görevlendirildiğinde şöyle buyurur:

1- O, Allah'a karşı takvadan ayrılmasın. O'na itaat etsin. O'ndan korksın. Gizli ve açık her işinde Allah'ı unutmasın. Emiru'l-Müminîn kendi adına ondan tam olarak yapmasını istediği işi, elinden geldiği kadar ve bütün imkânlarını kullanarak yerine getirsın.

2- Yaptığı şeylerde sadakati; başladığı ve bitirdiği şeylerde hakkı tercih etsin. Görevinde yardım isteyeceği kimseleri seçsin. Onları, işinde; sanatına, temizliğine ve helal rızık yediğine güvendiği kimselere ortak etsin. Elinden ve dilinden sadır olacak şeylerde doğruluğu araşırsın. Kullandığı kimseler, yardıma muhtaç ve nefsine düşkün kimseler değil; görevlerinde yeterli ve gözü tok kimseler olsunlar.

3- Haraç ve arazi işlerine bakan memurların iç durumlarını tanımaya çalışsın. Bu hususu çok iyi araştırsın ve son derecede derinlemesine incelesin. Onların doğru ve hakkıyla iş yapıp yapmadıklarını tespit etsin. Onlar hakkında verdiği raporları açık olarak yazsın.

4- Memleketin imar durumunu öğrensın. Bunun kemal ve bozukluk yönünden ne halde olduğunu tespit etsin. Halkın, işlerinde; adalet, zulüm, kolaylık ve şiddet gibi şeylerle karşılaşp karşılaşmadıklarını araştırıp, bu hususu açıkça ve ayrıntılarıyla yazsın.

²⁴⁹ Mehmet Aykaç, Kudame'nin kaydettiği bu kararnamenin berid âmili ile ilgili olduğunu söylerken, Nesimi Yazıcı ise bu kararnamenin fûrvâneki ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mehmet Aykaç, **Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar**, s. 55; Nesimi Yazıcı, **Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar**, s. 382

5- Hâkimlerin yönetimlerinde, davranışlarında ve diğer tutum ve telakkilerinde ne durumda olduklarını öğrensin. Bu konuda ancak doğru ve kesin olarak tespit ettiği şeyleri yazsın.

6- Darphanenin durumunu araştırın. Burada basılan altın ve gümüş paraların ne şekilde olduklarının darphane görevlilerinin katlanmak zorunda oldukları külfetleri ve meşakkatleri bilsin. Bunları doğru olarak yazsın.

7- Valilerin arz meclisleri ve onların himaye ettikleri kimselere vermiş oldukları ihsanlarla ilgilenin. Bu konularda nelerin cereyan ettiğine muttali olsun. Kendi zamanında vakıf olduğu durumu yazsın.

8- Raporlarında sıhhatine güvendiği şeyleri yazsın, bunlara şüpheli şeyleri karıştırmamasın arkadaşlarına ve yardımcılara, kendisine ancak tespit ettikleri ve doğruluğuna güvendikleri şeyleri bildirmelerini söylesin. Bu konuda tıpkı şahadet mümkün olan yerde şahitliğe başvurmadaki titizliği gösterebilir. Yazılı belgeler almak mümkünse, belge ve deliller ibraz etsinler. Bildikleri şeyleri ondan gizlemesinler. Bir kısım haberleri gizleseler bile, herhangi bir kimseyi örterek korumasınlar. Bu haberleri dışarıya yaymasınlar. Onların açıklamasına ve ifşasına yönelmesinler. Çünkü böyle yapıldığı takdirde bir zaaf olur ve hile peşinde koşanlara bir kapı açılmış olur.

9- Kendileri ve yardımcılarını birçok yerlerde, herhangi bir kimseyi acıyarak korumaya sebep ve gerekli bir hakkın sahibine verilmesine (lüzumsuz yere) aracı olmasınlar.

10- Görevi sırasında müretteplere berid çantalarının taşınmasını söylesin. Muratteblerin aletlerini, isimlerini, erzak bedellerini ve sayılarını yazsın. Menzilhanelerin yerlerini ve mesafelerinin kaç mil olduğunu tespit etsin. Bu muratteblere, kendilerine teslim edilen ve muvakkiler için acele etmelerini söylesin. Böylece bunlardan hiçbir vaktinden geri kalmamasın, zamanında menzile ulaşsın.

11- Her çeşit haberleri ayrı ayrı yazsın. Mesela; kadınlara ait haberleri, made görevlileri, yeni olaylara ait haberleri ve benzerlerini; haraç ve arazi işlerini; ileri gelen memurların maaşları; darphaneler; fiyatlardaki iniş ve çıkışları, alış-veriş ile ilgili haberleri ayrı ayrı yazsın.

Her mektup yerine konulur ve bölümüne yazılır. Böylece iş iyi yapılmış olur ve nizamına girer.

İşte bu Emiru'l-Müminîn sana vermiş olduğu görevlerin belgesidir. Buna sıkı sıkı sarıl. Sana verilen bu işi hatırında tut. Onu tamamıyla yerine getir. Allah seni Emiru'l-Müminîn hoşlanacağı işlerde muvaffak kılar ve o, senin işinden hoşnut olur. Seni seçmekle isabetli bir iş yaptığını bilir²⁵⁰.”

3.1.3. Mürettipler

Mürettip, bir sikkeden diğerine özel görev çantası içerisinde mektup taşımakla görevli, hızlı yürüyen (sâî, suât) veya binitli olarak bu işi yapan kimseye denirdi. Bunlar doğrudan doğruya menzilhane görevlileridir.²⁵¹

Sâiler, hızlı yürümeye alışık ve çok dayanıklı kişilerdi. Üç günlük bir yolu bir günde alabilirlerdi. Sâileri ilk görevlendiren kişi, Büveyhoğulları'ndan Abbasilerin Irak valisi Mu'izzüddevle idi. Mu'izzüddevle İsfahan valisi olan kardeşi Rûknüddevle ile daha hızlı bir şekilde haberleşmek için sâileri istihdam edip kullanmıştı. Özellikle gençler bu işe oldukça rağbet gösterdiler. Bağdat'ın yoksul aileleri çocuklarının eğitilmesi için Emire verdiler. Bu dönemde özellikle iki sâî nam yapmışlardı. Bunların adları Fazl ve Merûş idi. Bunlar her yerde isimleri bilinen, popüler kişiler haline gelmişlerdi. Bunlar gün doğumundan gün batımına yaklaşık kırk fersah yol kat edebiliyorlardı²⁵².

²⁵⁰ Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, s. 383-384; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 56-57

²⁵¹ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 57

²⁵² Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 303; Adam Mez, *Onuncu yüzyılda İslam Medeniyeti*, s. 564; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 412; Halid Câsim, *el-Beridü'l-'askerî fi'l-'asri'l-'Abbasi*, s. 155

3.1.4. Muvakkıl'er

Muvakkıl'ler, müretteplerin sikkeye veya menzilhaneye varış saatlerini ve ayrılış saatlerini defterlere kaydeden memurlardır. Muvakkıl'ler geciktiği takdirde nedenini öğrenir ve gecikme nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alırlardı²⁵³.

3.1.5. Fervânekiler (Fûrvanekiler)

Fûrvanekiler, posta istasyonlarının işleyişini ve görevlileri denetleyen kişilerdi. Muvakkıl'ların tuttukları raporları, hazırladıkları belgeleri inceleyip merkeze gönderirdi. Fûrvanekiler berid teşkilatı içerisinde son derece önemli kişilerdi. Merkez teşkilat ile taşra teşkilatı arasında koordinasyonu sağlardı²⁵⁴.

3.1.6. Casuslar

Berid teşkilatının aynı zamanda bir istihbarat örgütü olduğunu daha önceki sayfalarda verdiğimiz örneklerle de ifade etmiştik. Berid teşkilatı bünyesinde çok sayıda casus, muhbir çalıştırılırdı. Halife, bu çok geniş casusluk ağı sayesinde tüm ülkede olan bitenden haberdar olabiliyordu. Tüccarlar, seyyar satıcıları, seyyahlar, dilenciler gibi toplumun her kesiminden kişiler bu geniş casusluk ağı içerisinde çalıştırılmışlardır. Anlatılanlara göre halife Me'mun zamanında istihbarat örgütünde Bağdat'ta 1700 civarında yaşlı kadın hafiye memuru olarak hizmet vermektedir. Casuslar yalnız ülke içerisinde değil, diğer ülkelerde de faaliyet gösterirlerdi. Örneğin, Bizans'ın Anadolu topraklarında onlarca casus tüccar, seyyah veya doktor kılığında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir²⁵⁵.

Berid teşkilatında yukarıda saydığımız görevlilerin yanında başka görevliler de hizmet etmişlerdir. Yolları koruyan bekçiler, postayı bizzat taşıyanlar ve diğer yardımcı hizmetler bulunuyordu.²⁵⁶ Yine ayrıca "şuûzî" adı verilen bir memur da berid hizmetinde kullanılırdı. Bu memur valiler tarafından haber için gönderilen özel memur

²⁵³ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 58; PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 76; Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 102

²⁵⁴ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 58; Kettâni, *Et-terâtibu'l – idariyye*, C. 1, s. 344-345

²⁵⁵ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 499; Will Durant, *İslam Medeniyeti*, s. 47

²⁵⁶ Nesimi Yazıcı, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mûlahazalar*, s. 385

sıfatını taşırdı. Haberleri zamanında öğrenme ve araştırma için özel olarak görevlendirilen kişilere de “kühbânlar” adı verilirdi.²⁵⁷ Bunlar yol kenarlarında, yüksek yerlerde durup düşman ordusunu gözler ve olağanüstü bir hareketlilik gördüklerinde en yakın askeri birliğe haber verirlerdi²⁵⁸.

²⁵⁷ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 304; Halid Câsim, *el-Beridü'l-‘askerî fi'l-‘asrî'l-‘Abbasi*, s. 155

²⁵⁸ Halid Câsim, *el-Beridü'l-‘askerî fi'l-‘asrî'l-‘Abbasi*, s. 156

3.2. BERİD TEŞKİLATININ ÇALIŞMA ŞEKLİ VE KULLANDIĞI

ARAÇLAR

3.2.1. Berid Teşkilatının İşleyişi

Berid teşkilatında çalışan görevliler, berid çalışanı olduklarını gösteren çeşitli materyaller kullanmışlardır. Bu materyaller üzerlerinde özel birtakım işaret ve semboller var idi. Bu materyaller genelde gümüşten yapılmış el ayası ya da bir arşın kadar büyüklüğünde olan levhalardı. Bu gümüş levhaların bir yüzünde besmele ve halifenin adı ya da lakabı nakşedilirdi. Diğer yüzünde ise kelime-i tevhid “ la ilahe illallah muhammedün resullullah” ile “ Doğrusu seni şahid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik”²⁵⁹ ayeti yazılıydı²⁶⁰. Bu gümüş levha delinerek sarı renkte bir ipek kurdele ile boyuna takılırdı. Bu levha adeta günümüzdeki resmi görevlilerin boyunlarına taktıkları kurum kimlilerine benzemekteydi. Bu gümüş levha, göğüs üzerinde elbisenin altında; boyuna takılan ipek kurdele ise elbisenin üzerinde arkadan görünecek şekilde bulunurdu. Berid görevlisi kendisini bu levha ile tanıtır ve posta istasyonlarındaki hizmetlerden faydalanırdı²⁶¹.

Posta katarı, kafilesi birden elliye kadar değişen sayıda hayvandan oluşurdu. Posta atları halife ya da vali tarafından çağrılan kişilerin çok hızlı bir şekilde gönderilmeleri için hazır bekletilirdi. Hayvanların boyunlarına küçük çanlar takılırdı. Bu çanlar sallandıkça uzaklara kadar sesler giderdi. Buna “posta patırtısı” denirdi²⁶².

Posta istasyonlarında bulunan çantalar, torbalar haftada iki defa gönderilirdi. Daha acil olan gönderiler ise gönderilme aciliyetlerine göre mümkün olan en kısa sürede gönderilirdi²⁶³.

Posta torbaları deriden yapıldı. Bu deri torbalara mektuplar veya gidecek gönderiler konduktan sonra ağızları gönderenin mührüyle mühürlenir ve alıcıya

²⁵⁹ Fetih Suresi, ayet 8

²⁶⁰ Kettâni, *Et-terâtibu'l – idâriyye*, s. 345

²⁶¹ Kalkaşandi, *Subhu'l-A'sa fi şına'atı'l- inşâ*, C. 1, s. 149; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 59; İbrahim Harekât, *Berid*, s. 500

²⁶² Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 303

²⁶³ Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 104

gönderilirdi. Alıcı ya kendi eliyle ya da görevlendirdiği memuruyla mühürlü torbayı açtırırdı²⁶⁴.

Abbasi postasıyla ilgili çok önemli bir gelişmede, Abbasi bürokrasisinin kâğıt kullanmaya başlamasıdır. Doğudaki fetihler ve ticari ilişkiler sayesinde Müslümanlar Doğu'dan kâğıdı öğrenmişlerdi²⁶⁵. Kâğıt kullanımının bürokrasiden başlayarak tüm kesimlerce kullanılıp yaygınlaşması posta faaliyetlerini de çok derinden etkilemiştir. Malum daha önceleri çoğunlukla mektup yazımında deri ve papirüsten yapılmış malzeme kullanılır idi. Bunların temini biraz daha kısıtlıydı. Fakat kâğıdın kullanılmaya başlanması bu kısıtlılığı ortadan kaldırmıştı. Kâğıdın kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşması ile yazılan mektupların sayısında müthiş bir artış meydana geldi. Bu durum posta faaliyetlerinin yoğunlaşmasına bir bakıma posta teşkilatının iş yükünün artmasına neden olmuştu.

3.2.2. Berid Teşkilatının Kullandığı Araçlar

Berid teşkilatında haberlerin, mektupların taşınmasında çok farklı araçlar kullanılmıştır. Haberin gönderileceği yerin coğrafik özelliği, iklimi, haberin gizlilik değeri, savaş ortamı gibi durumlarda haberi yollama şekilleri ve vasıtaları değişiklik gösterebiliyordu. Haberler; berid binekleri, yaya haberciler, posta güvercinleri, deniz ve nehir beridi, ateş ve duman gibi vasıtalarla gönderilirdi²⁶⁶.

3.2.2.1. Berid Binekleri

Berid hizmetlerinin yürütülmesinde kullanılan en yaygın iletişim vasıtaları binek hayvanlarıdır. Binek hayvanlarının özellikleri göz önünde bulundurularak bölgenin coğrafik yapısı ve iklim şartlarına göre haber taşıma işinde istihdam edildiklerini görmekteyiz. Dağlık, engebeli ve taşlık bölgelerde katır, düz yerlerde at, uzun çöl sahalarında susuzluğa dayanırlıkları sebebiyle develer kullanılmıştır²⁶⁷.

²⁶⁴ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 304

²⁶⁵ Jonathan M. Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*, (çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 73-75

²⁶⁶ Bkz. Halid Câsim, *el-Beridü'l-'askerî fi'l-'asri'l-'Abbasi*, s. 154-157

²⁶⁷ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 59; İbrahim Harekât, *Berid*, s. 500; Halid Câsim, *el-Beridü'l-'askerî fi'l-'asri'l-'Abbasi*, s. 154

Berid hizmetlerinde en çok kullanılan hayvan atlardı. Hatta bu teşkilatın isminin bu kesik kuyruklu atlardan geldiğine dair görüşleri daha önce ifade etmiştik²⁶⁸. Bu kesik kuyruklu atlar, merkez ile taşra arasında üç ya da on iki mil arayla kurulan berid istasyonlarına yeterli sayıda dağıtılırdı. Merkezden veya tersi istikametten yola çıkan haberciler ulaştıkları posta istasyonunda yorulan atlarını dinlenmiş hazır olan atlarla değiştirip tekrar yollarına devam ederdiler²⁶⁹.

Haberleşme faaliyetlerinde Araplar genellikle hecin devesi kullanırken, İranlılar ve diğer milletler at kullanırlardı. Posta hayvanları ile halifenin özel yükü dışında bir yük veya sâhib-i beridin izni olmadan herhangi bir şey taşımak yasaktı.²⁷⁰ Posta hayvanlarına ağır yük yüklenmezdi. Her bir posta hayvanına Bağdat ölçülerine göre kırk ‘ritl’²⁷¹’den fazlası yüklenmezdi²⁷².

3.2.2.2. Yaya postacılar (Sâiler)²⁷³

Binek hayvanlarının kullanılmadığı zamanlarda bu yayan haberciler görevlendirilirdi. Yaya postacılarından daha çok savaşlarda faydalanılırdı. Bunlar dağlık ve sarp bölgelerde çok rahat yol alabilirlerdi. Savaş zamanlarında düşman devletin içine bunlar gönderilirdi. Geceleri yürür gündüzleri saklanırlardı. Gittikleri bölgelerin coğrafi özelliklerini çok iyi bilirlerdi. Yaya postacılarının aldıkları ücret diğer postacılara göre oldukça fazlaydı. Hatta kimi zaman halifeler bunları motive etmek için çok büyük mükâfatlar vaat etmişlerdir. Halife Mu’tasım zamanında Bizans ile yapılan Amuriye savaşı öncesinde; Mu’tasım, Rum melikinin hareketinden haberdar olur ve komutanlarından Afşin’e Rum ordusunun hareket ettiğini ve üzerlerine geldiği haberini ulaştırmak için bir yaya haberci ekibi kurar. Halife, habercilere eğer komutan Afşin’e haberi ulaştırırlarsa her birine on bin dirhem vereceğini söyler²⁷⁴.

²⁶⁸ Bkz. Berid kelimesinin kökeni ve anlamı, s. 17-21

²⁶⁹ Halid Câsim, *el-Beridü'l-‘askerî fi'l-‘asri'l-‘Abbasi*, s. 154-155,

²⁷⁰ İbrahim Harekât, *Berid*, s. 500

²⁷¹ Bir Bağdat ritli= 406.25 gr

²⁷² Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 104

²⁷³ Bkz. Mürettipler s. 67

²⁷⁴ Halid Câsim, *el-Beridü'l-‘askerî fi'l-‘asri'l-‘Abbasi*, s. 155-156

3.2.2.3. Posta Güvercinleri

Güvercinle haber taşıma işi en eski dönemlerden itibaren bilinen bir yöntem idi. Müslümanlar güvercinle haberleşme işine çok önem vermiş ve bunu geliştirmişlerdi. Abbasilerin ilk dönemlerinden itibaren posta güvercinleri özel olarak yetiştiriliyorlardı. Abbasi halifelerinden Mehdi-Billâh bu konuya çok ilgi göstermiştir²⁷⁵.

Posta güvercinlerinin fiyatı oldukça fazlaydı. Fiyatı yüksek olan bu güvercinlerden İstanbul'dan Basra'ya bin dinar karşılığında getirildiği kaynaklarda yer almaktadır.²⁷⁶ Bu yolla haberleşme işine dair en eski malumat, M. 837 yılında Hurremi fırkasının lideri isyancı Bâbek'in yakalandığına dair halife Mu'tasım'ın haberdar edilmesidir²⁷⁷.

Güvercinle haberleşmeyi etkin kullananlardan biri de Karmati mezhebinin kurucusu Hamdan Karmati idi. Bu kişi güvercinler sayesinde her taraftan Irak'taki ikametgâhına haberler göndertiyor ve bunlar sayesinde her şeyden haberdar olup kehanetlerde bulunuyordu. Abbasi veziri İbn Mukle Karmatilerle mücadele ederken güvercinler vasıtasıyla Bağdat'a sürekli haberler göndermiştir. M. 927 senesinde Karmatiler üzerine yapılan bir sefer sırasında Abbasi veziri İbn Mukle bir adamı elli muhabere güverciniyle beraber Enbâr'a göndererek orada belli günlerde Bağdat'tan haber alınmasını sağlamıştır. İbn Mukle aynı yıl Karmatilere karşı Akarkuf yakınlarında yüz kişiyi yüz güvercinle beraber, ona her saat haber göndermeleri için görevlendirdi²⁷⁸.

Posta güvercinleri ile gönderilen mektuplar çok kısa olurdu. Normal mektuplarda ki gibi besmele ve uzun mukadimler bulunmazdı. Yalnızca tarih ve istenilen şey yazılırdı. Bunlar adeta günümüzdeki telgraf metinlerine benzerlerdi.²⁷⁹ Küçük haber kâğıtları güvercinin bir ayağına geçirilen halkaya bağlanır ve kuşlar

²⁷⁵ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 303; İbrahim Harekât, *Berid*, s. 500; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 409; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 497; Halid Câsim, *el-Beridü'l-'askerî fi'l-'asrî'l-'Abbasi*, s. 156; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 69

²⁷⁶ İbrahim Harekât, *Berid*, s. 500

²⁷⁷ Ebu Zeyd Şelebi,, *Tarihü'l Hedâretü'l-İslamiyye ve'l fikru'l- İslami*, s. 143; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, c.1, s. 497

²⁷⁸ Adam Mez, *Onuncu yüzyılda İslam Medeniyeti*, s. 565

²⁷⁹ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 409

salıverilirdi.²⁸⁰ Güvercinlerle gönderilecek haber kâğıtlarından iki nüsha yazılırdı. Ve bunlar iki saat arayla salıverilen iki ayrı güvercinle gönderililerdi. Bunun nedeni ise güvercinlerden birinin kaybolma ya da yırtıcı kuşlar tarafından avlanma ihtimaliydi. Olumsuz hava koşullarında güvercinler gönderilmezdi. Halifeye ait güvercinlerde bazı özel işaretler bulunurdu²⁸¹.

Posta güvercinleri sayesinde haberler Rakka ve Musul'dan Bağdat, Vâsıt, Basra ve Kufe'ye yirmi dört saatte ulaşılıyordu. Yine bu posta güvercinleri sayesinde; İstanbul-Basra, Mısır-Suriye ve Mağrib şehirleri arasında haberleşme sağlanıyordu. Posta güvercinleri için özel iniş alanları yapılmıştı. Bunlar farklı bölgelerde inşa edilen burçlardı. Bu burçlar güvercinlerin eğitilmesinde de kullanılıyordu²⁸².

3.2.2.4. Deniz ve Nehir Postası

Abbassiler haberleşmede nehir ve deniz taşımacılığından da faydalanmışlardır. Bu haberleşme çeşidi sahil ya da büyük göllerin yanında kurulan kentlerde ve büyük nehirlerin geçtiği alanlarda görülürdü. Bu alan da berid gemilerinden ve sallardan faydalanılmıştır. Bu alandaki haberleşme şekillerinden biri şöyleydi: haber bir kâğıda yazıldıktan sonra bir kamışın ucuna asılırdı. Kamışta bir tutam otun üzerine dikilerek nehre bırakılırdı. Ot yığını üstünde kamış olduğu halde suyun akışına göre yüzerek alıcının bulunduğu yere kadar giderdi. Daha önceden haber geleceğini bilen kişi nehir kenarında bekler ve gelen haberi alırdı²⁸³.

3.2.2.5. Ateş Kuleleri

Ateş kuleleri özellikle çok acil durumlarda kullanılan haberleşme araçları idi. Bu yöntem M. 9. Yüzyılda sahil kentlerinde oldukça sık kullanılmıştır. Bu haberleşme yöntemiyle bir haber Sebte'den İskenderiye'ye bir gecede ulaştırılmaktaydı²⁸⁴. Bu yöntemin kullanımıyla alakalı bir bilgiyi Kettâni eserinde "önemli bir not" başlığıyla

²⁸⁰ İbrahim Harekât, **Berid**, s. 500

²⁸¹ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s. 410

²⁸² İbrahim Harekât, **Berid**, s. 500

²⁸³ Corcî Zeydân, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, C. 1, s. 303-304; Halid Câsim, **el-Beridü'l-'askerî fi'l-'asri'l-'Abbasi**, s. 157; W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 277

²⁸⁴ İbrahim Harekât, **Berid**, s. 500

ele almıştır. Söz konusu notta şu bilgiler verilmiştir: “İbrahim b. Ahmed M. 875 yılında ifrikiye’yi (kuzey Afrika) ele geçirdiğinde, kabileler ve tacirler yollarda emniyet içinde seyrediyorlardı. İbrahim b. Ahmed sahil boyunca karakollar ve kaleler yaptırdı. Öyle ki Sebte şehrinden İskenderiye istikametinde ateş yakılıyor ve oradan İskenderiye ’ye haber bir gece de varıyordu ki ikisi arasındaki yol aylarca sürmekteydi”²⁸⁵.

Bu yöntem özellikle Şam bölgesi ve küçük Asya’da kullanılmaktaydı. Doğudan gelen istila tehlikesine karşı Müslümanlar bu haber şeklini kullanarak düşmanın takip ettiği yol ile ağırlık noktalarını merkeze bildirmişlerdir. Ateş kuleleri tepe veya dağlar gibi yüksek yerlerde bulunmaktaydılar. Bu yapılardaki görevliler belli yerlerde gizlenir acil durumlarda ortaya çıkıp kulelerde ateş yakarlardı. Bu işlerinde bölge halkı da kendilerine yardımcı olurdu²⁸⁶.

²⁸⁵ Kettâni, *Et-terâtibu’l – idâriyye*, s. 345

²⁸⁶ İbrahim Harekât, *Berid*, s. 500; Halid Câsim, *el-Beridü’l-’askerî fi’l-’asri’l-’Abbasi*, s. 157

3.3. BERİD DİVANININ GİDERLERİ

Berid divanın giderleri ile ilgili ayrıntılı ve net bilgiler bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan bir araştırmaya göre bu divanın bütçesinin Abbasiler zamanında 160,000 dinara ulaştığı belirtilmektedir²⁸⁷. Berid konusundan bahsedilen eserlerin çoğunda ifade edilen rakamlar birbirini tam olarak tutmamakta ve bazen çelişmektedir.

İbn Hurdazbih ‘‘Yollar ve Ülkeler Kitabı’’ adlı eserinde verdiği bilgiye göre menzilhanelerde bulunan posta hayvanlarının masrafları ve çalışanlarının toplam gideri 159,100 dinardır²⁸⁸.

Corcî Zeydân, Emevilerin posta giderlerinin dört milyon dirhem olduğunu, Abbasilerin giderlerinin ise bunu yarısı kadar olduğunu söylemiştir²⁸⁹.

Fuad Köprülü ve İbrahim Harekât ise Emevilerin yıllık dört milyon dirhem, Abbasilerin ise yıllık sekiz milyon dirhem harcadıklarını ifade etmişlerdir²⁹⁰.

Kettâni’de, sadece yemen şubesi için harcanan miktarın dört milyon civarında olduğunu söylemektedir²⁹¹.

Berid divanın giderleri büyük çoğunlukla hazine tarafından karşılanmaktaydı. M. 9. Yüzyılın başlarında, posta hayvanlarına bakan seyislerin ve sürücülerin günlük ücreti beş dinar aylık ücretleri ise yüzelli dinardır²⁹².

3.4. BERİD YOLLARI

Berid divanın devlet için önemi son derece büyüktü. Berid divanının görevini tam anlamıyla ve mükemmel şekilde yerine getirebilmesi için tüm ülkeye yayılmış, güvenliğinin sağlandığı ve üzerinde belli aralıklarla mezilhanelerin, posta evlerinin bulunduğu yollara ihtiyacı vardı. Bu yollar sadece haberleşme faaliyetleri için değil ülke

²⁸⁷ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 61

²⁸⁸ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 130

²⁸⁹ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 302

²⁹⁰ Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 542-543; İbrahim Harekât, *Berid*, s. 499

²⁹¹ Kettâni, *Et-terâtibu’l – idâriyye*, s. 345

²⁹² Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 104; İbrahim Harekât, *Berid*, s. 500; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 61

içi ve ülkeler arası ticaret içinde son derece önemliydi. Ayrıca orduların sevkinde de bu yollar kullanılmaktaydı²⁹³.

Abbassiler döneminde merkezle vilayetler, merkezle diğer devletlerarasında önemli yollar bulunmaktaydı. Bu yollar üzerinde belli aralıklarla dizilmiş posta konak yerleri, menzilhaneler bulunurdu. Yollar bu menzilhanelere göre bölümlere ayrılmıştı. Her posta durağında posta binekleri hazır tutulurdu. Habercilerin her türlü ihtiyacı bu menzilhanelerde karşılanırdı²⁹⁴.

Müslümanların kullandığı ilk posta yollarının temeli Hz. Ömer döneminde atılmıştı. Üzerinde menzilhanelerin bulunduğu bu ilk yol Mekke-Medine arasındaydı.²⁹⁵ Emeviler dönemindeki yol sisteminin ilk örnekleri, Mekke-Arafat ve Suriye-Filistin arasındaki yollar idi. Emeviler bu yollar üzerinde halifenin gücünü göstermek amacıyla büyük yapılar inşa etmişlerdi. Bu yollardan geçen yolcular, tüccarlar ve hacılar Emevilerin ne kadar güçlü ve başarılı olduklarını görmüş olacaktı. Emeviler bu yollar sayesinde güç gösterisinde bulunuyorlardı²⁹⁶.

Abbassiler zamanında sınırlar çok genişlemiş, İslam devletinin sınırları bir batıda Atlas okyanusuna doğuda Çin'e kadar uzanmıştı. Bu kadar geniş sınırlar içersinde yeni yollar, güzergâhlar kullanılmaya başlanmıştı. Kullanılan yollara baktığımızda bunlar tarihin en eski dönemlerinden itibaren kullanılan yolların devamı niteliğindedir. (**Bkz: Harita I-II-III**) Abbasi döneminde kullanılan yollar üzerinde çok sayıda posta evleri bulunmaktaydı. İbn Hurdazbih bu dönemde yollar üzerinde 930 adet konaklama yerlerinin bulunduğunu söyler²⁹⁷.

Bağdat'taki posta merkezlerinde, devlet sınırları içersinde bulunan tüm yollara ait seyahat kitapları bulunurdu. Bu kitaplarda değişik yerlerdeki posta evleri ve bu evler arasındaki mesafeler gösterilirdi. Bu bilgilerin, seyyahlar, tüccarlar ve hacılara yolculuklarında büyük yardımı oluyordu. Bu kitaplar daha sonraki dönemlerde yapılan

²⁹³ Fuad Köprülü, *Berid*, C. 2, s. 543

²⁹⁴ Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. 1, s. 302; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 410

²⁹⁵ Mahfuz Söylemez, *Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 146

²⁹⁶ Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, s. 6

²⁹⁷ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 130

coğrafi araştırmaların temel malzemesini oluşturmuştur. Coğrafya alanında çalışma yapan ilk Müslümanlar, bu şekilde posta ile ilgili talimat ve bilgileri, eserlerini meydana getirirken kullanmışlardır²⁹⁸.

Bu dönemde kullanılan başlıca berid yolları şunlardır;

3.4.1. Bağdat –Kayrevân Güzergâhı

Musul, Sincâr ve Dicle nehrine paralel uzanan beldelerden Cizre'ye, Cizre'nin içinden Nusaybin, Rakka, Menbic, Halep, Hama, Hıms, Ba'lebek, Dimaşk, Taberiyye, Remle, Kahire, İskenderiye ve Kayrevan²⁹⁹.

3.4.2. Bağdat – Şam Güzergâhı

Bağdat'tan başlayarak, Fırat'ın batı sahili boyunca Suriye'ye giden yol, bu yolda; Hît, Enbâr, ve Dimaşk³⁰⁰.

3.4.3. Bağdat-Maşrık Güzergâhı

Hulvân, Hemadân, Rey, Nişâbûr, Merv, Buhârâ, Semerkant'tan Çin'e. Merv'den ikinci bir yol; Horasan'ın içinden geçerek Mervürrûz ve Tâlikân'a oradan da Ceyhun nehrini geçerek Fergana'ya ulaşmaktadır³⁰¹.

²⁹⁸ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 497; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 410

²⁹⁹ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 60; Adam Mez, *Onuncu yüzyılda İslam Medeniyeti*, s. 560

³⁰⁰ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 60; Adam Mez, *Onuncu yüzyılda İslam Medeniyeti*, s. 560

³⁰¹ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar*, s. 60; Adam Mez, *Onuncu yüzyılda İslam Medeniyeti*, s. 561; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 493

SONUÇ

Haberleşme, en eski zamanlardan itibaren insanoğlu için önemli bir ihtiyaç olmuştur. İlk zamanlar yalnızca konuşarak duygu ve düşüncelerini aktaran insanlar daha sonra duman, ışık, ayna, davul, boru, ısıklık çalma gibi ilk haberleşme yöntemlerini kullanmaya başlamışlardır. Yazının icadı, haberleşme faaliyetleri için bir dönüm noktası olmuş, insanoğlu "mektuplaşma çağı" diyebileceğimiz yeni bir döneme girmişti. Bu yeni dönem beraberinde mesajların, mektupların hızlı ve güvenilir bir biçimde muhatabına ulaştırma zorunluluğunu getiriyordu. İnsanoğlu bu ihtiyacını posta sistemlerini oluşturarak gidermeye çalıştı.

Sümerlerde çivi yazısı ile yazılmış ilk tablet mektupların gönderilmesiyle başlayan posta sistemi daha sonra Babil kralı Hammurabi'nin komşu ülke krallarına yolladığı mektuplarla siyasi ve askeri bir anlam kazanmıştı. Asurluların ticari hayattaki etkinliği, posta sistemlerine de yansımış, bu dönemde çok sayıda ticari mektup Asur postasınca taşınmıştı. Eski Yunan postası ise haber taşıma da "Skytale" gibi spesifik yöntemler kullanmış idi. Bu devletlerin dışında Mısırlılar, Hititler, Çinliler ve Türkler de kendi haberleşme sistemlerini kullanmışlardır.

Bugünkü anlamda düzenli posta ve haberleşme teşkilatının kuruluşu İran merkezli kurulan Pers İmparatorluğu zamanında olmuştur. Persler ülkelerini baştanbaşa kat eden yol şebekesi kurmuşlardır. Ve bu yollar üzerinde posta evleri inşa etmişlerdir. Posta evlerinde, sürekli hazır posta binekleri bulundurulmuş ve buralarda habercilerin her türlü ihtiyacını giderecek tedbirler alınmıştı. Haberleşme alanında Perslerden etkilenen Romalılar "Cursus Publicus" adını verdikleri posta teşkilatını kullanmışlardır. Daha sonra kurulan Sasani ve Bizans İmparatorlukları da, Pers posta sistemini devam ettirmişlerdir.

İslam tarihinde ise posta ve haberleşme teşkilatı olarak karşımıza "Berid" teşkilatı çıkmaktadır. Berid Teşkilatı posta faaliyetlerinin yanında istihbarat faaliyetlerini de yürütmüştür. Berid kelimesinin kökeni ve bu teşkilatın Müslümanlara nasıl geçtiği konusunda tarihçiler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır.

Fuad Köprülü ve Nesimi Yazıcı gibi tarihçiler göre "Berid" kelimesi Latince olan "Veredus" kelimesinden gelmektedir. İlk Emevi Halifesi olan Muaviye

zamanında Bizans kurumlarından etkilenilerek Berid Teşkilatı kurulmuştur. Bu konudaki bir diğer görüş ise kelimenin Pehlevicede olduğu ve Sasaniler zamanında posta hayvanlarını diğer hayvanlardan ayırmak için kuyrukları kesilen posta hayvanı anlamına gelen ‘‘Buride Dum’’ kelimesinden türediği yönündedir.

Bu iki görüşten farklı olarak, M. Mahfuz Söylemez, söz konusu kelimenin Pehlevicede geldiğini fakat Buride Dum’dan değil getiren, götüren anlamındaki ‘‘Burd’’ kelimesinden türediğini söylemektedir. M. Mahfuz Söylemez bu kelimenin, Sasani etkisindeki Hire Arapları vasıtasıyla Hicaz’a geçtiğini ve Hz. Peygamber zamanında Berid kavramının kullanılmakta olduğunu ifade etmektedir. Berid teşkilatında kullanılan terimlerin Farsça kökenli olması da M. Mahfuz Söylemezin görüşlerini desteklemektedir. Bize göre de bu görüş diğerlerine oranla daha mantıklı gelmektedir.

Hiz. Peygamber döneminde haberleşme faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Hiz. Muhammed’in komşu ülke hükümdarlarını İslam’a davet ve tebliğ amacıyla göndermiş olduğu mektuplar, bu dönemde postacılık faaliyetlerinin olduğunu gösteren önemli belgelerdir. Ayrıca Hiz. Peygamber İslam düşmanlarına karşı çok iyi işleyen bir istihbarat ağı kurmuş idi.

Dört halife döneminde de haberleşme ve haber alma faaliyetleri yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle Hiz. Ömer döneminde yönetim alanında görülen kurumsallaşma faaliyetleri, haberleşme teşkilatını da yakından etkilemiştir. Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemleri ise karışıklıklarla geçmiş ve bu durum kimi zaman haberleşme faaliyetlerini sekteye uğratmıştır.

Emeviler döneminde ise haberleşme faaliyetlerinin yoğunlaştığını ve belli bir sisteme oturduğu görülmektedir. Birçok tarihçiye göre Müslüman devletlerdeki ilk posta teşkilatını ilk Emevi halifesi olan Muaviye kurmuştur. Bu dönemde kurulan bu yapı, posta teşkilatından ziyade adeta bir istihbarat örgütüydü. Emeviler muhaliflerine karşı bu teşkilatı çok etkin bir biçimde kullanmışlardır.

Abbasiiler dönemine geldiğimizde Berid teşkilatının (Divanü’l-Berid) kurumsallaşmasını büyük ölçüde tamamladığını görmekteyiz. Abbasi halifeleri bu kuruma çok önem vermişlerdi. Kudâme b. Cafer, İbn Hurdâzbih ve Ebu Yusuf gibi o

dönemde yaşamış ve önemli eserler yazmış olan kişiler sayesinde, Berid teşkilatının işleyişi hakkında çok daha net bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Berid teşkilatı, yolları, tesisleri ve çalışanları olan büyük bir organizasyondur. Bu teşkilatta çalışanlar hiyerarşik bir düzen içinde sıralanmışlardır. Teşkilatın başında Sahibü'l-Berid bulunurdu ondan sonra sırasıyla, Âmilü'l-Berid, Mürettepler, Muvakkil'er, Fürvanekiler gelirdi. Bunların dışında casuslar da teşkilatın gizli çalışanlarıydı.

Teşkilatın mali yapısı hakkında net bilgilere sahip değiliz. Bu konuyu ele alan eserlerde teşkilatın giderleri konusunda çok farklı ve birbirini tutmayan rakamlarla karşılaşmaktayız. Elimizde net rakamlar olmasa da, gerek Emeviler olsun gerek Abbasiler olsun bu teşkilat için önemli miktarlarda paralar harcamışlardır.

Berid teşkilatı haberleşme faaliyetlerini sağlarken birçok vasıta kullanmıştır. At, deve, katır gibi binek hayvanlarının yanında, yaya postacılar, posta güvercinleri, deniz ve nehirlerde kullanılan Berid gemileri, salları ve ateş kuleleri gibi araçlar Berid teşkilatı tarafından kullanılmıştır.

Berid teşkilatı posta hizmetlerini sağlarken belli başlı yolları ve rotaları takip etmişlerdir. Bütün yollar bir şekilde merkeze yani başkente çıkmaktaydı. Kullanılan yollara baktığımızda bunlar tarihin en eski dönemlerinden itibaren kullanılan yolların devamı niteliğindedir.

Yaptığımız araştırmaların sonucunda elde bilgilere göre bu dönemdeki posta teşkilatı günümüz posta teşkilatlarından oldukça farklıdır. Berid teşkilatı çok fonksiyonlu bir kurumdur, birçok görevi aynı anda yerine getirmiştir. Berid teşkilatı yapısı ve işleyişiyle devletin gören gözü, işiten kulağı olmuştur. Birçok isyan hareketi daha başlamadan sonlandırılmıştır. Orduların sevinde bu teşkilattan yararlanılmış ayrıca teşkilatın sunduğu istihbarat faaliyetleri sayesinde birçok savaş zaferle sonuçlanmıştır. Görevini ihmal eden, yolsuzluk yapan, rüşvet alan memurlar Berid divanı sayesinde belirlenip görevden uzaklaştırılmıştır. Kısaca Berid teşkilatı, bu dönemdeki devletlerin varlıklarını sürdürebilmesi için hayati bir öneme sahiptir.

Berid teşkilatı, farklı adlar altında da olsa daha sonraki İslam devletleri tarafından da kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKKOYUNLU, Adil, **H. Ömer**, Çıra yayınları, İstanbul, 2007
- AKŞİT, Niyazi, “Asurlular”, **Kültür ve Tarih Ansiklopedisi**”, C. 1, Yeni Şafak Yayınları, Ankara, 2004
- ANA BRİTANNİCA, Genel Kültür Ansiklopedisi, **Yazı Maddesi**, C. 22, İstanbul, 1990
- APAK, Âdem, **İslam Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009
- ARSLANTAŞ, Yüksel, **Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da İktisadi Hayat**, Elazığ, 2008
- AYKAÇ, Mehmet, **Abbasi Devleti’nin ilk Dönemi İdari Teşkilâtında Dîvânlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1997
- BAKIR, Abdülhalik, “Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat”, **Fırat Ün. Orta- Doğu Araştırmaları Dergisi** C. 1, S. 2, (Temmuz 2003), Elazığ, 2003
- BAKIR, Abdülhalik, **Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler**, C. 1, Ankara, 2008
- BALCI, İsrail, **H. Ömer Döneminde Diplomasi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006
- BALTACI, Cahit, **İslam Medeniyeti Tarihi**, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007
- BARTHOLD, W. **İslam Medeniyeti Tarihi**, (Çev. Fuat Köprülü) Ankara, 2004
- BİR, Atilla, Mustafa Kaçar “Antik Haberleşme” , **Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007
- BLOOM, Jonathan M., **Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi**, (çev. Zülâl Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003
- BOZKURT, Nebi, “Mektup”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 29, TDV Yayınları, Ankara, 2004
- CÂSİM, Halid, “ el-Beridü’l-‘askerî fi’l-‘asri’l-‘Abbasi”, **Mü’errihu’l-‘Arabî**, S. 35, Bağdat, 1998
- DAKUKİ, Hüseyin Ali, “ Nizâmu’l-berid fi’l-hedâreti’l-arabiye”, **El-Mevrid Dergisi**, S. 18, Eğitim Fak. Bağdat üniversitesi yayınları, 1989(ilk sayısı)

DIEHL, Charles, **Bizans İmparatorluğun Tarihi**, (çev. A. Gökçe Bozkurt), İlgı Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2010

Dİ COSMO, Nicola, “Hun İmparatorluğu’nun Kuruluşu ve Yükselişi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 1, Ankara, 2002

DİNÇOL, Belkıs ,Ali Dinçol , “Eski Anadolu’da Haberleşme”, <http://www.genbilim.com/content/view/2406/85/> (Erişim Tarihi 15 Temmuz 2011)

DOĞAN, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, 1982

DURANT, Will, **İslam Medeniyeti**, (çev. Orhan Bahaeddin), Ankara, 2004

EBÛ YUSUF, **Kitabu’l-Haraç**, (çev. Ali Özek), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1973

EBU ZEYD ŞELEBİ,” **Tarihü’l Hedâretü’l-islamiyye ve’l fikru’l- İslami**”, Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Medeniyeti Fak. Yayınları, 1974

EHRENKREUTZ, Andrew S. , Postal And Intelligence Services, Islamic (Barıd), **Dictionary Of The Middle Ages**, C. 10, New York, 1989

EL-BELÂZURİ, **Fütuhu’l-Büldan**, (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987

EL-MÂVERDÎ, **El-Ahkâmu’s-Sultâniyye**, (çev. Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976

ENVER er-RİFÂÎ, **el-İslam fi hadâretihî ve nüzumih**, Dimaşk, 1986

EYÜBOĞLU, Selim, “Haberleşme, Optimizm ve Distopya” , **Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007

GOITEİN, S. D., “The Commercial Mail Service In Medieval Islam”, **JAOS**, 84/2, New Haven,1964

GÜZEL, Ahmet, **Hulefâ’-i Raşidin Döneminde İdari Yapı**, NKM Yayınları, İstanbul, 2011

HAMİDULLAH, Muhammed, **Hz. Peygamberin Altı Orijinal Mektubu**, (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul,2007

HAMİDULLAH, Muhammed, **Hz. Peygamberin Savaşları**, (çev. Nazire Erinç Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul, 2002

HAMİDULLAH, Muhammed, **İlk İslam Devleti**, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Müesseselerine Giriş**, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007,

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul, 2009

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam'da Devlet İdâresi**, (çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007

HAREKÂT, İbrahim, "Berid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, TDV Yayınları, Ankara, 2004

HERODOTOS, **Tarih**, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010

HİTTİ, Philip K. , **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (çev. Salih Tuğ), C. 1, İstanbul, 1989

HURÇ, Ramazan, **İslam Tarihinde Dört Halife Dönemi**, Elazığ, 2003

İBN HURDAZBİ, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, (çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008

İBNÜ'L-ESİR, **El Kamil Fi't-Tarih**, (Çev. Abdülkerim ÖZAYDIN), Bahar Yay. İstanbul, 1986

İMAM BUHARÎ, **Sahihi Buhari**, (Mütercimi Konyalı Mehmet Vehbi), Bab-ı Ali'de Sabah Neşriyatı, C. 3, İstanbul, 1966

İNAN, Abdulkadir, **Belleten**, C. VII, S. 27, TTK, Ankara, 1943

KAÇAR, Mustafa, "Telgrafın Doğuşu ve Haberleşmede Devrim", **Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006

KALKAŞENDÎ, **Subhu'l-A'sa fi şına'ati'l- inşa**, c.1, Beyrut, tarihsiz

KALLEK, Cengiz, "Casus", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 7, TDV Yayınları, Ankara, 2004

KAYAOĞLU, İsmet, **İslam Kurumları Tarihi**, Ankara, 1980

KAYNAK, Mahir, **İstihbarat ve Terör Oyunları**, Selis Kitapları, İstanbul, 2006

KAZICI, Ziya, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009

KETTÂNİ, **Et-terâtibu'l – idariyye**, çev. Ahmet Özel, c. 1, İstanbul, 2003

KOCA, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

KÖKSAL, M. Asım, **İslam Tarihi**, C. 7, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, '**Berid**', İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Ankara, 1963
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, '**Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**', Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002
- LEWIS, Bernard, **Tarihte Araplar**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009
- MEMİŞ, Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003
- MEZ, Adam, **Onuncu yüzyılda İslam Medeniyeti**, (çev. Salih Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul, 2000
- MÜFİD, Mansel Arif, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988
- NEDVÎ, Seyyid Süleyman, **Hazreti Ali**, (çev. Sait Konar-Hilal Feriatoğlu), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005
- NEDVÎ, Seyyid Süleyman, **Hız Osman**, (çev. Emine Yarımbaş-M. Sait Konar), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005
- NEDVÎ, Seyyid Süleyman, **Hız. Ebu Bekir**, (çev. Beyhan Demirci), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005
- NİZAMÜLMÜLK, **Siyasetnâme**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002
- NUMANİ, Şibli, **Hız. Ömer ve Devlet İdaresi**, (çev. Talip Yaşar Alp), Hikmet Yayınları, C. 2, İstanbul, 1986
- NUMANİ, Şibli, **Hız. Ömer**, (çev. Fatih Güngör), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005
- NUMANİ, Şibli, **Peygamberimizin Hayatı**, (çev. Ahmet Karataş), Timaş Yayınları, İstanbul, 2006
- ORUÇ, Mehmet, **Kâinatın Efendisi**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2002
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.6, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- ÖZDAĞ, Ümit, **İstihbarat Teorisi**, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009
- ÖZER, Yusuf Ziya, **Mısır Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1987
- PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007
- SALİH, Subhi, **İslam Kurumları**, (çev. İbrahim Sarmış), Ankara, 1999

- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, **Emeviler Dönemi**, (çev. Harun Ünal), C. 1, Ravza Yayınları, İstanbul, 2010
- SARICIK, Murat, **Dört Halife Dönemi**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010
- SARIÇAM, İbrahim, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB Yayınları, Ankara, 2007
- SIRMA, İhsan Süreyya, **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009
- SIRMA, İhsan Süreyya, **İşte Önderimiz Hiz. Muhammed**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011
- SİLVERSTEIN, Adam J. , **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge University Press, 2007
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, “ Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular”, **İslamiyat Dergisi**, C. 4, S. 2, Ankara, 2001
- SUN-TZU, **Savaş Sanatı**, (Çev. Adil Demir) Kastaş Yayınları, İstanbul 2008
- SURUÇ, Salih, **Kâinatın Efendisi Peygamberinizin Hayatı**, C. 2, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007
- ŞAHİM, Tarık, “ Posta ve Postacını Tarihi”, **PTT Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı**, Ankara, 2003
- ŞAHİN, Tülay, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Ulaşım ve Haberleşme, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007
- TABERİ, **Tarih-i Taberi**, (çev. M. Faruk Görtünca), C. 3, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2007
- TAYŞİ, Mehmet Serhan, “Kıyâfe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.25, TDV Yayınları, Ankara, 2004
- ÜLKÜ, Hayati, **Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi**, Çile Yayınları, İstanbul, 1979
- ÜSTÜNER, Hüseyin, Hiz. Peygamber Devrinde İstihbarat, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001
- WIESEHÖFER, Josef, **Antik Pers Tarihi**, (çev. Mehmet Ali İnci), Telos Yayıncılık, İstanbul, 2002
- YAMAN, Ahmet, **İslam Devletler Hukukunda Savaş**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998

YAMAN, Ahmet, **İslam Hukukunda Uluslar arası İlişiler**, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998

YAZICI, Nesimi, ‘‘ Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülahazalar’’, **AÜİFD** C. 29, Ankara, 1987

YAZICI, Nesimi, ‘‘Türk Posta Tarihinden’’, **Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007

YILDIRIM, Recep, **Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi**, (Ders Notları) İzmir, 2000

YILDIZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 1, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992

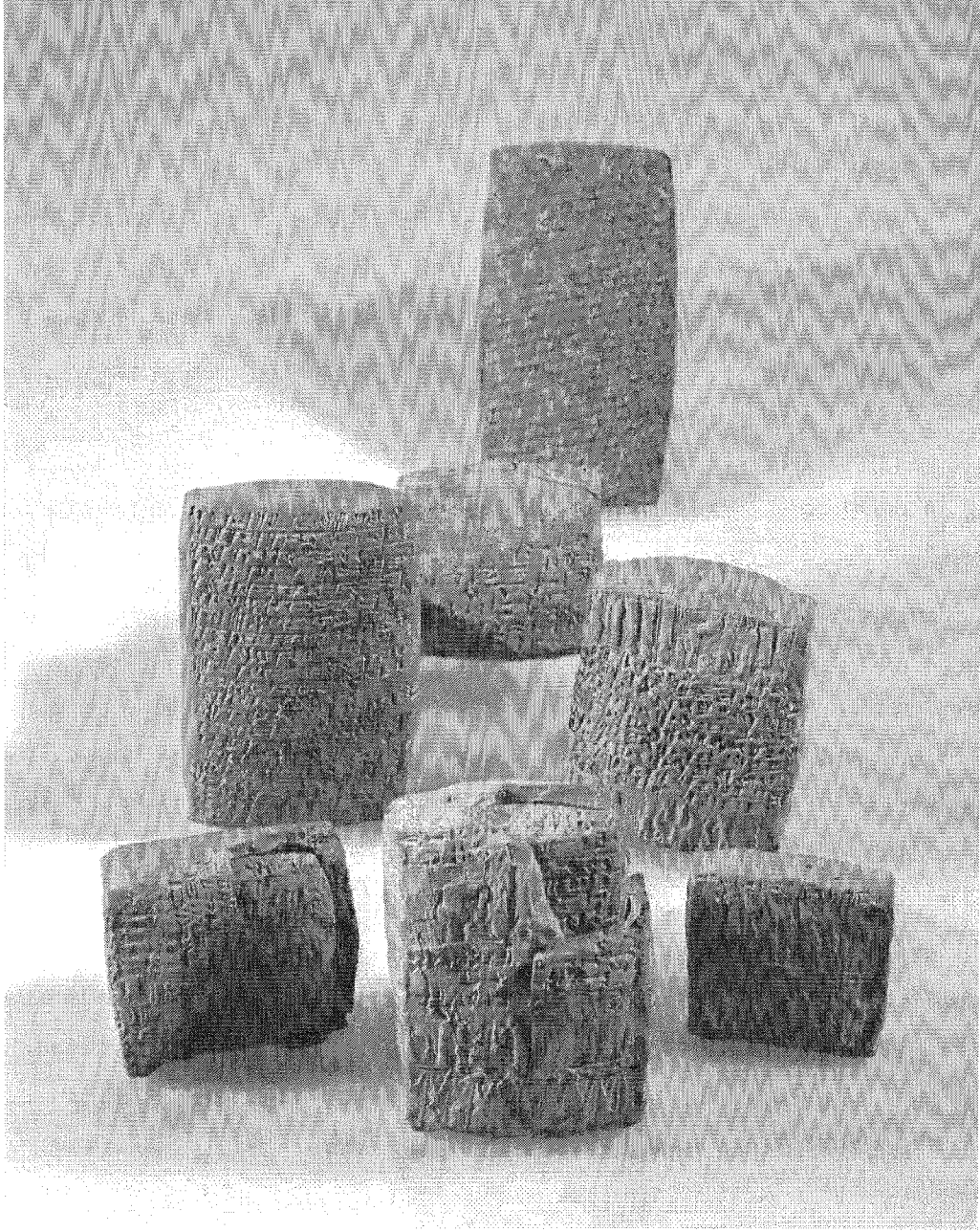
YILMAZ, İskender, ‘‘ Haberleşmenin Tarihi Seyri ve I. Dönem TBMM’de Haberleşme ile İlgili Çalışmalar’’ **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 31, Ankara, 2003

YURDATAP, Selami Münir, **Hz. Muhammed’in Mektupları**, Elips Kitap, Ankara, 2006

ZEYDÂN, Corcî, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, (çev. Nejdet Gök), C.1, İstanbul, 2004

EKLER

EK - 1

ASUR TAŞ TABLET MEKTUPLARI ve PİŞMİŞ TOPRAK ZARFLAR

PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 330

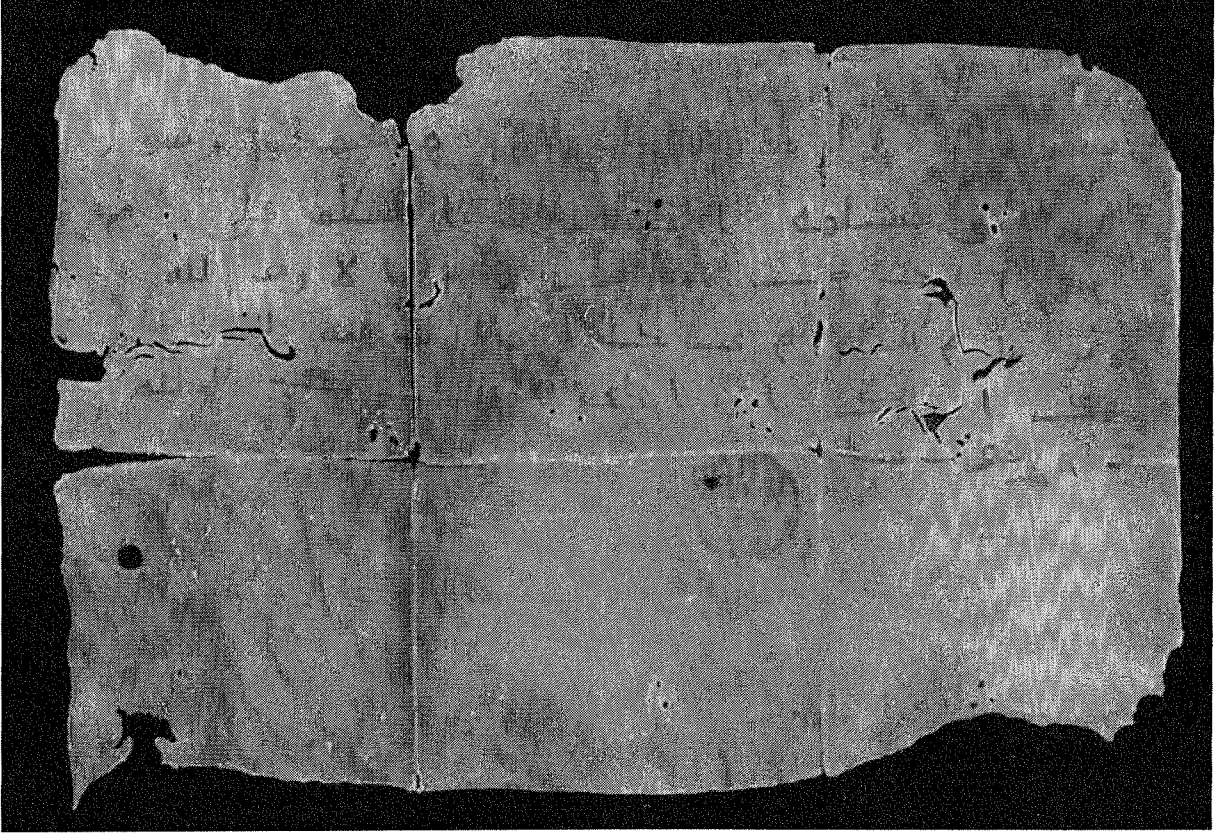
EK - 2

**Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) Mısır Hükümdarı Mukavkıs'a
Gönderdiği Mektup**

PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, PTT Genel Müdürlüğü
Yayınları, Ankara, 2007, s. 340.

EK - 3

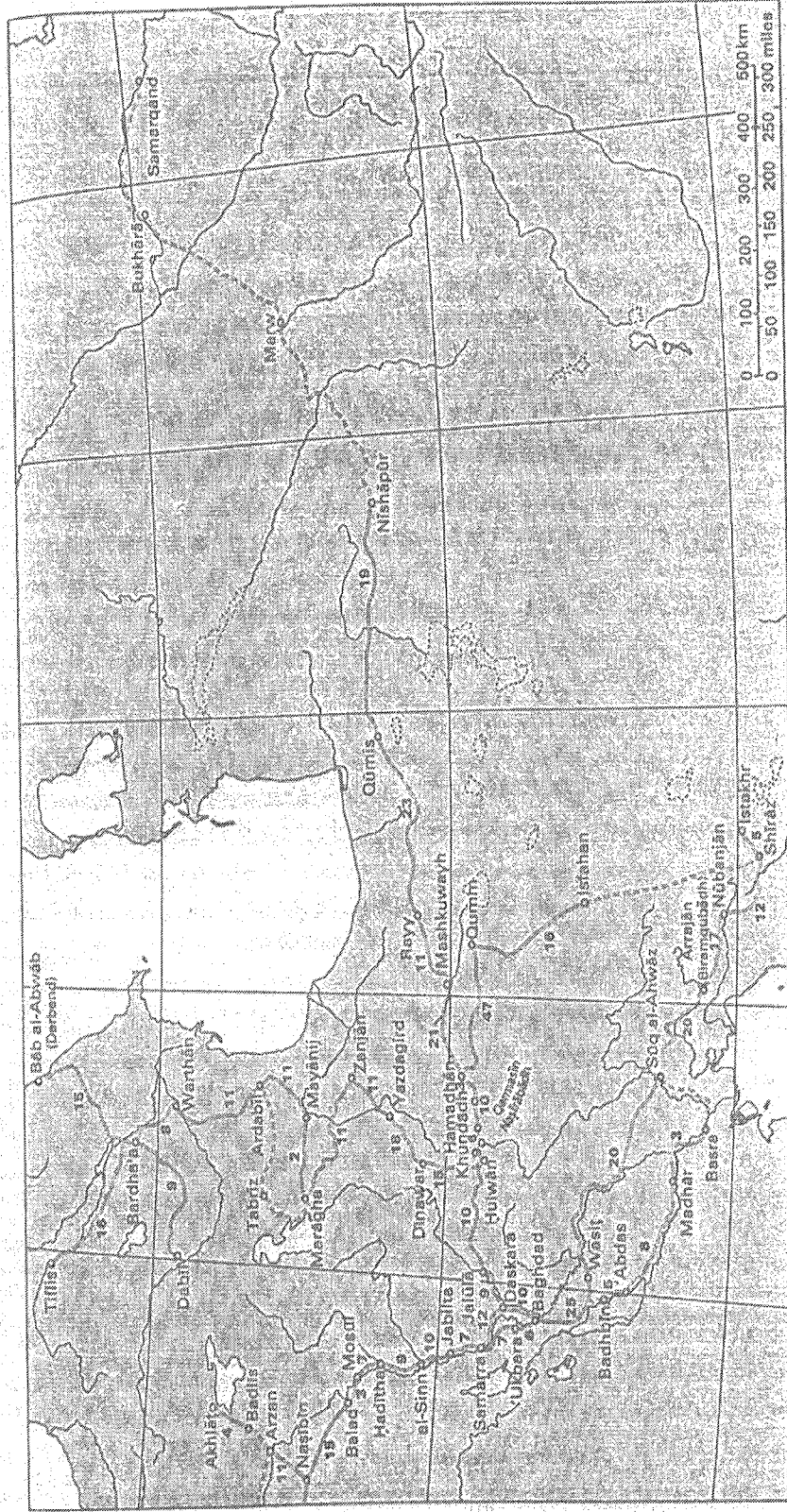

Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) Müseylimetü'l Kezzab'a Gönderdiği Mektup

PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 339.

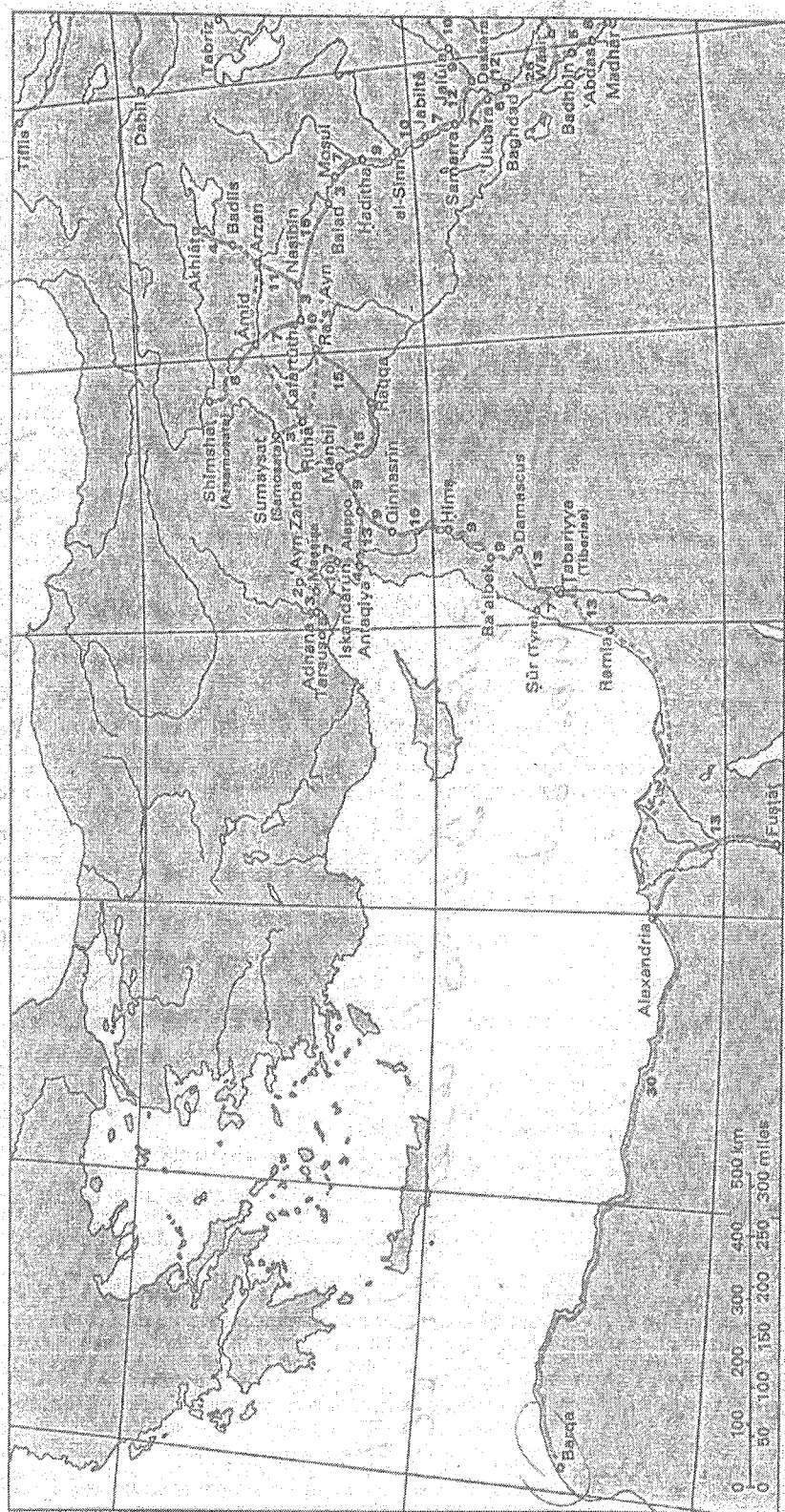

Silverstein, Adam J. , **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge University Press, 2007, s. 14.

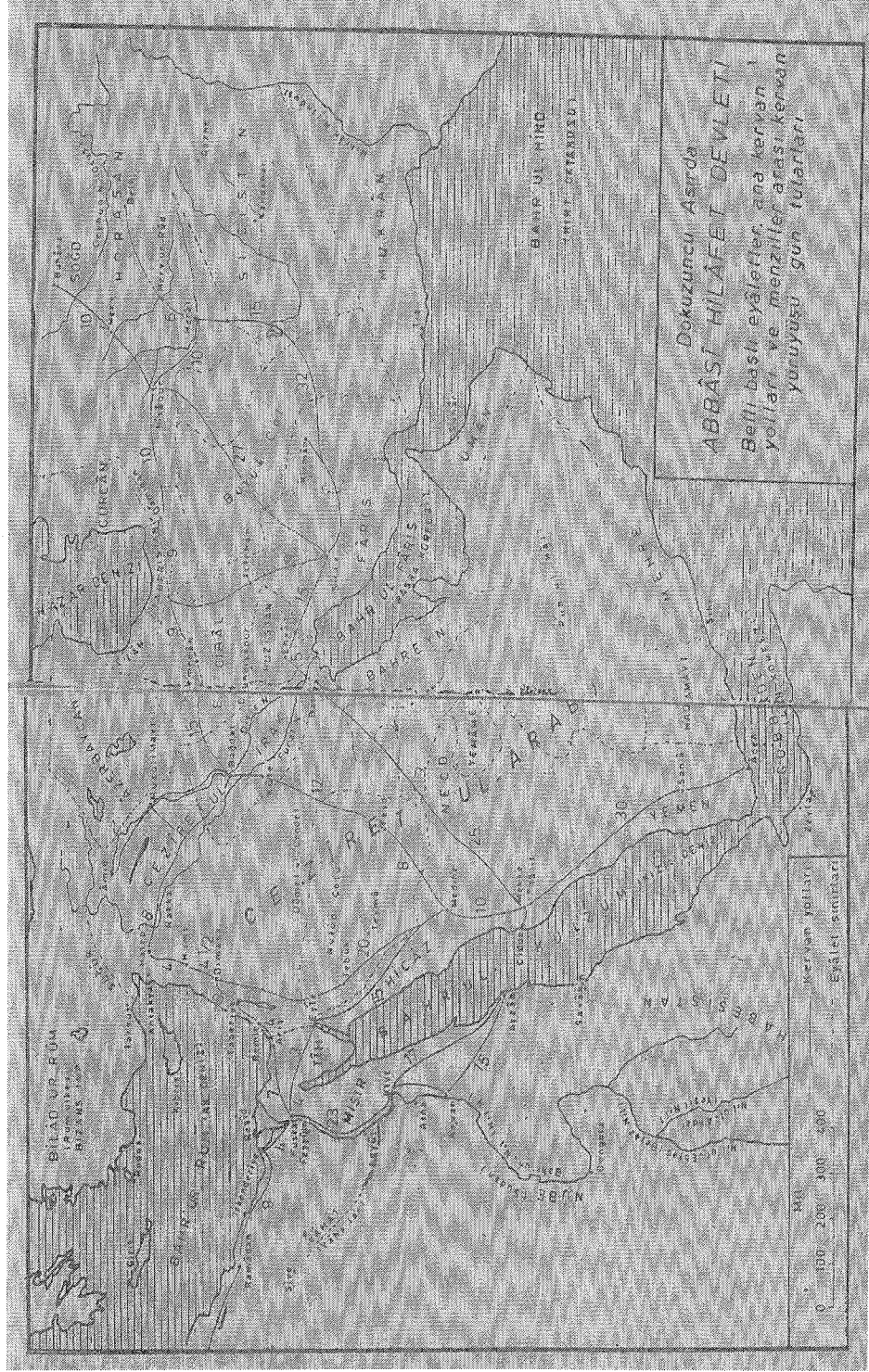

Map 2a. Routes of the Abbasid *Barid*: the East

Silverstein, Adam J., **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge University Press, 2007, s. 96.

Map 2b. Routes of the Abbasid *Barid*: the West

Silverstein, Adam J., **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge University Press, 2007, s. 96.

Hitti, Philip K. , **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (çev. Salih Tuğ), C. 1, İstanbul, 1989, s. 500 - 501

ÖZGEÇMİŞ

01-01-1980 Bingöl'de doğdum. İlköğretimi Elazığ Kazım Karabekir İlkokulu'nda tamamladım Orta Öğrenimimi Elazığ Anadolu Lisesinde tamamladım. 1999'da Fırat Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne girdim ve 2003 yılında bölümden mezun oldum. 2006 yılında Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesinde Göksun Lisesinde Tarih öğretmeni olarak göreve başladım. Şu anda Elazığ-Palu ilçesinde Palu Lisesinde öğretmenlik görevine devam etmekteyim.

Mustafa DAĞ